

UNIVERZITET U SARAJEVU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

POVIJESNI RAZVOJ OBREDA VELIKOGA PETKA U
ZAPADNOJ LITURGIJSKOJ TRADICIJI

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Ivan Rako

Student: Stefan Kukrić

Sarajevo, 2026.

SAŽETAK

Tema Završnog rada: Povijesni razvoj obreda Velikoga petka u zapadnoj liturgijskoj tradiciji

Ovaj diplomski rad bavi se povijesnim razvojem obreda Velikoga petka u zapadnoj liturgijskoj tradiciji, s posebnim naglaskom na rimsku liturgiju. Kao sastavni dio Vazmenog trodnevlja, slavlje Velikoga petka oblikovalo se kroz dugotrajan proces u kojemu se isprepliću liturgijska predaja, povijesne okolnosti i pastoralne potrebe Crkve.

Polazeći od ranokršćanskih početaka, u kojima se slavlje razvija pod snažnim utjecajem jeruzalemske liturgijske prakse, obred postupno poprima prepoznatljive elemente koje se u zapadnoj tradiciji dalje strukturiraju. Tijekom srednjega vijeka dolazi do postupnog oblikovanja temeljnih elemenata slavlja, dok kasnija razdoblja donose njihovo normativno uređenje i liturgijsko ujednačavanje.

Osobitu važnost imaju liturgijske reforme koje svoj vrhunac dosežu u 20. st., osobito u obnovi potaknutoj Drugim vatikanskim koncilom, koja donosi jasnije strukturirano slavlje i snažniji naglasak na djelatnom sudjelovanju vjernika.

Rad, primjenjujući kronološko-analitički i povijesno-kritički pristup, prikazuje oblikovanje i preobrazbe obredne strukture Velikoga petka te ukazuje na kontinuitet i razvoj liturgijske tradicije do suvremenoga oblika.

Ključne riječi: *Veliki petak, rimska liturgija, Vazmeno trodnevlje, obred, liturgijska reforma*

SUMMARY

Theme of final work: The Historical Development of the Good Friday Rites in the Western Liturgical Tradition

This thesis examines the historical development of the Good Friday rite within the Western liturgical tradition, with particular emphasis on the Roman rite. As an integral part of the Paschal Triduum, the celebration of Good Friday has taken shape through a long process in which liturgical tradition, historical circumstances, and the pastoral needs of the Church are closely intertwined.

Beginning with the early Christian period, when the celebration developed under the strong influence of the Jerusalem liturgical practice, the rite gradually assumed recognizable elements that were further structured within the Western tradition. During the Middle Ages, the fundamental elements of the celebration were progressively formed, while later periods brought about their normative regulation and liturgical standardization.

Particular importance is attributed to the liturgical reforms that reached their culmination in the twentieth century, especially in the renewal initiated by the Second Vatican Council, which emphasized a clearer structure of the celebration and a stronger focus on the active participation of the faithful.

Employing a chronological-analytical and historical-critical approach, this study presents the formation and transformation of the Good Friday rite and highlights the continuity and development of the liturgical tradition up to its contemporary form.

Keywords: Good Friday, Roman liturgy, Paschal Triduum, rite, liturgical reform

KRATICE I SIGLE

1 Kor ¹	Prva poslanica Korinćanima
1 Tim	Prva poslanica Timoteju
AL	<i>Le codex arménien Jérusalem 121, ur. i prev. Athanase RENOUX, Patrologia Orientalis, t. XXXV., sv. 2, br. 163. Turnhout: Brepols, 1971.; Armenski lekcionar</i>
Am	Knjiga proroka Amosa
aut.	autor
br.	broj
Ep.	Epistola, poslanica
Fil	Poslanica Filipljanima
Gal	Poslanica Galaćanima
GeV	<i>Liber sacramentorum Romanae Ecclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum), ur. L. Cunibert MOHLBERG, Roma: Herder, 1960.; Gelazijev sakramentar</i>
GK	Glas Koncila
god.	godina
GrH	<i>Das Sacramentarium Gregorianum, ur. D. Hans LIETZMANN, Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1921.; Grgurov sakramentar</i>
Hab	Knjiga proroka Habakuka
Heb	Poslanica Hebrejima
HILP	Hrvatski institut za liturgijski pastoral
Hoš	Knjiga proroka Hošee
Iv	Evandjelje po Ivanu

¹ Biblijske kratice donesene su prema: Adalbert REBIĆ – Jerko FUČAK – Bonaventura DUDA (ur.), *Jeruzalemska Biblija: Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2014).

Iz	Knjiga proroka Izaije
Izl	Knjiga Izlaska
Jr	Knjiga proroka Jeremije
kan.	kanon
kann.	kanoni
kat.	kateheza
KS	Kršćanska sadašnjost
Lk	Evandjelje po Luki
Mih	Knjiga proroka Miheja
Mk	Evandjelje po Marku
MR 1474	<i>Missale Romanum Mediolani 1474.</i> , ur. Robert LIPPE, Ordo Missalis secundum consuetudinem Romanae curie, London: Harisson and Sons, 1899.; Misal po običajima Rimske kurije iz 1474.
MR 1570	<i>Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini Restitutum, S. Pii V Pontificis Maximi iussu editum aliorum pontificum cura recognitum a s. Pio X reformatum et Benedicti XV auctoritate vulgatum. Rim: apud Ioannem Variscum, & haeredes Bartholomaei Faletti, & socios, 1570, (fototipsko izdanje); Rimski misal iz 1570.</i>
MR 1920	<i>Missale Romanum ex decreto Concilii Tridentini restitutum, S. Pii V Pontificis Maximi jussu editum, aliorumque Pontificum cura recognitum a S. Pio X reformatum et Benedicti XV auctoritate vulgatum.</i> Reimpressio editionis XXVIII juxta typicam Vaticanam. Bonnae ad Rhenum: Aedibus Palmarum, 2004.; Rimski misal iz 1920.
MR 2002	<i>Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum Ioannis Pauli PP. cura recognitum</i> , Editio tertia, Vatican: Typis Polyglotis Vaticanis, 2002.; Rimski misal iz 2002.
MR 2020	<i>Rimski misal: Obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI</i> , Zagreb: KS, 2020.; Rimski misal iz 2020.
Mt	Evandjelje po Mateju
OHSI	<i>Ordo Hebdomadae Sanctae instauratus</i> , Torino: Marietti, 1956.
OOSS	<i>Obnovljeni Obred svete sedmice</i> , Vatikan: Polyglotta, 1967.
OR 23	<i>Les Ordines Romani du haut moyen âge III.</i> , ur. Michael ANDRIEU, Louvain: Spicilegium Sacrum Lovaniense, 1961.; Ordo Romanus XXIII

OR 24	<i>Les Ordines Romani du haut moyen âge III.</i> , ur. Michael ANDRIEU, Louvain: Spicilegium Sacrum Lovaniense, 1961.; Ordo Romanus XXIV
OURM	<i>Opća uredba Rimskog misala. Rimski misal prerađen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI, preuređen brigom pape Ivana Pavla II: “ Opća uredba iz trećeg tipskog izdanja“,</i> Zagreb: KS, 2004.; Opća uredba Rimskog Misala
Pnz	Knjiga Ponovljenog zakona
PR XII	<i>Le pontifical Romain du XIIe siècle</i> , ur. Michael ANDRIEU, Le Pontifical Romain au moyen-âge, Tome I, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1938.; Rimski pontifikal iz XII. st.
PR XIII	<i>Le pontifical de la Curie Romaine au XIIIe siècle</i> , ur. Michael ANDRIEU, Le Pontifical Romain au moyen-âge, Tome II, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1938.; Pontifikal Rimske kurije iz XIII. st.
prev.	preveo
PRG	<i>Le pontifical Romano-germanique du dixième siècle</i> , ur. Cyrille VOGEL – Reinhard ELZE, Le Texte 2, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1963.; Rimsko-germanski pontifikal
PR–VD	<i>Le Pontifical de Guillaume Durand</i> , ur. Michael ANDRIEU, Le Pontifical Romain au moyen-âge, Tome III, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1940.; Pontifikal Vilima Duranda
Ps	Psalam
Rim	Poslanica Rimljanima
SC	<i>Konstitucija o svetoj liturgiji Sacrosanctum concilium, DRUGI VATIKANSKI KONCIL, u: Dokumenti</i> , Zagreb: KS, 2008.
st.	stoljeće
sv.	svezak
t.	tom
tj.	to jest
ur.	uredio
Usp.	usporedi
VCII	Drugi vatikanski koncil
Zah	Knjiga proroka Zaharije

UVOD

Veliki petak, kao sastavni dio Vazmenoga trodnevlja, zauzima važno mjesto u liturgijskom slavlju Kristove muke i smrti, koje Crkva promatra kao temelj otajstva spasenja. Od najranijih vremena, kršćanske zajednice nastojale su ove događaje ne samo naviještati, nego ih i liturgijski konkretizirati kroz posebne obrede. Razvoj tih obreda pokazuje kako je Crkva kroz povijest slavila otajstvo Kristove žrtve na križu.

Predmet ovoga rada je povijesni razvoj obreda Velikoga petka u zapadnoj liturgijskoj tradiciji, s posebnim naglaskom na rimsku liturgiju. Cilj rada jest, primjenom kronološko-analitičkog i povijesno-kritičkog pristupa, prikazati nastanak, oblikovanje i preobrazbe obredne strukture, polazeći od ranokršćanskih vremena pa sve do suvremenog liturgijskog oblika proslave Velikoga petka. Primjena kronološko-analitičkoga pristupa omogućuje praćenje slijeda i dinamike razvitka obrednih oblika kroz različita povijesna razdoblja, dok povijesno-kritička metoda služi za kontekstualizaciju i analizu ključnih liturgijskih vrela i dokumenata – od ranokršćanskih svjedočanstava i srednjovjekovnih sakramentara do suvremenih obrednika. U središtu pažnje nalaze se temeljni elementi obreda: Služba Riječi, čašćenje križa i pričest, koji se tijekom povijesti postupno oblikuju i razvijaju u skladu s teološkim i pastoralnim naglascima i potrebama pojedinih razdoblja.

Rad je strukturalno podijeljen na šest poglavlja. Nakon uvodnog dijela o proslavi Velikoga petka koje donosi osnovni povijesni i biblijski okvir proslave Velikoga petka, drugo poglavlje donosi prikaz jeruzalemske proslave u 4. st. kroz najstarije izvore. Treće poglavlje analizira razvoj obreda u zapadnoj liturgijskoj tradiciji od 7. st. do Tridentskog koncila. Peto i šesto poglavlje posvećeni su suvremenim reformama, s posebnim naglaskom na obnovu iz 1955. godine i onu nakon Drugog vatikanskog koncila.

Razvoj obreda promatra se u kontinuitetu koji započinje u jeruzalemskoj liturgijskoj praksi 4. st., gdje je slavlje bilo snažno povezano s konkretnim mjestima Kristove muke, te obilježeno izraženom obrednom i simboličkom dinamikom. O takvom načinu slavlja svjedoči nam Egerija u svom djelu *Putopis*, u kojem se prikazuje rana težnja Crkve da liturgijski prati i aktualizira događaje Kristove muke. Taj se oblik postupno prenosi i preoblikuje u zapadnoj, osobito rimskoj liturgiji. Tijekom srednjega vijeka, na Zapadu dolazi do ustaljivanja temeljne strukture obreda, što potvrđuju

liturgijske knjige poput sakramentara. Na taj se način oblikuje prepoznatljiv trodijelni okvir slavlja koji će, uz određene preinake, ostati prisutan i u kasnijim razdobljima.

U kasnijem razvoju, tijekom srednjovjekovnog razdoblja, važnost dobiva normativno uređenje obreda, osobito nakon Tridentskoga koncila, kada se liturgijski život ujednačava na razini cijele Latinske Crkve. Takvo uređenje pridonosi stabilnosti i jasnoći liturgije, ali ujedno stvara mogućnost za kasnije liturgijske obnove. U tom smislu 20. stoljeće donosi značajne liturgijske reforme, među kojima se ističe obnova Velikoga tjedna pod vodstvom pape Pija XII., kojom dolazi do važnih promjena u strukturi i vremenu slavljenja obreda. Te promjene dobivaju svoje puno značenje nakon sveobuhvatne liturgijske obnove nakon Drugog vatikanskog koncila, koja naglašava djelatno sudjelovanje vjernika, razumljivost obreda i povratak izvornim liturgijskim nadahnućima.

Obred Velikoga petka zato se ne promatra samo kao skup propisanih čina, nego kao liturgijski izraz vjere Crkve koji se kroz povijest postupno oblikovao. Promatrajući njegov povijesni razvoj, može se jasnije razumjeti njegov suvremeni oblik i njegovo mjesto u liturgijskom životu Crkve.

1. UVOD U POVIJEST PROSLAVE VELIKOGA PETKA

Veliki petak dio je Velikoga tjedna. U Velikom tjednu, Crkva na poseban način slavi otajstvo spasenja koje je Krist učinio u svojim posljednjim danima. Cijeli Veliki tjedan započinje Cvjetnicom, dok korizmeno vrijeme traje do Velikog četvrtka. Nakon Mise Večere Gospodnje započinje Vazmeno trodnevlje koje se nastavlja Velikim petkom i Velikom subotom, a središte mu je u Vazmenom bdijenju.² Ovo se vrijeme još naziva i „trodnevlje raspetoga, ukopanog i uskrsnulog“.³

„Smrtni dan Gospodina našega Isusa Krista bio je uvijek u Crkvi najžalostniji dan u godini. Na Veliki petak nema mise, jer je danas vječni Veliki Svećenik prinio sam svoju krvnu žrtvu na oltaru križa. (...) Crkva nas vodi danas na Kalvariju riečima: „A kad je primio ocat, reče: 'Svršeno je!' Pusti svoju glavu i izdahnu svoj duh“ (...) Crkva se zavila u crninu. Na oltaru ne gore svieće, niti je nakita na njemu. Ističe se samo pokriveno razpelo nasred oltara.“⁴

1.1. Pojam Velikoga petka

Bogoslužje Velikoga petka spominje se Kristove muke na križu. Na ovaj se dan ne slavi euharistija, ali bogoslužje u čast križu uprisutnjuje sam spomen Kristove žrtve. Ovo je dan kada se slavi Isusova krvna žrtva po kojoj smo spašeni i oslobođeni.⁵

Veliki petak je u katoličkoj liturgiji, prvi dan Vazmenog trodnevlja, odnosno, dan Kristove smrti. Proslava Velikoga petka započinje u 4. st. u Jeruzalemu odakle se širi i na zapadni svijet prema Rimu. Posebnost tog dana je slavlje posebnog liturgijskog obreda koji sadrži Službu riječi, čašćenje križa te pričest.⁶

Na Veliki petak Crkva razmatra Muku svoga Gospodina i Zaručnika, časti križ, te se spominje izlaska iz probodenog Kristova boka i moli za spas cijelog svijeta. Prema prvotnoj predaji, na ovaj se dan ne slavi misa, a to je i obvezatan dan posta i nemrsa. Na Veliki petak nije dopušteno slavlje sakramenata osim pokore i bolesničkog pomazanja.

² Usp.: ZBOR ZA BOGOŠTOVLJE, „Okružnica o pripravi i slavljenju vazmenih blagdana“, u: *Tri liturgijska dokumenta* (Zagreb: KS, 1989.), 12.

³ Usp.: ZBOR ZA BOGOŠTOVLJE, „Okružnica o pripravi i slavljenju vazmenih blagdana“, 17.

⁴ Matija MARKOV, *Katolička liturgija* (Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1944), 67.

⁵ Usp.: *Nedjeljni i blagdanski misal za narod: Godina ABC* (Zagreb: KS, 2017.), 89.

⁶ Usp.: „Veliki petak“ u: Adalbert REBIĆ (ur.), *Opći religijski leksikon, A-Ž* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.), 1003.

Obredi se najčešće održavaju u poslijepodnevnim satima, a sam čin liturgije Muke Gospodnje, koji proizlazi iz drevne predaje Crkve, nikome nije dopušteno mijenjati.⁷

U prvim kršćanskim stoljećima, za ovaj dan nije postojala posebna liturgija, nego se kao i na Veliku subotu održavao strogi post kao znak žalosti. Već krajem 4. st. u Jeruzalemu je poznato čašćenje svetog Križa u jutarnjim satima, dok se Služba Riječi slavila u popodnevnim satima čitanjem Muke. Obred se postupno proširio i dalje jer se u mjesnim Crkvama razvilo slavlje povezano s relikvijom Kristova Križa. Osim Službe Riječi i čašćenja križa, u mnogim se pontifikalima 10. st. razvila tzv. Misa pretposvećenih darova (*missa praesanctificationum*). Tridentski Misal iz 1570. god. (MR 1570) obilježavao je Veliki petak prema ovakvom obredu, dok je nova obnova 1955. godine pojednostavila tradicionalnu podjelu obreda na tri dijela kakav poznajemo i danas. Rimski misal iz 1970. prihvatio je takvu strukturu obreda.⁸

Kršćanski Veliki petak, tj. petak koji je prethodio Uskrsu, svoju uporišnu točku nalazi u Novom zavjetu. Ondje se mogu iščitati informacije o raspeću Isusa Krista u petak prije Pashe, kao i brzo skidanje s križa prije početka subote. Ovaj petak bio je priprava za nadolazeću subotu koja je, za Židove, bila veliki blagdan, tj. godišnji blagdan Pashe. Slavlje Velikoga petka za kršćansku zajednicu veliki je naglasak slavlja velikog Vazmenoga otajstva koje počinje još od apostolskih vremena kada se Crkva molitvama, čitanjima i raznim obredima, te liturgijom, spominjala središnjeg Kristova događaja.⁹

1.2. Nazivi Velikoga petka kroz povijest

U povijesti se ovaj spomendan označavao različitim nazivima. U hrvatskom jeziku on se naziva Veliki petak. Jedan od najčešćih naziva je *Feria sexta maior* kako navodi Grgurov sakramentar (GrH). Sv. Augustin Veliki petak naziva *Solemnitas passionis dominicae*. Galske knjige objedinjuju petak i subotu i nazivaju ovaj spomen *Biduana*. U sakramentarima i pontifikalima, pojavljuju se i sljedeći nazivi: *Feria sexta passione Domini*, *Sexta feria passionis*, *De nocte parasceve* i *Feria sexta (in) Parasceve(s)*, *Feria sexta in passione et (Morte) Domini*.

⁷ Usp.: ZBOR ZA BOGOŠTOVLJE, „Okružnica o pripravi i slavljenju vazmenih blagdana“, 23.

⁸ Usp.: Adolf ADAM, *Slaviti crkvenu godinu* (Sarajevo: Vrhbosanska Katolička Teologija, 2003), 290–291., Usp. također: *Missale Romanum ex decreto sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum*, Editio typica (Vatican: Typis Polyglottis Vaticanis, 1970.).

⁹ Usp.: Ivan RAKO, „Die Karfreitagsfeier in Jerusalem (4. Jh)“, u *Vrhbosnensia* 25, br. 1(2021.), 5-6.

Veliki petak često je nazivan slavljem (*feria*), a u pojedinim nazivima ističe se Kristova muka i smrt (*passione et morte*). Svi ovi nazivi pokazuju da je kršćanska zajednica ovome danu pridavala osobito značenje, jer se u njima na različite načine naglašava Kristova muka i smrt kao temelj događaja spasenja.¹⁰

1.3. Povijesni pregled slavlja Velikoga petka

U prvim se stoljećima kršćanstva Veliki petak nije bogoslužno slavio, ali je postojao običaj da se na Veliki petak i Veliku subotu, u spomen na smrt i pokop Isusov, posti. Taj post nazivao se „žalobni“ post. Tek u 4. st. primjetne su neke naznake bogoslužnog slavlja općenito u Velikom tjednu i posebno na Veliki petak. Često je izraženo bogoslužno bdijenje koje počinje u četvrtak i traje sve do petka.

Pri oblikovanju obreda, veliku je ulogu imala jeruzalemska zajednica. Obredi su počinjali „s pijetlovima“ odnosno dok je još bila noć. Tada je počinjala procesija prema Getsemaniju, gdje se čitalo Evanđelje o Isusovom uhićenju. Potom su vjernici odlazili ponovno u Jeruzalem i u praskozorje se okupljali u crkvi sv. Križa. Čitalo se evanđelje o Isusovom saslušanju pred Pilatom, a potom bi biskup uputio propovijed. Egerija svjedoči da se prije izlaska sunca molilo i kod stupa na kojem je Isus bičevan. Oko osam sati, odnosno, o drugom času, započinjalo je svečano čašćenje relikvije Križa na Golgoti koje je trajalo do šeste ure. Od šeste do devete ure održavala se Služba Riječi s čitanjima, molitvama i pjesmama, a potom se čitao izvještaj o Isusovoj smrti prema Ivanovu Evanđelju. O devetoj uri, što je oko 15 sati, prelazilo se u crkvu Uskrsnuća. Tamo se čitao odlomak Evanđelja o Isusovu ukopu.¹¹

U rimskoj liturgijskoj praksi, na Veliki petak se u početku održavala samo Služba Riječi s čitanjima, pjesmama i molitvama dok se od 7. st. u samo bogoslužje inkorporira procesija od lateranske bazilike do crkve sv. Križa gdje se častila relikvija Križa. Ova procesija je, najvjerojatnije, nastala po uzoru na onu jeruzalemsku. U 7. st., uz Službu Riječi, primjetno je i slavlje pričesti, no bez mise. Pričešćivalo se kao i danas ranije posvećenim hostijama. Tako nastaje bogoslužje koje je povežalo Službu Riječi, čašćenje križa i pričest. Obred unoenja pokrivenog križa koji se potom razotkrivao i častio,

¹⁰ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, „Bogoslužje Velikoga petka Muke Gospodnje“, Doktorska disertacija (Zagreb KBF Sveučilišta u Zagrebu, 2021.), 17.

¹¹ Usp.: Karl – Heinrich BIERITZ, *Crkvena godina: Svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* (Zagreb: KS, 2010.), 88-89.

potvrđen je od 9. st. Slavlje se održavalo prema smrtnoj uri Isusovoj, tj. o devetoj uri, što se povezuje s trenutkom Isusove smrti. Srednjovjekovni izvori svjedoče kako se slavlje Velikoga petka odvijalo prijevodne, dok je reforma iz 1955. godine, slavlje vratila u poslijepodnevnne sate.¹²

1.4. Novozavjetno uporište spomena Kristove muke

Veliki petak, dan Isusova razapinjanja i smrti, prožet je veoma intenzivnim događajima. O svim tim događajima uporište nalazimo u novozavjetnim izvještajima četvorice evanđelista. U sljedećoj tablici¹³ prikazani su događaji ovoga dana prema biblijskim izvještajima:

Tablica 1 Biblijsko utemeljenje događaja Velikoga petka.

Događaj	Biblijski tekst koji potvrđuje događaj
Isusovo uhićenje	Mt 26,47-56; Mk 14,43-52; Lk 22,47-53; Iv 18,1-11
Saslušanje pred velikim Vijećem	Mt 26,57-68; Mk 14,53-65; Lk 22,63-71; Iv 18,12-27
Izručenje Pilatu, te osuda na smrt	Mt 27,1-12.11-30; Mk 15,1-19; Lk 23,1-5.13-25; Iv 18,28-19,16
Odvođenje na Golgotu i razapinjanje	Mt 27,31-56; Mk 15,20-41; Lk 23,26-49; Iv 19,17-37
Isusova smrt o devetoj uri	Mt 27,46; Mk 15,34; Lk 23,44
Dokaz da se sve odvijalo petkom – dan pripreve za subotu	Mt 27,62; Mk 15,42 ¹⁴ ; Lk 23,54; Iv 19,31

Događaji Velikoga petka međusobno se nadopunjuju, a ne isključuju, te stoga imaju iznimnu važnost za slavlje Vazmenoga otajstva. Iz analize tekstova prikazanih u tablici br. 1 vidljivo je da su gotovo svi događaji opisani u svim evanđeljima, osim podatka o smrti o devetoj uri. Ivan ne navodi taj podatak, ali iznosi mnoge druge detalje koje ostali evanđelisti ne spominju u svojim spisima. Svi evanđeoski izvještaji se slažu o događaju Isusove smrti u glavnim događajima, premda se razlikuju u nekim pojedinostima i naglascima. Posebnost svih izvješća o Kristovoj muci i smrti jest

¹² Usp.: Karl – Heinrich BIERITZ, *Crkvena godina*, 89.

¹³ Usp.: Karl – Heinrich BIERITZ, *Crkvena godina*, 88.

¹⁴ Unutar hrvatskog prijevoda djela *Crkvena godina* autora Bieritza, nalazi se uputa na drugo biblijsko mjesto (Mk 14,52). S obzirom da navedeno biblijsko mjesto nije povezano sa događajem o kojem se govori u ovoj tabeli, u radu je donesena ispravka na točno biblijsko mjesto u Markovom evanđelju koje spominje dan Priprave. Usp.: Karl – Heinrich BIERITZ, *Crkvena godina*, 88.

prožetost aluzijama i navodima iz Starog zavjeta, što znači da je ono što je nekada bila riječ, sada je postalo stvarnost.¹⁵ Dakle, svi događaji ovoga dana, ali ne i obred njihova slavljenja, biblijski su utemeljeni.

1.5. Veliki petak u najranijoj crkvenoj predaji

Crkveni oci i drugi ranokršćanski spisi koje danas poznajemo, a koji datiraju u najranija doba kršćanstva, spominjući Veliki petak najviše se usredotočuju na post. Post je religiozna vježba koja nije izravno naređena od Krista, a naređenje posta ne nalazimo ni u Novozavjetnim poslanicama. To je praksa koja je među vjernike ušla kao oblik pripreme za nadolazeće blagdane. Post ne bi trebao biti uzdržavanje od jela i pića nego bi trebao značiti otvorenost za brata i za Boga.¹⁶

Obilježje najstarije proslave Velikoga petka bio je post i žalovanje, a taj se običaj na Zapadu, polako širio i na druge petke u godini. Najstarija svjedočanstva o postu na Veliki petak nalazimo kod Irineja Lionskog te u apokrifu *Hebrejsko evanđelje*. Hipolit govori o povlasticama za bolesne i trudnice na Veliki petak, dok Inocent I. donosi kako su apostoli obdržavali post i žalost petkom i subotom.¹⁷

Kod crkvenih otaca ne pronalaze se eksplicitni navodi o slavlju Velikoga petka, ali su mnogi od govorili o ovom događaju na teološkoj razini, pokušavajući objasniti što događaji Velikoga petka znače za kršćane. Misli o Velikom petku tako se mogu pronaći kod: Grgura Nazijanskog, Justina, Irineja, Ćirila Jeruzalemskog, Grgura iz Nise, te kasnijih otaca Augustina, Melita Sardskog, Efrema itd.¹⁸

Iz navedenih svjedočanstava, primjetno je da se u najranijoj predaji Veliki petak povezivao sa postom i žalovanjem te teološkim promišljanjem, više nego standardiziranim obrednim radnjama. Ova nam svjedočanstva pojedinih crkvenih otaca

¹⁵ Usp.: Joseph RATZINGER (BENEDICT XVI.), *Isus iz Nazareta*, II. Dio (Split: Verbum, 2011.), 195-196.

¹⁶ Usp.: „Post“ u: Anton Grabner - HAIDER, *Praktični biblijski leksikon* (Zagreb: KS, 1997.), 302-303.

¹⁷ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 19-20.

¹⁸ Više o govoru crkvenih otaca o Velikom petku može se pronaći na sljedećim internetskim stranicama: Chad BIRD, „Standing at the Foot of the Cross with Church Fathers“, <https://www.1517.org/articles/standing-at-the-foot-of-the-cross-with-church-fathers> (pristupljeno 01.01.2024.); EARLY CHURCH FATHERS, „Good Friday“, <https://earlychurchfathers.wordpress.com/tag/good-friday/> (pristupljeno 01.01.2024.). Usp. također: IVAN ZLATOUSTI, *Ad neophytos*, kat. 3, br. 14–19, u: Antoine WENGER (ur.), *Sources Chrétiennes*, sv. 50 (Pariz: Éditions du Cerf, 1957.), 174-177.

pokazuju kako je Veliki petak u ranom kršćanstvu imao posebno mjesto u životu i vjeri zajednice. Na ovakvim temeljima, kasnije će se postupno razvijati i sam liturgijski oblik slavlja.

1.6. Slavlje Vazmenoga otajstva od 1. do 3. st.

U prvom stoljeću nakon nastanka Crkve ne postoji poseban liturgijski spomen Vazmenoga otajstva. U počecima je Vazmeno otajstvo slavljeno svake nedjelje u godini i to je bio jedini blagdan kršćana u prvom stoljeću. S vremenom dolazi do postupne promjene kada se oko 150. godine javlja jedinstveni godišnji spomen Kristova Vazmenoga otajstva. O tome na poseban način svjedoči spis *Epistula Apostolorum* u petnaestom odlomku:

„No, sjećajte se moje smrti. Kada dođe Pasha (Uskrs, pascha), jedan od vas bit će bačen u zatvor zbog mog imena; i bit će u žalosti i tjeskobi, jer vi slavite Uskrs dok je on u zatvoru i odvojen od vas, jer će biti potišten što ne može slaviti Uskrs s vama. I poslat ću svoju moć u obliku anđela Gabriela, i vrata zatvora će se otvoriti. On će izaći i doći k vama i čuvati noćnu stražu s vama dok pijetao ne zakukuriče. Kada ispuniti spomen koji se čini u moje ime i Agape (blagoslovljeni objed), on će ponovno biti bačen u zatvor kao svjedok, dok ne izađe i propovijeda ono što sam vam prenio.“¹⁹

Iz ovog odlomka vidljivo je kako se u slavlju Uskrsa podrazumijeva slavlje čitavog Vazmenoga otajstva u Vazmenom bdijenju. To se odnosilo na jedinstveno liturgijsko slavlje u točno određeni dan.²⁰

Temelj za razvoj liturgijskog slavlja nalazi se u biblijskim izvještajima Kristove muke i uskrsnuća. Prema biblijskoj predaji, Krist je umro uoči židovske Pashe koja se obilježava 14. nisana kada je prema židovskom kalendaru uvijek bio pun mjesec, odnosno uštap. Uskrsnuo je dan nakon Pashe, to znači u nedjelju nakon Pashe. Slavlje Uskrsa postupno se razvija tek od 2. st. U tom razdoblju došlo je do datumskog mimoilaženja između maloazijskih i drugih Crkava. Maloazijske Crkve su uvijek slavile Uskrs 14. nisana, bez obzira koji je to dan bio, dok su ostale Crkve slavile u nedjelju nakon 14. nisana. Došlo je do velikih prijemora među prvotnima koji su se nazivali „quatuordecimani“ i slavili su Uskrs 14. nisana i ostalih.

¹⁹ Usp.: Montague Rhode JAMES (ur. i prev.), „Epistola Apostolorum“ br.15, u: *The Apocryphal New Testament* (Oxford: Clarendon Press, 1924), 489-490.

²⁰ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 17-18.

Rasprava oko slavlja Uskrsa svoj je zaključak našla na Nicejskom saboru 325. godine. Određeno je da se Uskrs uvijek mora slaviti nedjeljom, nipošto istim danom kada i židovska Pasha, te da se slavi nedjeljom nakon 14. nisanu ukoliko je ta nedjelja nakon prvog proljetnog uštapa. Stoga datum Uskrsa varira između 22. ožujka i 25. travnja.²¹

1.7. Razvoj trodnevlja – *Triduum sacrum*

Nakon što je određeno kada je datumski moguće slaviti spomen Vazmenoga otajstva, u 3. st. javlja se i Sveto trodnevlje tj. *Triduum sacrum*. Trodnevlje svoj temelj pronalazi u slavlju Jeruzalemske crkve koja je na svetim mjestima u posebno vrijeme i na poseban način slavila pojedina otajstva vjere, odnosno muku, smrt i uskrsnuće. Strukturiranje slavlja Vazmenoga otajstva na trodnevlje ne umanjuje vrijednost Vazmenoga bdijenja. Njime se naglašava unutarnji slijed vazmenih otajstava, a ne samo vremenska kronologija Kristova života.

Triduum sacrum je nastao prema slavlju jeruzalemskih kršćana koji su se na Veliki petak okupljali na mjestima Isusove muke, a na Uskrs kraj Kristova groba. Iz navedenog, zaključuje se kako se na početku najprije počeo slaviti spomen Kristove muke, a nakon njega i uskrsnuće.²²

Također, sv. Augustin kada govori o svojoj mjesnoj Crkvi, pod Vazmenim trodnevljem smatra: petak (dan Gospodinove smrti), subota (dan počinka u grobu) te noć sa subote na nedjelju i sama nedjelja (Kristovo uskrsnuće). Obilježavanje Večere Gospodnje svoje mjesto u ovoj liturgijskoj proslavi našlo je tek u 6. st. Od 9. st. Vazmeno trodnevlje postaju četvrtak, petak i subota, dok je nedjelja označena kao sam dan uskrsnuća. Iako se u jednom trenutku uskrsnuće počelo slaviti subotom ujutro, ponovno je težnja vraćena na Vazmeno bdijenje kojim završava cjelovito Trodnevlje i započinje slavlje Uskrsa.²³

²¹ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 18. Iako se židovska Pasha rijetko podudara sa slavljem Uskrsa kod Kršćana, iz ovoga slijedi da je Uskrs kalendarski pomična svetkovina, za razliku od Božića. Samim tim i slavlje Velikoga petka kalendarski je pomično i nema stalni datum, s obzirom da je direktno vezan uz proslavu Uskrsa. Usp.: Inoslav BEŠKER, *Puna kuća blagdana* (Split: Slobodna Dalmacija, 2004.), 106.

²² Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 18-19.

²³ Usp.: Bernardin ŠKUNCA, „Liturgijski vodič kroz veliki tjedan: Veliki petak“, *Služba Božja* 27, 1(1987), 38.

Ovakav oblik slavlja nije puko kronološko prikazivanje događaja, nego neprekinuti slijed događaja spasiteljskog djela. Ono ima uporište u Prvoj poslanici Korinćanima (1 Kor 15,3-4) u kojoj se navodi: „*Predadoh vam ponajprije što i primih: Krist umrije za grijehе naše, bi pokopan i uskrišen treći dan po Pismima*“. Ovo se može tumačiti i prema nauku crkvenih otaca kao spomen slavlje umrlog, pokopanog i uskrslog Krista.²⁴ Slavi se tako Pasha muke, Pasha smrti i ukopa te Pasha uskrsnuća. U cjelokupnom slavlju *Triduum* slavi se zapravo sveukupnost Božjega zauzimanja za čovjeka.²⁵

1.8. Razvoj liturgijskog slavlja Velikoga petka

U svom početnom obliku, trodnevno slavlje vazmenih otajstava bilo je usmjereno na dva temeljna obredna trenutka. Jedan je spomen-čin Kristove smrti i ukopa što se slavi u petak te spomen-čin uskrsnuća što se slavi u zoru nedjelje, odnosno trećeg dana nakon smrti. Prethodnica vazmenom slavlju je *biduum* koji je obilježen tišinom i žaljenjem.

Najvažniji oblik tugovanja u ova dva dana, kako svjedoče i Tertulijan i Hipolit Rimski (početak 3. st.) je post. Post na Veliki petak drugačiji je od korizmenog, odnosno, pokorničkog posta koji završava na Veliki četvrtak. Post na Veliki petak zapravo je suživljavanje s umrlim Isusom. Na ovaj se način slavi Kristova smrt.²⁶ Običaj posta u Veliki petak i Veliku subotu, na Zapadu se proširio na sve petke i subote u godini. Na samom početku post je bio jako strog i trajao je četrdeset sati, a nije bila dozvoljena niti konzumacija vode i hrane osim bolesnicima, slabima te trudnicama. Papa Inocent I. (401. – 417.) također upozorava kako su i apostoli obilježavali ovaj *biduum* „žalopojnim“ postom.²⁷

Liturgija Velikoga petka počela se postupno razvijati od 4. st. pod velikim utjecajem jeruzalemske liturgije. Od samih se početaka Crkve na Veliki petak nikada ne slavi euharistija.²⁸ Misao vjernika na Veliki petak usmjerena je na krvavu žrtvu koju je

²⁴ Sv. Augustin ovo spominje izrazom *sacratissimum triduum crucifixi, sepulti, susciati*. Usp.: AUGUSTIN, *Ep.* 55,24, u: Roland TESKE (ur. i prev.), *The Works of Saint Augustine: A Translation for the 21st Century*, dio II, sv. 1 (Hyde Park, NY: New City Press, 2001), 227.

²⁵ Usp.: Ante CRNČEVIĆ – Ivan ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije* (Zagreb: HILP, 2009.), 356.

²⁶ Usp.: Ante CRNČEVIĆ – Ivan ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije*, 358.; Biblijski tekstovi u kojima se iščitavaju temelj za ovakvu praksu nalaze se u Mt 9,15 i Mk 2,20: „Doći će već dani kad će im se ugrabiti zaručnik, tada će postiti!“. S obzirom da je zaručnik „ugrabljen“, post je najvjernije ispunjenje ovog biblijskog teksta i stoga ima svoje biblijsko utemeljenje.

²⁷ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 19-20.

²⁸ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 19.

Krist prinio na Kalvariji. Zato je liturgijsko slavlje Velikoga petka označeno kao nežrtveno (*asacrificale*).²⁹ Ova se praksa obdržava i na Istoku i na Zapadu. Papa Inocent I. govori eugubijskom biskupu Deceniju da se u petak i subotu ne svetkuju svete tajne (*Sacramenta penitus non celebrari*). Razlog je taj što je toga dana Spasitelj prinio krvnu žrtvu križa. Tako ne postoji potreba da se prinosi nekrvna žrtva kojom se komemorira ovaj događaj sve do slavlja Uskrsnuća Isusova.³⁰ Ipak, iako obrede dijelimo u *Triduum*, obilježava ga jedno slavlje euharistije u Vazmenoj noći, što ne odudara od prvotne zamisli o slavlju *jednoga dana*.³¹

²⁹ Usp.: Pius PARSCH, *L'anno liturgico* (Milano: Opera della Regalità di N.S. Gesù Cristo, 1964.), 476.

³⁰ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 19.

³¹ Usp.: Ante CRNČEVIĆ – Ivan ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije*, 359.

2. JERUZALEMSKA PROSLAVA VELIKOGA PETKA

Od kraja 3. st. postupno se razvija tzv. Triduum sacrum, odnosno Vazmeno trodnevlje. U tom ranom patrističkom razdoblju, na koje se poziva i Gerhard Römer, Veliki petak se promatra kao prvi od tri sveta dana u kojima se naglasak stavlja na Kristovu muku i smrt. Ovakva praksa započela je ponajprije u Jeruzalemu. Obredna kronografija i topografija potakle su jeruzalemsku Crkvu da liturgiju Vazmenog bdijenja proširi, te najprije počne slaviti spomen Kristove muke. Ono što je obilježilo slavlje Velikoga petka jest navještaj evanđeoskog odlomka koji govori o Kristovoj muc i smrti, te klanjanje relikvijama Križa. Svaki je dio obreda bio topografski obilježen, počevši od Maslinske gore u kojoj su obredi počinjali, pa sve do Golgote i mjesta Isusovog groba. Dijelovi obreda praćeni su psalmima, himnima te biblijskim odlomcima koji kronološki prate redoslijed obreda. Najvažniji je dio liturgije Velikoga petka bio čašćenje relikvija Križa.³² Nedvojbeno je ova jeruzalemska liturgija Velikoga petka značajno utjecala na izgled i razvoj obreda Velikoga petka kako na Istoku, tako i na Zapadu.³³

O načinu proslave muke i smrti Gospodnje u Jeruzalemu, izvijestila je Egerija, hodočasnica, koja u svom spisu *Putopis* prenosi trenutke slavlja i način na koji se ono odvija.

2.1. *Putopis* – Izvještaj hodočasnice Egerije i povijesno-kronološki prikaz proslave Velikoga petka u Jeruzalemu

Prvi pisani trag o proslavi Velikoga petka u Jeruzalemu pojavljuje se kod hodočasnice Egerije koja je tamo boravila u 4. st. Egerijin spis *Putopis* smatra se najstarijim svjedočanstvom o slavljenju Velikoga petka u Jeruzalemu.

Veliki broj informacija vezanih uz ovu hodočasnica je nepoznanica i predmet rasprava. Iako se danas ustalilo da je njezino ime Egerija, moguće je da se zvala i Eritreja. Također, nisu poznati podaci o njezinom podrijetlu kao ni godine njenog rođenja i smrti. Vjeruje se da je bila redovnica, odnosno članica neke ženske zajednice. Ipak, sa sigurnošću se tvrdi da je na put krenula nakon 363., a završila ga prije 540. godine. Pretpostavlja se da je *Putopis* nastao između 381. i 384. godine. Iz spisa se zaključuje da

³² Usp.: Ante CRNČEVIĆ – Ivan ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije*, 359.

³³ Usp.: Gerhard RÖMER, „Die Liturgie des Karfreitags“, u: *Zeitschrift für katholische Theologie* 77, 1(1955.), 39.

je Egerija bila obrazovana te da je poznavala Sveto Pismo i to najvjerojatnije latinski prijevod *vetus latinai*. U ovom spisu nema teoloških razmišljanja, ali spis posjeduje dah molitve, pobožnosti i razmatranja.³⁴

Ovaj za sada jedini i nepotpuni spis pronađen je 1884. god. u Arezzu. Sam naslov ovog djela nije sa sigurnošću poznat s obzirom na nedostatak početka samoga djela, ali se kao naslov uzimaju riječi *peregrinatio* što bi značilo putovanje ili *itinerarium* (putopis).

U ovom djelu se opisuje putovanje Egerije u Svetu Zemlju, odnosno na područje Bliskog istoka. U spisu, autorica donosi mnoštvo opisa liturgijskih slavlja i običaja što je uvelike doprinijelo povijesti liturgije i razumijevanju obreda Velikoga petka.³⁵

Ovaj Egerijin izvještaj, iako dragocjen, ima određena ograničenja. Rukopis koji posjedujemo nije potpun, a sama autorica piše kao hodočasnica, a ne kao liturgijski stručnjak, što znači da njezin opis odražava ono što je nju najviše impresioniralo. Neki obredni detalji mogu biti izostavljeni ili pojednostavljeni, a vremenski slijed događaja nije uvijek sasvim jasan. Unatoč tim ograničenjima, Egerija ostaje najvažniji izvor za razumijevanje jeruzalemske prakse 4. stoljeća i načina na koji se liturgija povezivala s konkretnim mjestima Kristove muke.

2.2. Uvod u slavlje Velikoga tjedna prema Egerijinim zapisima

U Jeruzalemskoj liturgiji, slavlje Vazmenog otajstava započinjalo je korizmenim vremenom koje je imalo određene posebnosti u odnosu na kontekst današnje korizme. Korizmeno vrijeme u Jeruzalemu slavilo se punih osam tjedana za razliku od današnjeg četrdesetodnevno slavlja. Egerija to izračunima objašnjava na način da se iz osam tjedana korizme izbace subote i nedjelje, osim subote kada se slavi Vazmeno bdijenje jer je tada post obavezan, i tada korizma traje punih četrdeset i jedan dan.³⁶

Korizmeni dani, osim posta koji se također razlikuje od današnjeg vremena³⁷, obilježeni su svakodnevnim liturgijskim obredima, odnosno, molitvama časova u kojima

³⁴ Usp.: EGERIJA, Putopis, Marijan MANDAC (prev. i ur.), (Makarska: Služba Božja, 1999.), 12–17.

³⁵ Usp.: EGERIJA, *Putopis*, 17–22.

³⁶ Usp.: EGERIJA, *Putopis*, 205.

³⁷ Inače se postilo cijelu korizmu, određene dane, nekoliko dana u tjednu ili zbog nemogućnosti, odnosno bolesti, vjernik je bio oslobođen od posta. Danas zakonik kanonskog prava određuje sljedeće: kan. 1250 propisuje kako su pokornički dani i vremena u godini svaki petak i korizma; kan. 1251 određuje obavezni

je sudjelovao biskup i okupljena zajednica. Obredi su se najčešće slavili u crkvi Uskrsnuća ili crkvi *Martyrium* koja se nalazi na Golgoti.³⁸

Korizma u ovom povijesnom razdoblju traje sve do tzv. Lazarove subote kada biskup slavi liturgiju koja je uvod u slavlje Cvjetnice kojom počinje Veliki tjedan. Također, cijelu Korizmu, ali i Cvjetnicu i druge dane Velikoga tjedna karakteriziraju važni elementi: molitva psalama i himana³⁹, molitve koje upućuju biskup ili svećenici, propovijedi te čitanje ulomaka iz Svetog Pisma.

Vrlo su važne i lokacije koje prate određene tekstove i događaje iz Svetog Pisma, a vezane su uz proslavu otajstva muke. Tako osim crkava, Egerija opisuje i važne toponime kao što su Golgota i Maslinska gora, na kojoj završava slavlje Velikog četvrtka te započinje uvod u proslavu Velikoga petka i Muke Gospodnje.⁴⁰

2.3. Slavlje Velikoga petka u Jeruzalemu

Egerija detaljno opisuje obrede Velikoga petka kako bi čitatelji što bolje razumjeli događaje na mjestima Kristove muke i smrti. U Egerijinom djelu zapaža se kako je proslava Velikoga petka obilježavana kroz cijeli dan, te da je započinjala već na Veliki četvrtak kasno navečer. Liturgijska slavlja u Jeruzalemu nisu bila ograničena na jedno vrijeme i mjesto kako je to danas. Cilj ovakvog načina slavlja bio je pomoći hodočasnici i svećenstvu što bolje povezati događaje muke i smrti s obzirom biblijske izvještaje. Ovakav način slavlja naziva se načelom *aptum diei et loco* (prema vremenu i mjestu). Cjelokupna je liturgija popraćena evanđeoskim tekstovima, psalmima i himnima koji su vezani uz događaj i mjesto, što ovakvoj liturgijskoj proslavi daje jedan poseban karakter.⁴¹

Prema Egerijinom izvještaju, proslava Velikoga petka započinje okupljanjem u crkvi *Elona*⁴² u večeri Velikog četvrtka. Slavlje je obilježeno bdijenjem u kojem se čitaju

nemrs petkom i strogi post i nemrs na Čistu srijedu i Veliki petak; kan. 1252 propisuje da nemrs obvezuje starije od 14 godina, a post sve punoljetne do započete 60. godine života; dok kan. 1253 daje ovlast biskupskim konferencijama da bliže urede ili zamijene post i nemrs drugim oblicima pokore. Usp.: IVAN PAVAO II., *Zakonik kanonskoga prava proglašen vlašću pape Ivana Pavla II., s izvorima* (Zagreb: Glas Koncila, 1996.), kann. 1250-1253.

³⁸ Usp.: EGERIJA, *Putopis*, 205-211.

³⁹ U današnjici je tome ekvivalent molitva Časoslova.

⁴⁰ Usp.: EGERIJA, *Putopis*, 212-220.

⁴¹ Usp.: Ivan RAKO, *Die Karfreitagsfeier*, 10.

⁴² *Eleona* je naziv crkve koja se nalazi na Maslinskoj gori. Crkva je dobila ime prema grčkom nazivu Maslinske gore, a izgradio ju je Konstantin Veliki. Nalazi se na mjestu špilje gdje je Isus poučavao svoje

Isusovi oproštajni govori (Iv 13,16-18,1). Nakon nekoliko sati liturgijskog slavlja u ponoć se vjernici zajedno s biskupom upute na *Imbomon*⁴³:

*„Potom se oko šestoga noćnoga sata ide s himnima gore na Imbomon na ono mjesto odakle je Gospodin uzašao na nebo. Opet se tu jednako sukladno s danom kažu čitanja, himni i antifone. I sve su one molitve koje govori biskup uvijek usklađene i s danom i mjestom.“*⁴⁴

Nakon ovoga slijedi nastavak obreda na mjestima koja se u evanđeoskom izvještaju povezuju s Kristovom mukom. Na Imbomonu se ostaje sve do kukurijeka pijetlova, kada mnoštvo odlazi na mjesto gdje je Gospodin molio. Po završetku obreda, odlazi se prema Getsemaniju koji se nalazio u podnožju Maslinske gore. Tu se nalazila crkva u koju bi ušli biskup i zajednica te bi se čitao ulomak iz Matejeva Evanđelja u kojem Isus poziva učenike da bdiju da ne uđu u napast (Mt 26,41). Nakon ulomka se izgovarala molitva, a potom bi se svi uputili prema Getsemaniju:

*„Pošto se, dakle, dođe u Getsemani, najprije se kaže prilagođena molitva. Zatim se rekne himan, a onda čita onaj ulomak iz Evanđelja gdje je Gospodin uhićen“*⁴⁵. *Kada se pročita taj ulomak, nastane toliko krik, mrmorenje i plač svega naroda da se možda uzdisanje cijeloga puka čuje pa sve do grada.“*⁴⁶

S obzirom na emocije koje Egerija spominje, zaključuje se da je sudjelovanje naroda u obredu bilo aktivno. Nakon završetka obreda, s himnima se narod upućuje u grad (Jeruzalem). Tamo se u zoru stiže do vrata grada.⁴⁷

Nakon što svi prisutni isprate biskupa od Getsemanija do vrata grada i kroz grad sve do križa, čitao se biblijski izvještaj o dovođenju Isusa pred Pilata tj. ulomak iz Mt 27,1-26. Slijedila je biskupova propovijed te riječi ohrabrenja narodu da nastave sa svojim trudom

učenike, ovu špilju Novi zavjet ne poznaje, stoga se smatra da je dio određene usmene predaje. Usp. EGERIJA, *Putopis*, 112.

⁴³ Ovo je najvjerojatnije naziv za određeni prostor, a to je sami vrh Maslinske gore, kako Egerija spominje, mjesto s kojega je Isus uzašao na nebo. Naziv je dobilo prema grčkoj riječi koja znači „na brdu“. U Egerijino doba ondje nije bilo crkve ali je postojao prostor gdje se vršilo bogoslužje. Usp. EGERIJA, *Putopis*, 113.

⁴⁴ EGERIJA, *Putopis*, 220.

⁴⁵ Misli se na Mt 26,47-56. Iako se kod Egerije ne nalaze izričite upute na odlomke biblijskih tekstova, Armenski lekcionar kao jedan od najranijih dokumenata o ovom obredu može potvrditi, odnosno uputiti na određene tekstove koji su se čitali u pojedinim dijelovima liturgije. Usp. EGERIJA, *Putopis*, 221, bilj. 5.

⁴⁶ EGERIJA, *Putopis*, 221.

⁴⁷ Usp.: EGERIJA, *Putopis*, 222. Pozivajući se na istraživanja Ivana Rake, ovdje je riječ o Lavljim ili Stjepanovim vratima na istoku, s obzirom na to da su ona najbliža Maslinskoj gori. Drugi ulaz, odnosno Zlatna vrata, autor isključuje zbog blizine hramskom dijelu grada. Lavlja vrata vode izravno na put *Via dolorosa* koji je neizbježan u kontekstu proslave Velikoga petka. Ovaj put vodi izravno i do Golgote. Usp.: Ivan RAKO, *Die Karfreitagsfeier*, 12.

oko obilježavanja ovih posebnih trenutaka. Vjernike bi na kraju biskup otpustio uz poziv da se svi okupe od drugog do šestog sata toga dana da bi mogli vidjeti drvo Križa, tj. prave relikvije Kristova križa, a nakon toga da se do noći svi posvete čitanjima i molitvama.⁴⁸

Iako biskup narod otpušta uz uputu da pođu kućama kako bi se odmorili, narod ipak odlazi do Siona na mjesto gdje se nalazi stup⁴⁹ na kojem je Gospodin bičevan i ostaju tamo u molitvi. Nakon molitve slijedi odmor te se svi upućuju na Golgotu:

„Onda se za biskupa stavi stolica na Golgoti iza Križa gdje se sada nalazi. Biskup sjedne na stolicu, a pred njega se stavi stol prekriven platnom. Okolo stola stoje đakoni. Donosi se srebrna pozlaćena škrinja u kojoj je sveto drvo Križa. Otvori se, iznese, stavi na stol i drvo Križa i naslov“⁵⁰.

Nakon što je relikvija Križa postavljena na stol, Egerija opisuje kako je biskup, sjedeći, drži na oba kraja, a đakoni stoje oko stola i čuvaju je. Zbog ranijih događanja kada je prema običaju da se svetinji nakloni i poljubi ju, netko od vjernika relikviju zagrizao i ukrao komad Križa, ona se morala „čuvati“ kako ne bi došlo do sličnih slučajeva.⁵¹

Slijedio je obred štovanja relikvije, kada se svi jedno po jedno naklone, dotaknu križ i natpis čelom i očima, bez dodirivanja rukama, te poljube križ i prođu. Nakon štovanja Križa, štiju se Salomonov prsten i rog koji je služio za pomazivanje kraljeva. Ovaj dio obreda odvija se od drugoga do šestoga sata, što bi u današnjem računanju bilo od osam sati ujutro do podneva. U podne se ide pred Križ⁵² i tamo se postavi stolica za biskupa. Od šestog do devetog sata (od podne do tri sata popodne) čitaju se psalmi koji govore o muci, Djela apostolska i novozavjetne poslanice. Čitaju se dijelovi Evanđelja u kojima se govori o Isusovom trpljenju, te knjige proroka koje navještaju Gospodnju muku. To je bila određena poduka narodu o onome što se dogodilo. Između tekstova i psalama, izgovaraju se molitve prilagođene tom danu. Ovaj dio obreda popraćen je tugom

⁴⁸ Usp.: EGERIJA, *Putopis*, 222.

⁴⁹ Novi zavjet ne spominje izričito ovaj stup, ali ga poznaje prastara predaja, s obzirom da se osuđene na bičevanje najčešće vezivalo za stup. Usp. EGERIJA, *Putopis*, 223, bilj.1.

⁵⁰ EGERIJA, *Putopis*, 223. U izvornom tekstu stoji riječ *titulus*. On se spominje i u IV 19,19, a označava predmet na kojemu su Rimljani naznačivali razlog osude na razapinjanje, a koji se pri razapinjanju kačio iznad glave osuđenika. Usp.: EGERIJA, *Putopis*, 223, bilj. 3.

⁵¹ Usp.: EGERIJA, *Putopis*, 223.

⁵² Ovdje se najvjerojatnije misli na crkvu sv. Križa koja se nalazi na Golgoti.

i boli vjernika koji svoje emocije izražavaju kroz plač.⁵³ Nakon izvještaja o muci, o devetom satu nastavlja se govor o Isusovoj smrti na križu:

„(...) Poslije toga kada upravo započne deveti sat stane se čitati ono mjesto iz Evandjelja po Ivanu gdje je predao duh⁵⁴. Kada se to pročita slijedi molitva i otpust.“⁵⁵

Nakon otpusta kod Križa, svi se okupljaju u Velikoj crkvi koja se zove *Martyrium* gdje se od devetog sata do večeri obavlja ono što je uobičajeno toga tjedna činiti⁵⁶, a nakon otpusta se dolazi u Crkvu Uskrsnuća. Ondje se čita ulomak kada Josip od Pilata traži Isusovo tijelo i polaže ga u grob. Slijedi molitva, blagoslov katekumena i naroda i otpust. Iako se ne oglašava bdijenje u crkvi Uskrsnuća ipak je običaj da se ondje bdi. Tko može bdi do jutra, a pogotovo, kako Egerija naglašava, „jači i mlađi“ klerici. U crkvi Uskrsnuća bdi veliko mnoštvo, a cijelu noć sve do jutra govore se himni i antifone.⁵⁷

Iz svega navedenog, uočava se kako je bogoslužje Velikoga petka imalo nekoliko glavnih dijelova. Prvi je Služba Riječi s čitanjem psalama, himana, Djela apostolskih, poslanica, te evanđeoskih izvještaja. Drugi važan element slavlja je čašćenje relikvija svetog Križa i drugih svetinja. O prisutnosti ovih relikvija u Jeruzalemu govore nam u svojim spisima Ćiril Jeruzalemski, Ivan Zlatousti, biskup Gelazije, Ambrozije Milanski, te mnogi crkveni povjesničari. Stoga se smatra kako je Egerijin izvještaj istinit i kako se može potvrditi postojanje ne samo relikvije svetog Križa nego i obred štovanja istoga.⁵⁸

Kod Egerije se jasno očituje važnost načela *aptum diei et loco* u kojemu se liturgijsko slavlje povezuje s konkretnim mjestom i vremenom Kristove muke i smrti. Slavlje obreda Velikoga petka u Jeruzalemu tako cjelokupnoj zajednici omogućuje neposrednije sudjelovanje u samom spomenu muke. Ovakav način slavlja utjecao je i na daljnji razvitak liturgijske proslave Velikoga petka u drugim kršćanskim zajednicama, a osobito u rimskoj.⁵⁹

⁵³ Usp.: EGERIJA, *Putopis*, 224-225.

⁵⁴ Ovdje se misli na ulomak Iv 19,28-30.

⁵⁵ EGERIJA, *Putopis*, 225.

⁵⁶ Ovdje se misli na molitvu, odnosno recitiranje ulomaka Svetog pisma i razmatranje Isusove muke.

⁵⁷ Usp.: EGERIJA, *Putopis*, 225-226.

⁵⁸ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 22.; Usp. također: Ivan RAKO, *Die Karfreitagsfeier*, 17.

⁵⁹ Usp.: Ivan RAKO, *Die Karfreitagsfeier*, 24.

2.4. Armenski lekcionar

Osim Egerijinog opisa jeruzalemske proslave Velikoga petka, važno je podrobnije objasniti i biblijsku strukturu samoga slavlja. Iako Egerijin izvještaj jasno pokazuje sam tijek obreda, mjesta okupljanja i vrijeme slavlja, ipak ne donosi potpun popis svetopisamskih čitanja. Zbog toga je u proučavanju obreda Velikoga petka u Jeruzalemu neizostavan izvor Armenski lekcionar (AL) kao dopunski izvor Egerijinom izvještaju. Njegova najveća vrijednost je što pokazuje kako su čitanja bila raspoređena u skladu s događajima Kristove muke i s načelom *aptum diei et loco*.

AL je liturgijski spis koji datira u 10. stoljeće i prijepis je grčkog originala koji se koristio u Jeruzalemu u prvim stoljećima kršćanstva. Ovaj lekcionar nije lekcionar u pravom smislu te riječi s obzirom da ne donosi cjelovita biblijska čitanja za pojedine dane u liturgijskoj godini kako je to slučaj sa današnjim lekcionarima. On donosi početne riječi liturgijskih čitanja, kalendar liturgijske godine te liturgijske upute. AL je sastavljen od dva manuskripta: Pariškog (P 44), koji je vjerojatno nastao između 439. i 442. godine ali je objavljen 1905. godine i Jeruzalemskog (J 121) koji je stariji i smješta ga se između 417. i 439. godine, a koji je 1961. objavio Renoux. Ova dva manuskripta prikazuju razvoj liturgijsko-pastoralnog promišljanja s obzirom da P 44 donosi skraćene obrede i liturgijska čitanja u odnosu na J 121.⁶⁰

Tablica 2 Prikaz Službe Riječi slavlja Velikoga petka prema Armenskom lekcionaru

Satnica	Redoslijed čitanja	Tema čitanja
1. (o 6. satu)	- Ps 34 (35) + redak 11 - Zah 11,11–14.30 - Gal 6,14–18 Molitva	- Lažni svjedoci - Srebrenici - Hvaliti se križem
2.	- Ps 37 (38) + redak 18 - Hoš 3,9b–15 - Fil 2,5–11 Molitva	- Patnja naroda - Jao nad narodom - Himan o poniženju i uzvišenju Krista
3.	- Ps 40 (41) + redak 7b - Iz 50,4–9a - Rim 5,6–11	- Izdaja od prijatelja - pjesma o Gospodnjem sluzi - Kristova smrt – pomirenje

⁶⁰ Usp. John F. BALDWIN, *The urban character of Christian worship: The Origins, Development, and Meaning of Stational Liturgy* (Rim: Pont. Institutum studiorum orientalium, 1987.), 64-65.

	Molitva	
4.	- Ps 21 (22) + redak 19 - Am 8,9–12 - 1 Kor 1,18–31 Molitva	- Dijeljenje odjeće - Tama u podne - Riječ o križu
5.	- Ps 30 (31) + redak 6 - Iz 52,13–53,12.4 - Heb 2,11–18 - Mt 27,1–56 Molitva	- U tvoje ruke predajem duh svoj - Pjesma o Gospodnjem sluzi - Spasenjsko djelo – muka - Osuda pred Pilatom
6.	- Ps 68 (69) + redak 22 - Iz 63,1–6 - Heb 9,11–28 - Mk 15,1–41 Molitva	- Ocat za piće - Gazioc u tijesku - Pomirbena smrt – žrtva - Osuda pred Pilatom
7.	- Ps 87 (88) + redak 5b - Jr 11,18–20 - Heb 10,19–31 - Lk 22,66–23,49 Molitva	- Slobodan među mrtvima - Kao jagnje na klanje - Veliki svećenik – savezna krv - Osuda pred Sinedrijem
8. (o 9. satu)	- Ps 101 (102) + redak 2 - Zah 14,5c–11 - 1 Tim 6,13–16 - Iv 19,16b–37 Molitva	- Usliši moju molitvu ... - Dolazak Boga i vizija spasenja - Epifanija Krista - Raspeće

Tablica 2⁶¹ prikazuje kako je raspored biblijskih čitanja prema AL imao točno određenu namjenu. Tako su upotrebljavani psalmi kao molitveni dio, proročki tekstovi kao poveznica sa starozavjetnim proročanstvima o ispunjenju Pisma, dok tekstovi apostola, odnosno novozavjetna čitanja daju kristološko tumačenje događaja Velikoga petka. Čitanja evanđeoskih izvještaja o mucima nadopunjuju jedno drugo te konačno dostižu vrhunac u dijelovima iz Muke po Ivanu.

⁶¹ Athanase RENOUX (ur. i prev.), „Le codex arménien Jérusalem 121“, u: *Patrologia Orientalis*, t. XXXV., sv. 2, br. 163, (Turnhout: Brepols, 1971.), 281-293.

Dakle, Egerija u svom spisu spominje čitanja, himne i molitve iz Psalama i poslanica, Evanđelja Muke i proroka, te Muku po Ivanu. Međutim, AL donosi točne biblijske dijelove preko kojih je moguće pratiti daljnji razvoj proslave Velikoga petka.⁶² Osim toga, AL pokazuje kako proslava Velikoga petka nije bila oblikovana samo prema mjestima muke Kristove, nego i prema pomno odabranim biblijskim tekstovima koji su pratili obredne radnje.

Jeruzalemska liturgija Velikoga petka, unatoč manjku izvora, jasno pokazuje obilježja slavlja utemeljenoga na načelu *aptum diei et loco*. Ova proslava bila je usko povezana s konkretnim vremenom i mjestima događaja u Jeruzalemu, što ovu praksu razlikuje od rimske i drugih liturgijskih tradicija. Ipak, pojedini elementi takvoga obreda postupno su uneseni i u zapadni obred Velikoga petka.

⁶² Usp.: Ivan RAKO, *Die Karfreitagsfeier*, 21-22.

3. RAZVOJ OBREDA VELIKOGA PETKA U ZAPADNOJ RIMSKOJ LITURGIJI DO MISALA PAPE PIJA V.

Nakon jeruzalemske obredne prakse koja je snažno vezana uz mjesto i vrijeme Kristove muke, u zapadnoj se tradiciji postupno oblikuje drukčiji oblik slavlja. Rimska liturgija za razliku od jeruzalemskog nije obilježena topografski nego obredno strukturiranim oblikom slavlja. Ovaj razvoj u rimskoj liturgijskoj praksi može se ponajprije pratiti kroz sakramentare i obredne knjige, a osobito kroz zbirku *Ordines Romani*. Ovi izvori su često bili vezani uz mjesnu crkvu.

Promatrajući rimsku liturgijsku praksu, razvoj slavlja Velikoga petka prema spomenutim izvorima može se pratiti kroz dva oblika: papinsku liturgiju te liturgiju titularnih crkava u Rimu. Iako se razlikuju prema mjestu, tijeku i određenim obrednim naglascima, obje prakse prikazuju postupno oblikovanje jedinstvenog rimskog obreda Velikoga petka.

Veliki je petak dan razmatranja Kristove muke i smrti. Iako službeno bogoslužje Crkve ne poznaje „plač“ odnosno žalovanje, takav se običaj razvio u pučkoj pobožnosti tijekom srednjeg vijeka. Iako Crkva toga dana ne slavi euharistiju, oblikuje se poseban spomen Isusove muke i smrti.⁶³

3.1. Rimska liturgija Velikoga petka – najstariji izvori

Izvori koji donose informacije o liturgijskim obredima u rimskoj srednjovjekovnoj praksi jesu sakramentari⁶⁴, antifonarij⁶⁵ te obredne knjige nazivane *ordines*⁶⁶. Najpoznatija zbirka naziva se *Ordines Romani*, a donosi i neke obrede iz 7. st. U toj se zbirci nalazi i najstariji opis slavlja Velikoga petka u Rimu i to u izvoru *Ordo*

⁶³ Usp.: Bernardin ŠKUNCA, *Liturgijski vodič*, 41.

⁶⁴ *Sakramentari* su liturgijske knjige koje sadrže tekstove molitava potrebne predslavitelju koji predslavi euharistijsko slavlje za svaki dan u liturgijskoj godini. Sličje današnjem misalu.; Usp.: Kristijan KUHAR, „Slavenski liturgijski izvori od IX. Do XIII. st.“, *Diacovensia* 22, 3(2014.), 367.

⁶⁵ Antifonarij (*Liber antiphonarius*) sadrži pjevanje dijelove koji su namijenjeni zboru ili puku. Razlikuje se antifonarij za časoslov te misni antifonarij koji se obično naziva *Gradual* (*Liber gradualis*). Usp.: „Antifonarij“, u: *Hrvatska enciklopedija*, Mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, dostupno na: <https://hemu.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=2201> (pristupljeno 30. 7. 2025.).

⁶⁶ *Ordines* su liturgijske obredne knjige proizašle iz rimske papinske liturgije koje objašnjavaju način slavljenja obreda u ceremonijalnom smislu te služe kao dopuna sakramentarima. Pretpostavlja se da su najstariji nastali u 7. i 8. stoljeću, te predstavljaju izuzetne spomenike srednjovjekovne rimske liturgije. Usp.: „Ordines Romani“, *Caeremoniale Romanum*, dostupno na: <https://caeremonialeromanum.com/en/ordines-romani-andrieu/> (pristupljeno 30. 7. 2025.).

Romanus XXIII (OR 23). Osim spomenutog spisa, od velike su važnosti Grgurov sakramentar (GrH) i Gelazijev sakramentar (GeV). GeV, čiji prijepis datira iz 750. godine, donosi nam točne liturgijske tekstove koji su korišteni u samoj liturgiji Velikoga petka.⁶⁷

Između ova dva izvora nailazi se na razlike jer ne govore o istom liturgijskom i pastoralnom kontekstu. OR 23 sadrži opis papinske liturgije Velikoga petka, dok GeV donosi opis liturgije koja se slavila u titularnim crkvama u Rimu. Promatrajući ove obredne spise, zaključuje se kako su pojedini dijelovi proslave Velikoga petka bili pridržani isključivo papinskoj liturgiji, dok su se pojedine obredne radnje nalazile u slavljinama koja su predvodili drugi klerici u tzv. titularnim crkvama u Rimu.⁶⁸

Temeljna trodijelna struktura slavlja Velikoga petka već je poznata u srednjovjekovnom razdoblju, iako se pojedini obredni elementi, raspored i naglasci, te način slavljenja razlikuju od današnjeg obreda. Već tada je liturgija Velikoga petka bila sastavljena od Službe Riječi, čašćenja križa i pričesti.

3.1.1. Služba Riječi

Služba Riječi u obje liturgije bila je identična i bila je sastavljena od dva starozavjetna čitanja, psalma, izvještaja o Muci, te svečane Molitve vjernika. Prvo čitanje uzeto je iz Hoš 6,1-6. Razlog zbog kojeg je korišteno ovo čitanje jest njegova proročanska narav koja govori o *praeconium resurrectionis*, odnosno najavi uskrsnuća:

„Poslije dva dana oživit će nas, trećeg će nas dana podignuti i mi ćemo živjeti pred njim.“
(Hoš 6,2)

Nakon prvog čitanja slijedio je graduale *Domine audite* (Hab 3), odnosno *Vapaj Jahvi za pomoć*. Ovaj graduale izvorno pripada tradicionalnoj rimskoj liturgiji Velikoga petka. Potom se čitalo drugo starozavjetno čitanje koje je uzeto iz knjige Ponovljenog

⁶⁷ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 22-23.; U srednjem vijeku pojavljuju se još neki izvori. Amalar iz Metza (oko 775/780–850), karolinški liturgičar i biskup, piše u kontekstu liturgijskih reformi Franačkog Carstva u prvoj polovici 9. st.. Njegovo glavno djelo, *Liber officialis* (nastalo između 820. i 835.), donosi alegorijska tumačenja i simboličke prikaze bogoslužja, uključujući i slavlje Velikoga petka. O tome više vidi: Ewald VOLGGER, *Ad memoriam reducimur suam passionem ad nostram imitationem. Die Feier des Karfreitags bei Amalar von Metz (775/780–850)*, doktorska disertacija, (Wien: Katholisch-Theologische Fakultät, 1993.).

⁶⁸ Usp.: Ivan RAKO, „Nastanak i povijesni razvoj liturgije Velikoga petka do formiranja Misala iz 1570.“, *Vrhbosnensia* 26, 1(2022.), 74.

zakona, i najvjerojatnije je to šesnaesto poglavlje. OR 23 jedini spominje čitanje iz Pnz, a pretpostavlja se da je ovo poglavlje bilo u upotrebi jer poput Izl 12 govori o žrtvenom janjetu. Čitao se i izvještaj o Muci prema Ivanovom Evanđelju.⁶⁹

Po završetku Službe Riječi izgovara se, kako je naziva GeV svečana ili Sveopća molitva (*Orationes sollemnes*) koja je poznata i danas. Grgurov sakramentar (GrH), koji se odnosi na papinsku liturgiju, donosi nam svjedočanstvo o ovoj molitvi i navodi sljedeće nakane⁷⁰:

Tablica 3 Pregled strukture Sveopće molitve vjernika prema GrH

Latinski jezik	Hrvatski jezik
<i>Pro Ecclesia sancta</i>	Za svetu Crkvu
<i>Pro beatissimo papa nostro</i>	Za blaženog našeg papu
<i>Pro omnibus episcopis, presbiteris, diaconibus, acolothis, exorcistis, lectoribus, ostiariis, confessoribus, virginibus, viduis, et pro omni populo sancto Dei</i>	Za sve biskupe, svećenike, đakone, akolite, egzorciste, lektore, vratare, ispovjednike, djevice, udovice i za sav sveti Božji narod.
<i>Pro christianissimo imperatore nostro</i>	Za našeg najkršćanskijeg cara
<i>Pro catechumenis nostris</i>	Za katekumene naše
<i>Pro dilectissimi nobis Deum patrem omnipotentem</i>	Za našeg ljubljenog Boga Oca Svemogućeg
<i>Pro hereticis et schismaticis</i>	Za heretike i shizmatike
<i>Pro perfidis iudaeis</i>	Za nevjerne Židove
<i>Pro paganis</i>	Za pogane

Ova molitva je uvedena prije čašćenja križa kako bi Crkva na svečan način molila za potrebe ovoga svijeta. Od 5. st. poznate su i uvodne i zaključne molitve svećenika nakon svake pojedine molitve te pozivi đakona *Flectamus genua* i *Levate* kao poziv na molitvu u tišini u klečećem stavu. *Missale Gallicanum vetus* kao i GeV donose sliku sveopće molitve koja je preuzeta s malim razlikama i u GrH kako je navedeno u tablici iznad. Razlika kod GeV i GrH je u molitvi za papu u kojoj se u GeV uz papu moli i za biskupa, dok GrH moli posebno za papu, a posebno za biskupe i druge službenike. Tekst

⁶⁹ Usp.: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 73-75.

⁷⁰ Usp.: GrH, *Ordo LXXVIII*, br. 1-18, 47-49.; Više o povijesti razvoja Sveopće molitve vjernika, vidi u: Gerhard RÖMER, *Die Liturgie des Karfreitags*, 66-70.; Vidi također: Zvonko PAŽIN- Karlo VIŠATICKI, „Sveopća molitva bogoslužja Velikoga petka“, *Crkva u svijetu* 47, 2(2012.), 210-234.

iz GrH je preuzet u MR 1570. Između GeV i OR 23 uočava se razlika u gesti poklecanja osobito u molitvi za Židove što će kasnije dovesti do osjetljivih pitanja u povijesti ove molitve. Tako za razliku od GeV, OR 23 ne predviđa poklecanje u molitvi za Židove. Molitva za Židove doživjela je mnoge preinake zbog znakova antisemitizma u samoj molitvi. Naime, izvornik veli:

„Oremus et pro perfidis Iudaeis, ut Deus et Dominus noster auferat velamen de cordibus eorum, ut et ipsi agnoscant Christum Iesum Dominum nostrum.“⁷¹

Iz ovoga se razaznaje veoma težak naziv za Židove – „nevjerni“, kao i izraz „veo koji prekriva njihovo srce“, što se smatra izrazito teškom karakterizacijom Židova. U kasnijem su teološkom i liturgijskom vrednovanju ovi termini *perfidis* i *velamen*, postali predmet liturgijskih preinaka zbog svog negativnog prizvuka prema Židovima. *Ordo Romanus XXIV* (OR 24) također izričito zabranjuje poklecanje na ovu molitvu objašnjavajući kako su se Židovi poklecanjem izrugivali Krista na križu. Međutim, ovaj oblik molitve zadržao se sve do 1951. godine.⁷² Nakon posljednje reforme obreda, molitva za Židove ipak je temeljito izmijenjena te danas glasi:

„Oremus et pro Iudaeis, ut, ad quos prius locutus est Dominus Deus noster, eis tribuat in sui nominis amore et in sui faederis fidelitate proficere.“⁷³

3.1.2. Čašćenje križa

Čašćenje križa postupno postaje jedan od neprepoznatljivijih i teološki najizražajnijih dijelova obreda Velikoga petka. Razlog za pojavu ovog dijela obreda možemo pronaći u želji i potrebi vjernika za štovanjem nečeg opipljivog u čemu su vidjeli zaštitu od zla.⁷⁴ Čašćenje križa kako u Rimu tako i u Jeruzalemu, bilo je povezano s relikvijom Križa, međutim u početcima nije bio osnovni dio liturgije, nego je na mnoge

⁷¹Prijevod: „Pomolimo se i za nevjerne Židove, da Bog i Gospodin naš skine veo s njihovih srdaca, da i oni spoznaju Krista Isusa, Gospodina našega.“. Usp.: GeV, *Ordo XLI*, br. 414, 66.; Usp. također: GrH, *Ordo LXXVIII*, br. 15, 49.

⁷² Usp.: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 84-86.

⁷³Prijevod s latinskog jezika: „Molimo i za Židove: njima je prvima Gospodin Bog naš govorio. Neka im dade da rastu u njegovoj ljubavi i vjernosti Savezu.“ (prev. aut.). Usp.: *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum Ioannis Pauli PP. cura recognitum*, Editio tertia (Vatican: Typis Polyglottis Vaticanis, 2002.); Usp. također: *Rimski Misal: Veliki tjedan* (Zagreb: KS, 2009.), 131.

⁷⁴ Usp.: Gerhard RÖMER, *Die Liturgie des Karfreitags*, 70.

načine bio povezan s njom. Ovaj će element postupno postati sastavnim dijelom liturgije Velikoga petka.

U 5. st. u rimskoj je crkvi sv. Križa Jeruzalemskog postojala relikvija Križa koja se ubrzo počela povezivati s papinskom liturgijom.⁷⁵ U papinskoj liturgiji, kako je opisano u OR 23, obred je započinjao slično kao u Jeruzalemu tj. procesijskom službom. U procesiji od sv. Ivana Lateranskog do bazilike Svetog Križa Jeruzalemskog, uz papu, kler i puk nošena je relikvija Križa i pjevan je psalam 119 (118). Papu koji predvodi procesiju s kadionicom u desnoj ruci, prati đakon koji nosi relikviju Križa u zlatnoj posudi. U samoj relikviji Križa nalazilo se udubljenje za balzam koji je ostavljao ugodan miris. Po dolasku u baziliku Svetog Križa Jeruzalemskog, relikvija bi bila odložena na oltar u tišini, a samo čašćenje Križa od strane pape, klera i naroda, iskazivalo se prostracijom, tihom molitvom i poljupcem.

U liturgiji titularnih crkava ne postoji procesija, nego se sve odvija u crkvi, a od početka liturgije na oltaru se nalazi križ određen za čašćenje. Nakon ulaska celebranta u tišini i uvodne molitve u tišini slijedila je Služba Riječi. Ovo je zapravo sličan obred onome kakvog danas slavimo na Veliki petak.⁷⁶

3.1.3. Obred pričesti

Obred pričesti jedan je od važnijih dijelova obreda Velikoga petka, kako u današnjem obliku tako i u izvorima iz srednjeg vijeka. S obzirom da Egerija u svojim spisima ne spominje dio s pričesti, najranije informacije o obredu pričesti nalaze se u do sada korištenim izvorima OR 23 i GeV. Obred pričesti razlikovao se u papinskoj i liturgiji titularnih crkava. Naime, kako smo ranije spomenuli, u papinskoj liturgiji postojao je obred pričesti na kraju liturgije u Lateranskoj bazilici, no samo za puk. Koristili su se darovi posvećeni u liturgiji Velikog četvrtka. Puk se mogao pričestiti i u nekoj od titularnih crkava gdje je pričest bila namijenjena kako klericima tako i puku. Važan termin za tematiku pričesti na Veliki petak jest termin *Missa praesanctificatorum*, odnosno Misa pretposvećenih darova. Obred pretposvećenih darova poznat je u bizantskoj liturgijskoj praksi gdje se u dane bez euharistijskog slavlja, vjernici pričešćuju ranije posvećenim

⁷⁵ Usp.: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 86.

⁷⁶ Usp.: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 73-74.

darovima. Tako se ovakav način pričešćivanja i inkorporirao u Veliki petak s obzirom da se na taj dan ne slavi liturgija.⁷⁷

3.2. Struktura liturgije Velikoga petka u rimskim izvorima

Strukturne razlike između papinske liturgije i liturgije titularnih crkava u Rimu, prema OR 23 i GeV⁷⁸, prikazane su u sljedećoj tablici:

Tablica 4 Struktura obreda Velikoga petka u izvorima OR 23 i GeV

OR 23	GeV
- Procesija s križem od Lateranske bazilike prema bazilici sv. Križa Jeruzalemskog uz Ps 119 (118), oko osmog sata (<i>hora VIII</i>), bez obuće⁷⁹ - Postavljanje relikvije križa na oltar - Prostracija Pape i molitva u tišini te čašćenje križa na oltaru od strane Pape - Čašćenje križa na oltaru od strane klerika te puka uz paralelnu Službu riječi (Vjerojatno na sljedeći način: 1. Čitanje: Hoš 6; <i>Graduale</i>: Hab 3; 2. Čitanje Pnz 16; <i>Tractus</i>: Ps 91 (90); Muka po Ivanu) - <i>Orationes sollemnes</i> - Procesija natrag prema Lateranu uz Ps 118 - Pričest puka pod prilikom kruha u Lateranu, <i>Attamen apostolicus ibi non communicat nec diaconi</i>⁸⁰	- Okupljanje zajednice u titularnoj crkvi o devetoj uri (<i>hora nona</i>) - Postavljanje križa na oltar prije samog obreda - Ulaz u tišini (<i>cum silentio</i>) s tihom molitvom, te nakon toga Služba Riječi (Vjerojatno na sljedeći način: Molitva „<i>Deus, a quo et Iudas</i>“; 1. Čitanje: Hoš 6; Responsorium Hab 3; Molitva: „<i>Deus, qui peccati veteris</i>“; 2. čitanje: Izl 12 ili Pnz 16; Responsorium: Ps 91 (90); Muka po Ivanu) - <i>Orationes sollemnes</i>⁸¹ - Prinos darova od strane đakona - Čašćenje križa poljupcem od strane svećenika s molitvom Oče naš i embolizmom

⁷⁷ Usp.: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 89-90.; Odricanje od slavlja Euharistijske žrtve na Veliki petak i Veliku subotu, dio je najstarije tradicije Crkve. Usp.: Gerhard RÖMER, *Die Liturgie des Karfreitags*, 86.

⁷⁸ Usp.: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 76-78.; Usp. također: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 22-23.; Usp. također: OR 23, br. 9-22, 270-272.; Usp. također: GeV, *Ordo XLI*, br. 395-418, 64-67.

⁷⁹ Usp.: OR 23, br. 9, 270.

⁸⁰ Usp.: OR 23, br. 22, 272. (Prijevod s latinskog: „Ipak, papa se tamo ne pričešćuje, kao ni đakoni.“ – prev. aut.)

⁸¹ Ovdje se nalazi oblik *perfidis Iudaeis*. Usp.: GeV, *Ordo XLI*, br. 414, 66.

	- Pričest pod obje prilike (kruh i vino) uz paralelno čašćenje križa od strane puka ⁸²
--	---

Prikaz usporedbe ova dva ranosrednjovjekovna izvora, pokazuje kako OR 23 i GeV svjedoče o dvije rimske liturgijske prakse. To su papinska liturgija u kojoj dominiraju procesija i čašćenje relikvije Križa, te liturgija titularnih crkava koja je strukturalno jednostavnija. Unatoč ovim razlikama, oba izvora potvrđuju oblikovanje temeljne trodijelne strukture obreda Velikoga petka koja je sastavljena od Službe Riječi, čašćenja križa i pričesti. Ovakav način slavlja će se kroz naredni povijesni period dodatno prilagođavati pastoralnim i liturgijskim potrebama Crkve.

3.3. Dodatni elementi liturgije Velikoga petka u Rimu

Dva dodatna elementa liturgije Velikoga petka jesu *prostratio* i pjevanje pri čašćenju križa, koje postupno mijenja naglasak obredne tišine Velikoga petka.

3.3.1. *Prostratio* – *prostracija*

Prostracija kao liturgijska gesta u rimskom obredu pojavljuje se u katoličkoj liturgiji samo u dvije prigode, na Veliki petak, te pri podjeli viših redova (đakonat, prezbiterat, episkopat). Prostracija kao gesta na Veliki petak jest, kako veli Ratzinger:

„primjeren izražaj naše potresenosti jer su i naši grijesi sukrivci Kristove smrti na križu. (...) *Bacamo se na tlo i spoznajemo gdje smo i tko smo svi mi: pala stvorenja koja samo on može uspraviti*“.⁸³

Liturgijski običaj prostracije vezan je uz sam početak liturgije Velikoga petka, a na Zapadu se održao do današnjeg dana, dok je na Istoku ova gesta izraz poniznosti pred nadređenom osobom.⁸⁴ Osim prostracije obred predviđa i klečanje nakon kojeg slijedi molitva. *Missale Romanum* predviđa prostraciju kao privilegiju prezbitera i đakona koji,

⁸² Usp.: GeV, *Ordo XLI*, br. 418, 67. (Izvornik na latinskom: „*Haec omnia expleta adorant omnes sanctam crucem et communicant.*“).

⁸³ Usp.: Joseph RATZINGER (BENEDIKT XVI.), *Duh liturgije* (Split: Verbum, 2015.), 183.

⁸⁴ Usp.: Gerhard RÖMER, *Die Liturgie des Karfreitags*, 49.

odjeveni u liturgijsko ruho, pristupe k oltaru, iskažu mu počast, te se prostru ničice ili kleknu i mole neko vrijeme u šutnji.⁸⁵

3.3.2. Pjevanje u liturgiji Velikoga petka

U jeruzalemskoj liturgijskoj praksi, na Veliki petak pjevanje je bilo povezano s psalmima, himnima i antifonama, međutim, kasniji zapadni obredni oblici razvijaju i druge posebne napjeve vezane uz čašćenje križa. Čašćenje križa prema OR 23 i GeV odvija se u tišini. Međutim, galikanska i mozarapska liturgija njegovale su pjevanje što je polako ulazilo i u rimsku liturgiju. U Rimu je bilo znakovito pjevanje Ps 118 koji se pjevao za vrijeme procesije od Laterana prema bazilici sv. Križa. Uz psalam se izvodila antifona koja je poznata sve do danas *Ecce lignum crucis*. Sljedeća antifona koja se pojavljuje u 9. st. jest *Crucem tuam* koja se izvodi uz Ps 67 (66) i potječe najvjerojatnije iz bizantske liturgije kao i Ps 118. Himan *Pange lingua* s antifonom *Crux fidelis* poznati su u kasnijim sakramentarima i misalima. Element koji se postupno uključuje u liturgiju Velikoga petka, a nije bio poznat u jeruzalemskoj liturgiji jesu tzv. Prijekori (*Improperia*). Prijekori su stihovi stavljeni u usta Kristu, a predstavljaju prigovor Kristov. Postoje dvije verzije Prijekora. Prva verzija se povezuje s Mih 6,3-4 i Iz 5,1-7, a sastoji se od tri strofe i stihom *Popule meus* koji su povezani s *Trishagionom*, dok su druga verzija, narednih 9 stihova povezani s Ezrinom knjigom. Iako se Prijekori mogu promatrati kao napad protiv Židova i njihovih propusta koji su Krista doveli na križ, oni se zapravo trebaju promatrati kao slika predivnih Božjih djela i neuspjeha čovjeka da odgovori na takva djela.⁸⁶

Dakle, liturgija Velikoga petka je u ranijim obrednim oblicima bila uvelike obilježena tišinom te sabranošću. Međutim, tijekom srednjovjekovnog perioda, liturgijsko pjevanje postupno dobiva važnije mjesto u liturgiji, naročito pri čašćenju križa kao način dramatizacije liturgijskog obreda.

3.4. Izabrani izvori i struktura liturgijskog slavlja do Misala iz 1570. godine

OR 23 i GeV oblikovali su liturgiju Velikoga petka u Rimu tijekom ranog srednjeg vijeka. Ovakav oblik liturgije zadržao se s malim preinakama sve do MR 1570, pa čak i do obreda 20. st. Osim ranije spomenutih izvora (OR 23, GeV, GrH), u ranom srednjem

⁸⁵ Usp.: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 81-82.

⁸⁶ Usp.: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 88-89.

vijeku pojavljuju se novi izvori koji nam donose djelomično izmijenjenu strukturu slavlja Velikoga petka u Zapadnoj liturgiji. Nakon pojavljivanja tzv. Pontifikala (*Pontificales*)⁸⁷ dolazi do drugačije strukture slavlja, a samim tim i do trodjelne podjele liturgije Velikoga petka kakvu i danas poznajemo.

Ovdje vrijedi spomenuti *Pontificale Romano-Germanicum* (PRG) kao i OR 24. Prema OR 24, čašćenje križa nalazi svoje mjesto kao zasebna cjelina nakon Službe čitanja, a ne kao ranije u OR 23 kao uvod u slavlje. Prostracija je zadržana kao uvod u papinskoj liturgiji. Dolazi također i do promjena u Službi Riječi. Umjesto dosadašnjeg drugog čitanja iz Pnz, u liturgiji se koristio odlomak iz Izl 12 dok se za *Tractus* upotrebljava Ps 140 (139). Izvještaj o Muci je zadržan, međutim, od 10. st. razvija se podjela Muke po ulogama raznim čitačima i pjevačima što se zadržalo i do danas. Služba Riječi kao i u OR 23 završava s *Orationes sollemnes* (Sveopćom molitvom) koja ostaje nepromijenjena osim u dijelu molitve za Židove. Ovdje se prvi put izričito dokida poziv *Flectamus genua* odnosno poklecanje, a razlika je i u molitvi za vladare.⁸⁸

Za razliku od OR 23 i GeV, čašćenje križa dobiva svoje posebno mjesto u liturgiji odmičući se i od Službe Riječi (OR 23) i od pričesti (GeV). Osim smještanja čašćenja križa u zaseban dio liturgije dolazi i do pjevanja za vrijeme obreda:

Tablica 5 Prikaz pjevanih dijelova liturgije Velikoga petka

Latinski izvornik	Hrvatski prijevod
<i>Ecce lignum crucis</i> + Ps 119 (118)	Evo drvo križa + Ps 119 (118)
<i>Crucem tuam</i>	Križu tvojem
<i>Trishagion</i>	Trostruki svet
<i>Pange lingua gloriosi</i>	Usta moja opjevajte
<i>Impropria</i>	Prijetor (Puče moj)

Primjetna je također i dramatizacije određenih elemenata. Naime, za razliku od ranijeg izvještaja iz GeV gdje je križ već postavljen na oltar, sada se križ donosi zastrt te se uz antifonu *Trishagion* otkriva postepeno u tri stupnja. Kasnije se uz ovakvo otkrivanje

⁸⁷ Pontifikal je liturgijska knjiga koja sadržava opise bogoslužja i molitvene tekstove, a pridržana je biskupu. Rimski pontifikali nastaju od 8. stoljeća. Pontifikal je liturgijska knjiga koja objedinjuje ono što sadrže sakramentari i *Ordines*. Usp. „Pontificale Romanum“ u: CAEREMONIALE ROMANVM, *Pontificalia Romana* (<https://caeremonialeromanum.com/en/pontificalia-romana-andrieu-dykmans-vogel/>), Pristupljeno 15.07.2026.)

⁸⁸ Usp.: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 78-79.

križa koristi antifona *Ecce lignum crucis*. Ova antifona će se kasnije izvoditi tri puta uz različite tonske visine, a nakon poziva *Venite adoremus* uvedena je gesta kratkog klečanja i molitve u tišini.⁸⁹

Obred pričesti također doživljava određene preinake i biva dodatno obogaćen. Ovdje je primjetno umetanje određenih misnih dijelova u samu liturgiju Velikoga petka, ali ti dijelovi ne uključuju niti u jednom trenutku Euharistijsku molitvu. Galska liturgija poznaje tzv. *consecratio per contactum* odnosno „posvećenje dodirnom“. Ovaj termin označava kontakt komadića posvećene hostije i neposvećenog vina kao pripreme za pričest vjernika. U Bizantu je ovakav način posvete poznat i do danas, međutim na Zapadu donosi određena dogmatska pitanja. Ovdje, u liturgijskoj promjeni, dolazi do ispuštanja pružanja kaleža narodu te se pričest vrši samo pod prilikom kruha. Sama pričest započinje procesijom u kojoj se darovi donose na oltar. Pontifikal rimske kurije koji datira u 13. st. određuje da pričest više ne dobivaju puk i asistencija nego samo predsjedatelj slavlja, a takav način preuzima i MR 1570 s kojim srednjovjekovni razvoj obreda dobiva svoju stabilnost.⁹⁰

3.4.1. Važniji srednjovjekovni izvori

Osim ranije navedenih izvora od kojih su najpoznatiji i nama najvrjedniji *Ordo Romanus 23* i *Gelazijev sakramentar*, te drugih spomenutih izvora (GrH, OR 24; PRG itd.), u srednjem vijeku razvili su se i drugi kodificirani obrednici koji govore o strukturi slavlja Velikoga petka. Tako u narednom razdoblju osim sakramentara i *Ordines Romani* mogu pronaći mnogi pontifikali iz različitih stoljeća.

Prvi važni izvor jest *Rimsko-germanski pontifikal* (PRG). On je nastao u Mainzu oko 950. godine. Prvi put je objavljen 1568. godine. Ovaj pontifikal uzima tekstove pretežito iz GeV, dok obrede uzima iz *Ordines Romani*. Prema ovom pontifikalu, papinska služba Velikoga petka započinje o petoj uri, dok nakon nje svećenici u svojim crkvama slave istu službu o devetoj uri. *Rimski pontifikal* iz 12. st. (PR XII) nastao je u Rimu na osnovu ovog prethodno navedenog, te je nastojao osloboditi pontifikal svih obreda koji su sadržavali previše germanskih elemenata. Ovaj pontifikal je druge obrede pojednostavio te izbacio određena ponavljanja kada su u pitanju molitve.

⁸⁹ Usp.: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 79.

⁹⁰ Usp.: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 79-80.

Za vrijeme pape Inocenta III (1198. -1216.), ceremonijari lateranske bazilike napravili su novi pontifikal nazvan *Pontifikal rimske kurije* iz 13. st. (PR XIII). Ovaj pontifikal doživio je nekoliko redakcija a bio je namijenjen za papinsku liturgiju kao i za sve biskupske ceremonije na području današnje Italije. *Pontifikal Vilima Duranda* (PR-VD) koji datira u 13. st., nastao je u vrijeme avinjonskog sužanjstva od strane biskupa Vilima Duranda koji je napravio pontifikal za obrede u biskupiji Mende. Iz ovog pontifikala izbačeni su svi obredi koje su mogli slaviti prezbiteri bez predsjedanja biskupa. Građa ovog pontifikala je bila preglednija i praktičnija te je zbog toga u ovo vrijeme ovaj pontifikal bio prihvaćen u cijeloj Crkvi i imao je znatan utjecaj na kasniju liturgijsku tradiciju.

Od kraja 10. st. polako dolazi do razvoja misala. Razlog za pojavu ovakve knjige jest pojava privatnih misa kod svećenika s obzirom da je liturgija bila „rezervirana za kler“ i svećenik ju je molio na jeziku koji narod uglavnom nije razumio te nije mogao aktivno sudjelovati u njoj. Također, klerici nisu imali druge klerike koji bi mogli pjevati antifone ili čitati čitanja. Stoga dolazi do razvoja misala, odnosno knjiga u kojima su sadržani svi potrebni tekstovi za slavlje obreda koji su ranije bili sadržani u sakramentarima, antifonarima i lekcionarima. Misali se u samom početku nazivaju *Missale plenarium*, a nastaju po uzoru na Grgurov sakramentar (GrH), te *Supplementum* koji je nastao u Galiji. Najpoznatijim misalom iz ovog doba smatramo *Missale secundum consuetudinem Romanae curie* (Misal po običajima Rimske kurije) iz 1474. godine (MR 1474.). Ovaj misal je važan jer je bio predložak za tiskanje Misala na glagoljici, odnosno prvog Misala na hrvatskom jeziku koji je tiskan 1483.⁹¹ pod nazivom *Misal po zakonu rimskoga dvora*.⁹²

Iz svega navedenog, vidljiv je cjelovit razvoj dokumenata koji pojašnjavaju i uređuju same obrede. Od druge polovice 16. st. ne nastaju novi sakramentari, antifonariji i drugi dokumenti kakvi su bili poznati u ranom srednjem vijeku. Nakon objavljivanja MR 1570, svi kasniji izvori ostaju kodificirani na način misala.

3.4.2. Struktura i tijek obreda prema spomenutim srednjovjekovnim izvorima

Sljedeća tablica prikazuje usporednu strukturu obreda Velikoga petka prema odabranim srednjovjekovnim izvorima. Zbog složenosti i detaljnosti rubričkih opisa,

⁹¹ Vidi: *Misal po zakonu rimskog dvora 1483.* (Zagreb: Mladost, 1971.).

⁹² Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 24-30.

tablični prikaz omogućuje pregledno uočavanje kontinuiteta i strukturnih promjena među analiziranim svjedočanstvima. Time se jasno uočava koji su elementi obreda ostali postojani, a koji su se s vremenom mijenjali, dopunjavali ili drukčije raspoređivali unutar slavlja.

Usporedba PRG-a, PR XII, PR XIII, PR-VD i MR 1474., omogućuje praćenje prijelaza od ranijih obrednih knjiga prema sve uređenijem i normiranijem obliku misala. Ovime se uočava kako srednjovjekovni izvori nisu samo svjedočanstva pojedinih lokalnih ili papinskih praksi, nego i važna razvojna etapa u oblikovanju obreda koji će kasnije biti stabiliziran u Misalu pape Pija V. Iz same usporedbe do izražaja dolazi postupno učvršćivanje trodijelne strukture slavlja, ali i promjene u vremenu početka obreda, načinu prostracije, obliku čašćenja križa, pjevanim dijelovima te pričesnom obredu.

Sljedeća tablica (br. 6) ima posebnu metodološku vrijednost jer služi kao analitičko sredstvo kojim se može pratiti postupna standardizacija obreda Velikoga petka u zapadnoj rimskoj liturgijskoj tradiciji. Usporedni prikaz obreda pokazuje kako je riječ o dugotrajnom procesu u kojem se temeljna struktura čuva, dok se pojedini obredni elementi postupno razrađuju, proširuju i preciznije određuju.

Tablica 6 Struktura i tijek obreda Velikoga petka prema srednjovjekovnim izvorima: PRG⁹³; PR XII⁹⁴; PR XIII⁹⁵; PR-VD⁹⁶; MR 1474⁹⁷.

Dijelovi obreda	PRG	PR XII	PR XIII	PR-VD	MR 1474.
Uvod	Obred započinje u crkvi kada se svi okupe, a obred počinje o 5. uri (<i>hora quinta</i>).	Liturgija započinje u Lateranskoj bazilici o 6. uri (<i>hora sexta</i>).	O šestoj uri (<i>hora sexta</i>) svi se okupe u Lateranskoj bazilici ili nekoj drugoj crkvi gdje mole	Liturgija počinje o šestoj uri kada papa s drugim klericima ulazi u crkvu te vrši	Liturgija započinje o šestoj uri (<i>hora sexta</i>) nakon što se braća okupe u crkvi. Svi mole Deveti čas.

⁹³ Usp.: PRG, II. knjiga, *Ordo XCIX*, br. 303-335, 85-93.; Usp. također: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 24-25.

⁹⁴ Usp.: PR XII, *Ordo XXXI*, br. 1-12, 234-237.; Usp. također: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 26.

⁹⁵ Usp.: PR XIII, *Ordo XLIII*, br. 1-15, 464-469.; Usp. također: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 27-28.

⁹⁶ Usp.: PR-VD, III. knjiga, *Ordo III*, br. 1-30, 582-587.

⁹⁷ Usp.: Robert LIPPE (ur.), *Missale Romanum Mediolani 1474*. (*Ordo Missalis secundum consuetudinem Romanae curie*), London: Harisson and Sons, 1899., 161-174. U ovom izvoru možemo iščitati sve tekstove koji su korišteni u liturgiji Velikoga petka s točno navedenim uputama. Ovaj spis moguće je okarakterizirati kao spis koji na razumljiv i sistematičan način prati cijeli obred Velikoga petka. Također, potrebno je naglasiti kako u ovom misalu više nije riječ o papinskoj liturgiji, nego o liturgiji općenito, a umjesto termina *pontifex* i *episcopus* sada se spominje sacerdos – *celebrant*.; Usp. također: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 30-31.

Dijelovi obreda	PRG	PR XII	PR XIII	PR-VD	MR 1474.
	Ulazi se u tišini (<i>missa non cantatur</i>). Biskup, arhiđakon, prezbiteri, đakoni i svi drugi poslužitelji odjeveni u odjeću kao u korizmi, ne bos (non nudis pedibus) dolaze do oltara u tišini. Svi se prostru pred oltarom (<i>prostrato omni corpore in terra diutius</i>). Svi iskažu počast oltaru poljupcem i odlaze prema sedesu u tišini. Oltar je ogoljen, a na njega se stavlja komad platna.	Uz psalme, papa i kardinali bos kreću u procesiji prema bazilici sv. Križa jeruzalemskog. Najmlađi kardinal prezbiter u procesiji nosi kutiju s posvećenim hostijama za pričest. Pošto su svi stigli u baziliku obuju se i odjenu za liturgiju i krenu prema oltaru gdje klečeći izgovaraju molitvu. Pjevaju se psalmi. Oltar se pokriva komadom platna, papa iskazuje počast oltaru poljupcem i svi se upute do sedesa te slijedi Služba Riječi.	šesti čas. Papa je odjeven u korizmenu odjeću, biskupi u pluvijale, svećenici, đakoni i subđakoni u plašteve. Nakon molitve šestog časa svi se upućuju bos prema bazilici sv. Križa, a najmlađi kardinal prezbiter nosi kutiju s posvećenim hostijama. Po dolasku u baziliku sv. Križa ulaze u nju u tišini i svi se prostru na sredini bazilike. Posvećene hostije nose se u sakristiju gdje se i papa priprema za liturgiju. Kada se papa pripremi, hostije se nose u kapelicu. Potom papa ulazi u baziliku, gdje mu službenici peru noge nakon što skine misnicu i svoje insignije. Molitva devetog časa.	gestu prostracije. Moli se sedam pokorničkih psalama (<i>VII psalmos penitentiales</i>). Tiho izgovara molitvu <i>Respice, Domine, super hanc familiam tuam</i>. Potom se mole Treći, Šesti i Deveti čas. Zatim papa dolazi do oltara bez svećane procesije, svijeća i kadionice, a u ophodu se nosi samo evanđelistar. Tiho izgovara molitvu <i>Deus qui peccati veteris</i>. Papa odlazi do sedesa te započinje Služba Riječi.	Svećenik potom obučen kao za misu zajedno s poslužiteljima ali bez svijeća i kadionice dolazi pred oltar i prostire se pred njim u tišini moleći. Akolite prekrivaju oltar, a svećenik nakon poljupca oltaru odlazi na svoje mjesto.

Dijelovi obreda	PRG	PR XII	PR XIII	PR-VD	MR 1474.
			Papa se nakon molitve ponovno oblači te u procesiji bez svijeća i kadionice u tišini pristupi k oltaru. Slijedi prostracija pape i svih drugih službenika pred ogoljenim oltarom. Oltar se prekriva komadom platna te nakon toga papa predvodi molitvu i ljubi oltar, a potom slijedi Služba Riječi.		
Služba Riječi	Čitanje: Hoš 6,1-6 (<i>In tribulatione sua mane consurgent</i>). Cantus: <i>Domine audivi</i> (Hab 3,2-3). Nakon čitanja poziv đakona <i>Flectamus genua i Levate</i>, a potom molitva <i>Deus a quo et Iudas</i>.⁹⁸	Čitanje: Hoš 6,1-6 (<i>In tribulatione sua mane consurgent</i>). Tractus: <i>Domine audivi</i> (Hab 3,2-3). Papa poziva na molitvu (<i>Oremus</i>), đakon poziva <i>Flectamus genua i Levate</i> te slijedi molitva	Subđakon bez čitanja naslova (<i>Sine titulo</i>) čita prvo čitanje: Hoš 6,1-6 (<i>In tribulatione sua mane consurgent</i>). Tractus: <i>Domine audivi</i> (Hab 3,2-3). Papa poziva na molitvu (<i>Oremus</i>), đakon poziva <i>Flectamus</i>	Bez čitanja naslova čita se prvo čitanje: Hoš 6,1-6 (<i>In tribulatione sua mane consurgent</i>). Tractus: <i>Domine audivi</i> (Hab 3,2-3). Papa poziva na molitvu (<i>Oremus</i>), đakon poziva <i>Flectamus genua i Levate i</i>	Subđakon započinje prvo čitanje bez spominjanja naslova: Hoš 6,1-6 (<i>In tribulatione sua mane consurgent</i>). Tractus: <i>Domine audivi</i> (Hab 3,2-3). Nakon psalma moli se molitva <i>Deus a quo et Iudas</i>, uz

⁹⁸ „*Deus a quo Iudas reatus sui poenam et confessionis suae latro premium sumpsit, concede nobis tuae propitiationis effectum, ut sicut in passione sua Iesus Christus, dominus noster, diversa utrisque intulit stipendia meritorum, ita nobis, ablato vetustatis errore, resurrectionis suae gratiam largiatur, Qui tecum vivit.*“ PRG, II. knjiga, Ordo XCIX, br. 306, 87.

Dijelovi obreda	PRG	PR XII	PR XIII	PR-VD	MR 1474.
	Čitanje: Izl 12,1-11 (<i>Dixit Dominus ad Moysen et Aron</i>). Tractus: Ps 91 (<i>Qui habitat</i>) i Ps 140 (<i>Eripe me, Domine</i>). Muka po Ivanu (<i>Passio Domini secundum Iohannem</i>), bez pozdrava i kadionice. Tijekom čitanja Muke, na riječi „Razdijeliše među se haljine moje“, oltar se u žurbi ogoli, odnosno makne se platno koje je na njega bilo postavljeno na samom početku obreda. Nakon Muke, biskup ispred oltara izgovara Sveopću molitvu⁹⁹.	<i>Deus a quo et Iudas.</i> Čitanje: Izl 12,1-11 (<i>Dixit Dominus ad Moysen et Aron</i>). Tractus: Ps 140 (<i>Eripe me, Domine</i>). Muka bez pozdrava i kađenja. Tijekom navještaja Muke, na riječi „Razdijeliše među se haljine moje“, dva poslužitelja iz nižih redova ogoljuju oltar. Nakon izvještaja Muke izgovara se Sveopća molitva (<i>Orationes sollemnes</i>) s posebnim naglaskom da se na molitvu za Židove ne kleči	<i>genua i Levate te slijedi molitva Deus a quo et Iudas.</i> Subđakon nakon molitve čita drugo čitanje: Izl 12,1-11 (<i>Dixit Dominus ad Moysen et Aron</i>). Tractus: Ps 140 (<i>Eripe me, Domine</i>). Đakon bez blagoslova i kađenja naviješta Muku po Ivanu (<i>Passio Domini nostri Iesu Christi secundum Iohanem</i>). Kodeks γ¹⁰⁰ prema kojem se ovdje prati daljnji tijek obreda, svjedoči kako nakon riječi „<i>Post hec</i>	slijedi molitva <i>Deus a quo et Iudas</i>. Drugo čitanje se također naviješta bez naslova.¹⁰² Tractus: Ps 140 (<i>Eripe me, Domine</i>). Upiti se nagovor narodu (<i>Sermo ad populum</i>). Đakon potom bez svijeća i kadionice, te bez pozdrava naviješta Muku (<i>Passio domini nostri Iesu Christi secundum Iohanem</i>), a na oltar se stavljaju dva platna jedno s lijeve i desne strane. Na riječi „Razdijeliše među se haljine moje“, dva	đakonov poziv <i>Flectamus genua i Levate</i>. Bez čitanja naslova, slijedi drugo čitanje: Izl 12,1-11 (<i>Dixit Dominus ad Moysen et Aron</i>). Tractus: Ps 140 (<i>Eripe me, Domine</i>). Naviješta se Muka po Ivanu s ogoljenog ambona. Muka se naviješta po ulogama: <i>svećenik, čitač, ostali</i>. Potom se moli Sveopća molitva. Đakon također poziva <i>Flectamus genua i Levate</i> osim u molitvi za Židove. Također u

⁹⁹ Struktura Sveopće molitve prema PRG: *Pro Ecclesia sancta* (PRG 309); *Pro beatissimo papa nostro* (PRG 312); *Pro omnibus episcopis, presbiteris, diaconibus, subdiaconibus, acolitis, exorcistis, lectoribus, ostiariis, confessoribus, virginibus, viduis, et pro populo sancto Dei* (PRG 314); *Pro christianissimo rege nostro* (PRG 316); *Pro catecuminis nostris* (PRG 318); *Ut cunctis munsum purget erroribus, morbos auferat, famem depellat, aperiatur carceres, vincula dissolvat, peregrinatibus reditum, infirmantibus sanitatem, navigantibus portum salutis indulgeat* (PRG 320); *Pro hereticis et scismaticis* (PRG 322); *Pro perfidis Iudeis* (PRG 324); *Pro paganis* (PRG 326).

¹⁰⁰ U ovom pontifikalu postoje nakon broja 11 dva teksta odnosno kodeksa – $\alpha\beta$ i γ . Prvi kodeks daje nam šture informacije i izvještava samo o *Orationes sollemnes* nakon izvještaja muke, te kasnije donosi šture informacije o daljnjem tijeku obreda. Kodeks γ donosi nam pak opširnije izvješće i mnoge detalje koji nam pomažu u boljem shvaćanju tijeka liturgije te se u ovom radu nadalje vodimo Kodeksom γ . Usp.: PR XIII, Ordo XLIII, br. 12-14 $\alpha\beta$; 13-15 γ , 466-469.

¹⁰² Ovaj pontifikal ne daje točnu informaciju koje čitanje se čitalo, no iz ranijih opisa pretpostavka je kako je to bio Izl 12,1-11.

Dijelovi obreda	PRG	PR XII	PR XIII	PR-VD	MR 1474.
	Prije molitve đakon poziva <i>Flectamus genua i Levate</i>. Nakon Sveopće molitve svi se razilaze, a svećenici odlaze u svoje crkve predvoditi liturgiju Velikoga petka.	(... <i>quando oratio datur pro Iudaeis, non debent flecti genua</i>).	<i>autem rogavit Pilatum</i>“ papa stavlja tamjan u kadionicu i pale se dvije svijeće, a nakon navještene Muke, papa ljubi evanđelistar. Potom papa iz sedesa predvodi <i>Orationes sollemnes</i>.¹⁰¹	klerika pristupaju oltaru i uzimaju ta dva komada platna. Potom slijedi Sveopća molitva koja se ovdje naziva <i>Orationes solitas</i>. Uz sve molitve nalazimo đakonov poziv <i>Flectamus genua i Levate</i> no izričito se govori kako ovaj poziv ne vrijedi za molitve <i>Pro Iudeis perfidis i Pro paganis</i>.	molitvi za Židove i pogane na kraju se ne govori Amen u samom pozivu na molitvu.
Čašćenje križa	O devetoj uri (<i>hora nona</i>) moli se Večernja molitva, nakon nje se ispred oltara postavlja križ koji drže dva akolita. Pjeva se <i>Trishagion</i> s <i>Popule meus</i>. Pjeva se <i>Ecce lignum crucis</i> s psalmom 119 (<i>Beati immaculati</i>). Slijedi čašćenje križa. Prvi križ časti papa, biskupi,	Ispred oltara se postavlja pokriveni križ. Papa prvi pristupa križu bos, tri puta vrši prostraciju i ljubi križ, a nakon njega i ostali službenici (<i>ministris</i>). Tri puta se pjeva antifona <i>Ecce lignum crucis</i> dok zbor (<i>schola cantorum</i>) odgovara antifonom <i>Venite adoremus</i>; za to vrijeme se križ polako otkriva u tri stupnja.	Nakon Sveopće molitve papa odlaže misnicu i palij i oblači plašt te pristupa oltaru (prema kodeksu αβ – pokloni se križu) uzme križ u ruke i pokaže ga narodu uz pjevanje antifone <i>Ecce lignum crucis</i>. Postavljeni križ se časti uz pjevanje kako je navedeno u Misalu (<i>In missali</i>). Križ je postavljen	Papa nakon Sveopće molitve skida misnicu i odlazi na desnu stranu oltara gdje se nalazi zastrt križ. Malo ga otkrije uz antifonu <i>Ecce lignum crucis</i>. To isto ponovi i na lijevoj strani te na sredini oltara. Kao odgovor na antifonu <i>Ecce lignum crucis</i> pjeva se odgovor <i>Venite adoremus</i> i svi pokleknu.	Svećenik potom odloživši misnicu odlazi do desne strane oltara gdje uzima zastrt križ. Uz antifonu <i>Ecce lignum crucis</i> otkriva postepeno križ. To radi na desnoj i lijevoj strani oltara te na sredini. Nakon odgovora <i>Venite adoremus</i> svi se prostru sva tri puta (<i>Omnes se prosternunt</i>).

¹⁰¹ PR XIII ne donosi nikakve upute vezane uz Sveopću molitvu, niti njezine tekstove. Izostala je uputa i o klečanju uz molitvu za Židove.

Dijelovi obreda	PRG	PR XII	PR XIII	PR-VD	MR 1474.
	prezbiteri, đakoni i drugi prema redu te naposljetku i narod. Papa čini tri poklecanja (<i>genuflexione</i>) uz tri molitve: <i>Domine Iesu Christe, Deus verus de Deo vero; Deus, qui Moysi famulo; Domine Iesu Christe, qui nos per crucis passionem.</i>¹⁰³ Papa odlazi do sedesa i tamo ostaje dok ne završi čašćenje križa. Za vrijeme čašćenja križa dalje se pjeva <i>Crucem tuam adoramus</i> s Ps 67 (<i>Deus miseratur nostis</i>); antifona <i>Deum fabricator mundi</i> s retkom <i>O ammirabile pretium</i> te <i>Pange lingua</i>.	Nakon otkrivanja križa ostali kler i puk iskazuju počast križu prigibajući koljena (<i>flectere genua</i>). Pjevači za to vrijeme pjevaju antifone <i>Agios i Sanctus Deus te</i>, te na riječi <i>Miserere nobis</i> svi se poklanjaju do zemlje. Izvode se također i antifone <i>Popule meus, Quia eduxi, Crucem tuam adoramus te Pange lingua i Crux fidelis</i>.	ispred oltara na čašćenje puku. Po završetku, papa odlaže plašt i oblači misnicu i palij, svijeće se postave na oltar, a kadionica pored oltara.	Potom se križ postavi na svoje mjesto a papa pristupa križu i tri puta poklekne prije nego ga poljubi, a potom isto čine i ostali. Za to vrijeme papa odlazi u sakristiju gdje odijeva misnicu i druge ornamente.¹⁰⁴ Moli molitvu <i>Respice, quesumus, Domine, super hanc familiam tuam</i>. U međuvremenu klerici i puk se klanjaju križu i ljube ga, a za to vrijeme pjevaju se antifone: <i>Popule meus, Parasti crucem sanctam tuam; Agios, Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis</i>. Križ se potom postavi ispred oltara.	Svećenik odloži križ na pripremljeno mjesto i tri puta poklekne pred križem, a potom ga poljubi, potom odlazi do sedesa i oblači misnicu, a svi ostali na isti način časte križ. Za to se vrijeme pjeva <i>Popule meus i Agios i Sanctus, Crucem tuam s psalmom, Crux fidelis i sekvence Pange lingua</i>.
Pričest	Po završetku čašćenja križa,	Nakon čašćenja križa, oltar se	Papa pristupa oltaru a đakon	Papa se s poslužnicima	Za vrijeme pjevanja i

¹⁰³ Vidi: PRG, II. knjiga, *Ordo XICI*, br. 331-333, 91-92.

¹⁰⁴ Ovdje stoji uputa da papa, u sakristiji, ukoliko želi, može moliti sljedeće psalme: *Domine Deus salutis; Iudica me, Deus, et discerne causam; Exaudi, Deus, orationem meam; Quare fremuerunt gentes; Deus laudem meam; Deus, Deus meus respice; Salvum me fac, Deus, quoniam; Miserere mei, Deus miserere; Beatus qui intelligit super egenum*, a potom moli *Pater noster*. Usp.: PR-VD, III. knjiga, *Ordo III*, br. 18, 584-585.

Dijelovi obreda	PRG	PR XII	PR XIII	PR-VD	MR 1474.
	poslužitelji (prezbiteri i subđakoni) donose na oltar posvećene hostije, te kaleže s neposvećenim vinom. Darovi se ostavljaju na ogoljen oltar. Moli se <i>Praeceptis salutaribus moniti; Pater noster; Libera nos.</i> Nema pružanja mira, a komad posvećene hostije stavlja se u kalež s vinom te se na taj način posvećuje i vino. Slijedi pričest prisutnih u tišini.	prekriva platnom a đakon postavlja korporal. Papa pristupa oltaru na kojem se nalaze posvećene hostije u pateni i kalež s neposvećenim vinom. Moli se molitva <i>In spiritu humilitatis,</i> izgovara se <i>Oremus i Praeceptis salutaribus te Pater noster, Libera nos quaesumus Domine</i> Ne daje se poljubac miraniti postoji dio <i>Pax Domini,</i> a hostija se dijeli na tri dijela od kojih se treći najmanji stavlja u kalež kako bi se posvetilo vino. Oni koji žele pričestuju se u tišini.	na oltar postavlja korporal. Na korporal se postavljaju posvećene hostije, a đakon donosi kalež s neposvećenim vinom, a subđakon ampulu s vodom te se vino i voda pomiješaju. Papa stavlja tamjan u kadionicu i okadi darove govoreći molitvu <i>Incensum istud,</i> potom okadi i oltar govoreći molitvu <i>Dirigatur i In spiritu humilitatis.</i> Poklekne te ustane i okrene se prema narodu govoreći <i>Orate fratres.</i> Govori se <i>Praeceptis salutaribus miniti, Pater noster, Libera nos, quesumus, Domine.</i> Potom stavlja komad posvećene hostije u kalež.	vraća prema oltaru, a đakon oltar prekriva platnom i stavlja na njega korporal. Svećenik bos s drugim svećenicima koji nose svijeće donosi na oltar kutiju s posvećenim hostijama. Papa pere ruke te postavlja Tijelo Kristovo na patenu i pored kalež s neposvećenim vinom i vodom. Ne kadi oltar, ne izgovara <i>Hoc corpus quod pro vobis, Orate, fratres, Obsecro vos, fratres, In spiritu humilitatis,</i> nego odmah govori <i>Praeceptis salutaribus moniti i Pater noster.</i> Moli se embolizam <i>Libera nos. Domini</i> i ne izgovara se <i>Pax Domini</i> niti <i>Agnus Dei,</i> nema cjelova mira niti popričesne molitve.	časćenja križa đakon pripremi oltar – pokrije ga platnom i stavi korporal. Svećenik na prikladnom mjestu stavi posvećenu hostiju na patenu i prekrije. Sakristan (<i>sacrista</i>) odloži križ na mjesto pripravljen za njega i na oltaru upali svijeće. Svećenik pristupa oltaru, a đakon pripremi na oltaru kalež s vinom. U procesiji s kadionicom i svijećama, subđakon donosi vodu, a đakon nosi posudu s Tijelom Kristovim te po dolasku kod oltara hostiju predaje svećeniku. Svećenik zatim uljeva vodu u kalež s vinom te kadi darove uz <i>Incensum istud,</i> a potom svećenik pere ruke i moli <i>In</i>

Dijelovi obreda	PRG	PR XII	PR XIII	PR-VD	MR 1474.
			Kodeksi $\alpha\beta$ i γ – nema <i>Pax domini i Agnus Dei</i>, nema cjelova mira. Mole se uobičajene molitve prije i nakon pričesti (<i>Domine Iesu Christe qui ex voluntate i Quod ore sumpsimus</i>). Pričešćuje se samo celebrant bez poslužitelja.	Biskup, prelamajući hostiju, jedan dio ubacuje u kalež s uobičajenim molitvama prije pričesti, osim molitve <i>Domine Iesu Christe, fili Dei</i> vivi jer vino nije posvećeno. Biskup¹⁰⁵ se pričešćuje s hostijom koja je umočena u vino pomiješano s vodom te govori molitvu <i>Quod ore sumpsimus, Corpus tuum, Domine, Placeat tibi, sancta Trinitas</i>.	<i>spiritu humilitatis</i>. Zatim svećenik okrenut narodu moli <i>Orate pro me fratres te Praeceptis salutaribus moniti</i> kao i <i>Pater noster</i>. Slijedi embolizam <i>Libera nos, quesumus, Domine</i>. <i>Svećenik prelomi hostiju na tri dijela; izostavlja se Agnus Dei</i> kao i <i>Pax Domini</i>, nema cjelova mira. U kalež s vinom svećenik stavlja komadić hostije te prije pričesti moli <i>Domine Iesu Christe</i>. Potom ispija iz kaleža vino s hostijom ne govoreći nikakve molitve, pere ruke moleći <i>Quod ore sumpsimus, Corpus tuum, Domine, Placeat tibi</i>,

¹⁰⁵ Vjerojatno se misli na papu jer se do sada spominje *pontifex*, a od ovoga trenutka *episcopus*. Rad se nadalje vodi izvornim tekstom, te koristiti termin biskup.

Dijelovi obreda	PRG	PR XII	PR XIII	PR-VD	MR 1474.
					<i>sancta Trinitas.</i> ¹⁰⁶
Kraj obreda	Otpust u tišini.	Otpust u tišini. Večernja se ne moli u koru nego privatno, a izgovaraju se psalmi i antifone izgovoreni na Večeri Gospodnjoj, osim Magnificata.	Nakon pričesti papa odlazi kod sedesa gdje bos moli Večernju s ostalim klericima ali bez pjevanja.	Kada se biskup (odnosno papa) vrati u sakristiju, moli se Večernja molitva. Križ se odloži na prikladno mjesto dok se oltar ogoli. ¹⁰⁷	Svećenik s poslužiteljima vrati se u sakristiju te moli Večernju bez pjevanja (<i>sine cantu</i>).

Iz prikazane usporedbe najvažnijih srednjovjekovnih izvora vidljivo je kako se obred Velikoga petka počevši od PRG-a pa sve do Misala iz 1474. godine postupno razvijao prema jasnijoj i stabilnijoj strukturi. Osnovna trodijelna podjela obreda ostaje trajno prisutna, dok su preinake vidljive na rubrikama, vremenu pojedinih obrednih radnji, kod otkrivanja i čašćenja križa te kod pričesti. Može se zaključiti i kako s vremenom pontifikali donose sve detaljnije upute, čime se normira sam obred koji će biti preuzet i dodatno stabiliziran u MR 1570. iz svega prikazanog može se uvidjeti kako srednji vijek nije razdoblje prekida, nego razdoblje postupnog oblikovanja obredne strukture u zapadnoj rimskoj liturgijskoj tradiciji.

¹⁰⁶ MR 1474 ne spominje pričest vjernika i ostalih, tj. nigdje se ne govori o mogućnosti pričesti za ostale i stoga ćemo zaključiti da je pričest najvjerojatnije rezervirana za predvoditelja slavlja što i ne isključuje da drugi prisutni nisu imali priliku za pričest.

¹⁰⁷ *Denudatio altarium* je u prvim kršćanskim vremenima bio svakodnevni obred. Ne zna se točan period nastanka, ali zna se da je već od srednjeg vijeka u upotrebi na Veliki četvrtak i Veliki petak. Ovo je dio obreda koji donosi snažnu poruku tj. da oltar koji u crkvi predstavlja Krista biva ogoljen i tako gubi svaki sjaj kao što je i Krist na križu bio lišen svega. Usp.: Rufin ŠILIĆ (ur.), *Uskrsno bdijenje i ostali obredi Velikoga tjedna* (Sarajevo: Franjevačka teologija Sarajevo, 1956.), 80.

4. RAZVOJ OBREDA VELIKOGA PETKA OD TRIDENTSKOG MISALA DO PAPE PIJA XII. (1570. – 1955.)

Tridentski koncil trajao je od 1545. do 1563., dok su njegove odluke potvrđene 26. siječnja 1564. godine. To je bio veliki koncil katoličke reforme, a vrijeme nakon samog koncila obilježeno je sveobuhvatnom reformom katoličkog života. Postkoncilske pape pokrenule su obnovu utemeljenu na konstitucijama samog Koncila. Pontifikat pape svetog Pija V. (1566. – 1572.) zauzima posebno mjesto u procesu provedbe koncilskih reformi. Za njegovo vrijeme izdani su *Rimski katekizam*, *Brevijar* te *MR 1570*.¹⁰⁸

Nakon Tridentskoga koncila, liturgijska reforma imala je namjeru očistiti bogoslužje od svih sumnjivih ili naknadno unesenih elemenata. Zbog pojave Reformacije, ova opća reforma Crkve i liturgije pokušala je sve vratiti na izvore, tj. počecima Crkve. Tako je reforma odlučila da se poštuju samo nove liturgijske knjige, kao i one koje imaju tradiciju dulju od 200 godina, odnosno, one koje vrijeme neposredno prije Koncila nije „dohvatilo i izmijenilo“. *Feria sexta in parasceve* kako ga naziva MR 1570, odnosno obred Velikoga petka, prema spomenutom Misalu ostaje nepromijenjen skoro 400 godina¹⁰⁹, sve do 1955. godine i reforme pape Pija XII. (1939. – 1958.) sama rigidnost rubrika MR 1570 koja je osiguravala jednoličnost obreda, u kasnijem periodu postala je barijera za razumijevanje otajstava muke u drugačijim pastoralnim okolnostima koje su obilježile 20. stoljeće. S obzirom na nekoliko izdanja ovoga Misala, kroz povijest su se pojavile i određene razlike u samim rubrikama, odnosno uputama, a u ovom radu analiza se temelji na posljednjem izdanju iz 1920. godine (MR 1920).¹¹⁰

4.1. Struktura obreda Velikoga petka prema MR 1570

Sa MR 1570, srednjovjekovni razvoj liturgijske proslave Velikoga petka stabilizirao se u svom konačnom obliku.¹¹¹ Ukoliko pogledamo samu strukturu obreda, vidljivo je da se obred iz ovog Misala oslanja na ranije analizirane srednjovjekovne izvore. U odnosu na raspored čitanja u Službi Riječi, ali i na druge dijelove obreda, ova reforma ne donosi velike razlike. Međutim, vidljive su pojedine razlike kod čašćenja križa

¹⁰⁸ Usp.: Jose ORLANDIS, *Povijest kršćanstva* (Split: Verbum, 2014.), 124-127.

¹⁰⁹ Usp.: Adolf ADAM, *Uvod u katoličku liturgiju* (Zadar: HILP, 1993.), 291.

¹¹⁰ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 35.

¹¹¹ Usp.: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 80.

ali i kod pričesti. Analiza prikazana u narednoj tablici¹¹² prikazuje strukturu obreda prema posljednjem izdanju MR 1570, odnosno prema MR 1920.:

Tablica 7 Struktura obreda Velikoga petka prema Misalu pape Pija V. (izdanje iz 1920. godine)

Dijelovi obreda	Unutarnji elementi obreda
Uvodni dio	• Ulazna procesija u tišini • Ispred oltara – prostracija. • Iskazivanje počasti oltaru
Služba Riječi	• Čitanje: Hoš 6,1-6 • Tractus: Hab 3,2-3 • Molitva: <i>Deus, a quo et Iudas</i> • Čitanje: Izl 12,1-11 • Tractus: Ps 140 (139) 2-10.14. • Muka Gospodina našega Isusa Krista po Ivanu: Iv 18,1-40;19,1-42¹¹³
Sveopća molitva (<i>Orationes sollemnes</i>) ¹¹⁴	Moli se na 9 nakana: • Pro Ecclesia • Pro Papa • Pro omnibus Episcopis¹¹⁵, Presbyteris, Diaconibus, Subdiaconibus, Acolythis, Exorcistis, Lectoribus, Ostiariis, Confessoribus, Virginibus, Viduis, et pro omni populo sancto Dei

¹¹² Usp.: MR 1920, 211-228.; Usp. također: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 80-81.; Usp. također: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 35-44.

¹¹³ U MR 1920 kako spominje Dragutin Kneiwald, stranice na kojima je ispisana Muka po Ivanu, označene su prema ulogama. Čitanje je podijeljeno na tri uloge. Prva uloga je ona koja je obilježena simbolom †. Njime su obilježene riječi koje govori Krist. Uloga evanđelista obilježena je sa znakom C, a uloga koja citira ostale sudionike, pojedince ili skupinu označena je simbolom S. Ovi znakovi datiraju već iz 10. st. Usp.: Dragutin KNEIWALD, *Liturgika* (Zagreb: Tipografija d.d., 1937.), 162.; U hrvatskom prijevodu koji nalazimo kod Petra Vlašića, Uloge su obilježene na način kako slijedi: † - Isus; P – Pisac, te Z – Zbor / J – Jedno/an. Usp.: Petar VLAŠIĆ, *Obredi Velike sedmice po novom Misalu i Brevijaru* (Dubrovnik: Jadran, 1921.), 141-147.

¹¹⁴ Veza Sveopće molitve i Službe Riječi polagano je blijedjela, te je s vremenom Sveopća molitva smatrana zasebnim dijelom liturgije Velikoga petka. Iako ove molitve nisu do 9. st. bile povezane striktno uz Veliki petak nego uz svaki bogoslužni sastanak, ipak se od 9. st. vežu uz Veliki petak i Veliku srijedu, smatrajući prikladnim moliti za cijelo čovječanstvo na dan smrti Spasitelja Isusa Krista. Važno je naglasiti i kako je 1860. godine dana mogućnost da se molitva za kralja ispusti (nakon političkih previranja 1859. i otrgnućem pokrajine Emilia Romagna, Umbrije i Abruzzza od Papinske države). Također, Sveopća molitva kako je ranije u ovom radu naglašeno, potječe iz GeV br. 399-417. Sam tekst preuzet je u GrH br. 338-355, a MR 1570 preuzima molitvu iz GrH. Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 39-40.

¹¹⁵ U Obredima Velike sedmice iz 1921. možemo pronaći posebnu molitvenu nakanu za dijecezanskog biskupa, a potom i za sve ostale biskupe, celebrante itd. Nakon molitve za papu, nailazimo sljedeću molitvu: „*Molimo i za prebogoljubljenoga Biskupa našega N, da Bog i Gospod naš, koji je svojim smilovanjem na njegova ramena stavio breme ove Biskupije, milost mu udijeli dobrostivosti svoje, e da pridružen veličinom tegote ne obnemogne mlohavošću ljudske slabosti.*“. Usp. Petar VLAŠIĆ, *Obredi velike sedmice*, 149.; Vidljivo je kako je izvan uporabe stavljena molitva *Pro imperatore*. Kneiwald to razjašnjava na vrlo

Dijelovi obreda	Unutarnji elementi obreda
	• Pro Imperatore • Pro catechumenis • Pro tribulatis • Pro haereticis et schismaticis • Pro perfidis Judaeis¹¹⁶ • Pro paganis
Čašćenje križa	• Križ zastrt platnom • Antifona <i>Ecce lignum crucis- Venite, adoremus</i> i sukcesivno otkrivanje križa u tri stupnja • Čašćenje križa od strane svećenika, poslužitelja i ostalih • Pjevanje: <i>Popule meus, Agios, Sanctus, Crucem tuam adoramus, Crux fidelis, Pange lingua</i> • Završetak čašćenja križa
Pričest	• Priprema oltara • Procesija do mjesta gdje se čuva Presveto • Procesija prema oltaru • Priprema darova • Oče naš • Priprema pričesti • Pričest¹¹⁷
Završetak obreda i otpust	• Otpust u tišini • Molitva Večernje • Ogoļjivanje oltara

jednostavan način: „Molitva se za rimskoga cara izostavlja, jer više nema rimskoga carstva“. Usp.: Dragutin KNEIWALD, *Liturgika*, 156.

¹¹⁶ MR 1920 striktno napominje kako se u molitvi za Židove ne izgovara đakonov i subđakonov poziv *Flectamus genua* i *Levate*. Razlog je kako je i ranije navođeno u ovom radu jer su Židovi na taj način sagibajući koljena izrugivali Krista na križu. Amalar iz Metza opisuje to na sljedeći način: „U svim molitvama prigibamo koljeno (...) osim kada molimo 'pro perfidis Iudaeis'. Jer, oni su prigibali koljeno pred Kristom, a time su zapravo dobar običaj prometnuli u njegovu suprotnost, jer su to činili, da bi mu se narugali“. Ova se praksa mijenja u reformi 1955. godine. Usp.: Zvonko PAŽIN - Karlo VIŠATICKI, „Sveopća molitva bogoslužja Velikoga petka“, 227.

¹¹⁷ Prema MR 1570 pričešćuje se isključivo celebrant, bez poslužitelja, klera i puka. Samojoj pričesti je prethodio obred sličan obredu prikazanja u misi. Ovo se u povijesti nazivalo *Liturgijom pretposvećenih darova*, međutim to je zapravo bila tzv. *Missa sicca*. Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 43-44.

Iz prikazane strukture obreda Velikoga petka prema MR 1570 daje se zaključiti kako obred karakteriziraju tri osnovna dijela: Služba Riječi, čašćenje križa te pričest. Temeljna struktura nije se mijenjala, međutim određeni elementi unutar osnovnih dijelova obreda doživjeli su određene preinake. Izmjenama koje donosi ovaj Misal ujednačava se obred Velikoga petka na razini cijele Latinske Crkve, uzimajući za uzor papinsku liturgiju.

4.2. Tijek obreda Velikoga petka prema MR 1570

Obred Velikoga petka prema MR 1570 godine razlikuje se od ostalih liturgijskih slavlja svojom strogoćom i jasnom podjelom na tri glavna dijela. Sam obred Velikoga petka odvija se na jednoj postaji, odnosno u bazilici sv. Križa Jeruzalemskog, što je naglašeno i u samom naslovu obreda u Misalu. Celebrant se s poslužiteljima upućuje prema oltaru u tišini, bez svijeća i tamjana. Svi su odjeveni u ruho *crne* boje (*nigri coloris*)¹¹⁸. Po dolasku ispred oltara vrši se prostracija te svi u tišini mole neko vrijeme. Potom akolite prekrivaju oltar platnom, a celebrant s poslužiteljima prilazi oltaru i iskazuje mu počast poljupcem. Na oltaru se nalazi križ koji je prekriven crnim ili ljubičastim platnom. Nakon prostracije, svi odlaze na mjesta za sjedenje te slijedi Služba Riječi.

Lektor odnosno subđakon, bez čitanja naslova, čita prvo čitanje (Hoš 6,1-6). Nakon čitanja se ne govori *Deo gratias* nego se odmah prelazi na *Tractus* (Hab 3,2-3). izmjenjuju se potom zazivi: *Oremus* te đakonov poziv *Flectamus genua* i subđakonov *Levate*. Slijedi molitva *Deus, a quo et Iudas* koja porijeklo vodi iz GeV 396. Potom subđakon pjeva (*in tono Epistolae*) bez navođenja naslova, čitanje iz Knjige Izlaska (Izl 12,1-11). Slijedi *Tractus: Eripe me Domine* (Ps 140 (139) 2-10.14.)

Muku po Ivanu (Iv 18,1-40; 19,1-42.) celebrant tihim glasom čita na ogoljenom ambonu. Kod Muke se ne koriste svijeće i kadionica i ne iskazuje se čast knjizi poljupcem kao obično. Kod čitanja Muke, u samom Misalu nailazimo na nekoliko uputa čitaču kao

¹¹⁸ Ovo je prvi put da se napomenama spominje isključivo crna boja misnog ruha. Prema Misalu iz 1570., crna se boja uzima na Veliki petak do pričesti te u misama za pokojne. U *Općoj uredbi Rimskog misala* (OURM), današnja je odredba da se crna boja može uzeti, tamo gdje je običaj, u misama za pokojne, ali je ta praksa uvelike izgubljena, te je prema istoj odredbi br. 346 u današnjoj uporabi za slavlje Velikoga petka i Muke Gospodnje isključivo crvena boja. Usp.: Zvonko PAŽIN, „Liturgijske boje“, (<https://www.vjeraidjela.com/liturgijske-boje/>, Pristupljeno: 17.08.2025.); Usp. također: *Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini Restitutum, S. Pii V Pontificis Maximi iussu editum aliorum pontificum cura recognitum a s. Pio X reformatum et Benedicti XV auctoritate vulgatum*, Rim 1920. (fototipsko izdanje: Bonn, 2004.), 211.

što su: na riječima „i ispusti duh“, celebrant poklekne i zaustavi čitanje (*Hic genuflectitur, et pausat aliquantulum*). Također, kod dijela Iv 19,37: „Gledat će onoga koga su proboli“, celebrant izgovara molitvu koja se moli prije Evanđelja (*Munda cor meum*) i nastavlja čitanje Muke u tonu Evanđelja (*in tono evangelii*).

Nakon čitanja Muke, slijedi Sveopća molitva¹¹⁹. Ona se prema uputi Misala pjeva *in tono feriali Orationis Missae* i raširenih ruku. Moli se na devet nakana prema ustaljenom obrascu: *Oremus* i zaziv – *Flectamus genua* – *Levate* – molitva.

Drugi element obreda je čašćenje križa. Celebrant odlaže misnicu (*deposita Casula*) te ispred oltara od đakona preuzima zastrti križ. Okrenut prema narodu, otkrije vrh križa i glavu Kristovu i zapjeva antifonu *Ecce lignum crucis*. Ministranti, a potom i zbor, odgovaraju antifonom *Venite, adoremus*. Za to vrijeme se svi prostru osim celebranta (*omnes se prosternunt, excepto Celebrante*) koji drži uzdignut križ. Križ se otkriva u tri stupnja, na tri mjesta oltara: na stražnjem dijelu kuta oltara (*in posteriori parte anguli Altaris*), zatim na prednjem dijelu kuta (*ad anteriorem partem anguli*), te konačno na sredini oltara (*ad medium Altaris*). Antifona *Ecce lignum crucis* se svaki put pjeva za ton više od prethodnog.

Nakon otkrivanja križa celebrant se izuje i tri puta poklekne pred križem i poljubi ga, te ode na svoje mjesto, te se obuče i obuče misnicu i prati daljnji obred. Nakon celebranta na isti način svi ostali po dvojice (*bini et bini*) pristupe križu pokleknuvši tri puta i ljubeći križ. Za vrijeme čašćenja križa pjevaju se antifone *Popule meus, Agios, Sanctus, Crucem tuam adoramus, Crux fidelis, Pange lingua*. Po završetku čašćenja, đakon odlaže križ na oltar.

Treći dio obreda je obred pričesti. Na oltar se postavljaju svijeće i korporal. Procesija ide prema mjestu gdje je Presveto bilo pohranjeno dan ranije. U Procesiji sudjeluju celebrant, poslužitelji i kler. Na čelu procesije se nalazi subđakon s križem i dvojica akolita sa upaljenim svijećama, ostali klerici i poslužitelji te na kraju celebrant. Došavši pred Presveto svi se kratko pomole u tišini, a đakon otvori svetohranište (*Diaconus interim aperit capsulam*). Celebrant stavi tamjan u dvije kadionice bez blagoslova, a đakon klečeći okadi Presveto. Đakon potom celebrantu predaje ciborij u ruke koji prekrije krajevima vela (*tegite extremitatibus Veli*) te se postavi baldahin iznad Presvetog. Procesija kreće prema oltaru istim redom kao i ranije, s tim da dvojica akolita

¹¹⁹ Kneiwald ovdje koristi termin *oratio fidelium*. Usp.: Dragutin KNEIWALD, *Liturgika*, 165.

neprestano kade Presveto. Za to vrijeme pjeva se himan Barjaci kreću kraljevi (*Vexilla Regis prodeunt*).

Kada stignu do oltara, celebrant odloži Presveto na oltar, poklekne, te prebaci Presveto iz ciborija na patenu koju drži đakon te uzme od njega patenu i položi je na oltar. Đakon zatim ulijeva vino u kalež ne govoreći ništa, a subđakon ulijeva vodu. Svećenik ne izgovara blagoslov, uzme kalež i stavi ga na korporal, a đakon ga pokrije palom. Zatim svećenik govori molitve i kadi kao inače u misi, darove, križ i oltar. Za to vrijeme moli: kod darova :*Incensum istud* i kod oltara: *Dirigatur, Domine*. Na kraju izgovara molitvu *Accendat in nobis Dominus* te pere ruke.

Slijedi uobičajeno kao i u misi *Orate, fratres* (Molite, braćo), a odmah zatim *Praeceptis salutaribus moniti* (Spasonosnim zapovijedima potaknuti) i *Pater noster* (Oče naš). Slijedi embolizam (Izbavi nas). Nakon embolizma celebrant pokleknuvši do zemlje uzima Presveto i iznad kaleža lomi hostiju na tri dijela kao i inače i treći najmanji dio stavlja u vino. Ne govori se *Pax Domini*, niti *Agnus Dei*. Ne pruža se cjelov mira. Slijedi molitva *Perceptio Corpus tui*. Pokleknuvši, celebrant uzme patenu s presvetim i izgovara *Panem coelestem accipiam, et nomen Domini invocabo*, zatim se tri puta udara u prsa govoreći *Domine, non sum dignus, ut intres sub tectum meum: sed tantum dic verbo, et sanabitur anima mea*¹²⁰.

Zatim se pričesti uz riječi *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam. Amen.*¹²¹ Ne izgovarajući nikakvu molitvu uzima potom kalež s vinom i česticom hostije u njemu i s poštovanjem konzumira. Nakon pričesti purificira posuđe te pere ruke izgovarajući: *Quod ore sumpsimus, Domine, pura mente capiamus: et de munere temporalis fiat nobis remedium sempiternum.*¹²²

Obred završava bez popričesne molitve i bez završnoga blagoslova. Celebrant se s poslužiteljima nakloni oltaru i odlazi moliti Večernju, koja se moli bez pjevanja. Po završetku obreda, ogoli se oltar.¹²³

¹²⁰ Prijevod s latinskog jezika: „Uzet ću kruh nebeski i zazvati ime Gospodnje“; „Gospodine, nisam dostojan da udeš pod krov moj, nego samo reci riječ i ozdravit će duša moja“ (prev. aut.)

¹²¹ Prijevod s latinskog jezika: „Tijelo Gospodina našega Isusa Krista sačuvalo dušu moju za život vječni. Amen.“ (prev. aut.)

¹²² Prijevod s latinskog jezika: „Što smo ustima primili, Gospodine, čista srca primimo: i od vremenitoga dara neka nam bude vječni lijek. Amen.“ (prev. aut.)

¹²³ Usp.: MR 1920, 211-228.; Usp. također: Ivan RAKO, *Nastanak i povijesni razvoj liturgije*, 80-81.; Usp. također: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 35-44.

Tako se obred Velikoga petka zaokružuje u jednu cjelinu u kojoj nema mjesta za daljnje riječi ili blagoslove. Ovakav pristup pomaže vjernicima da se lakše usredotoče na bit ovoga dana i na samu Kristovu žrtvu. Na kraju se, bez dodatnih molitava, oltar ogoli, što vjernike ostavlja u tišini i osobnom promišljanju o svemu onome što se toga dana u liturgiji slavilo.

Ovakav normativni okvir, unatoč svojoj stabilnosti, s vremenom se udaljio od pastoralnih potreba i teološkog promišljanja, čime je otvoren prostor za reformu iz 1955. godine.

4.3. Sinteza razvoja obreda Velikoga petka prema MR 1570

Analizom prikazanih izvora može se zaključiti kako obred prema MR 1570 slijedi staru tradiciju obreda Velikoga petka sadržanu u OR 23, GeV i GrH. Misal je bio proglašen za cijelu Latinsku crkvu, te su svi na jednak način slavili same obrede što je i bio cilj liturgijske reforme Tridentskoga koncila.

Sam obred slijedi strukturu srednjovjekovnih izvora u Službi Riječi, klanjanju križu i završetku obreda dok su kod pričesti uočljive određene razlike. Prema MR 1570 pričest je pridržana isključivo celebrantu ali ne i drugim prisutnima. Samoj pričesti prethodio je obred koji je sličan prikazanju u misi, ali bez euharistijske molitve. U povijesti se ovakav obred nazivao *Liturgija pretposvećenih darova*, ali se može povezati i sa tzv. *Missa sicca*, odnosno nepotpunom ili „suhom misom“. Kako navodi Josip Filipović, svećenici su u tom obredu simbolički ponavljali kretnje prikazanja, pri čemu su konzumirali vino koje nije bilo euharistijski pretvoreno.¹²⁴

Veliki je nedostatak i vrijeme slavlja obreda. Naime, Misal predviđa slavlje nakon devetog časa Časoslova, što bi odgovaralo vremenu Kristove smrti na križu. Međutim Tridentski misal odredio je da se slavlja Vazmenog bdijenja i Večere Gospodnje slave prijedodne, što posljedično veže i slavlje obreda Velikoga petka. Misal je preporučio da se u korizmi i Velikom tjednu sve molitve osim Povečerja mole prijedodne, tako se nakon devetog časa prijedodne moglo odmah slaviti obrede Velikoga petka, što se odmaklo od

¹²⁴ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 44.

tradicionalnih odredbi koje su obrede vezale uz čas Isusove smrti na križu.¹²⁵ O vremenu slavlja i načinu slavlja, svjedoči i Dragutin Kneiwald koji kaže:

*„(...) Papa Inocent I. (416.) piše eugubijskom biskupu Deceniju, da se ova dva dana (veliki petak i velika subota) ne svetkuju ove tajne. Na veliki petak i subotu nije bilo svetkovanja svetih tajna, nego se u crkvi vršilo samo Služba Riječi. Zato je žrtvenik otkriven sve do svetkovanja uskrasnica. Današnje se jutarnje bogoslužje sastoji od čitanja proroštva, muke i molitava, adoracije križa, ophoda s Presvetim, te mise preosvećenih darova.“*¹²⁶

Iz svega prethodno prikazanoga uočava se kako je povratak tradicionalnim obrascima, potvrđenima u najranijim izvorima, rezultirao jasno kodificiranim i liturgijski ujednačenim obredom Velikoga petka za cijelu Latinsku Crkvu. Time je stvoren čvrst temelj koji je, uz određene preinake, ostao nepromijenjen kroz iduća stoljeća. Ipak, višestoljetno stagniranje u razvoju obreda, dovelo je do nove reforme u 20. st. kojom se obred modificira radi djelatnijeg sudjelovanja vjernika u samom obredu i njegovog boljeg razumijevanja. Reforma određenih dijelova obreda bila je uvod u Drugi vatikanski koncil (VCII) i sveobuhvatnu liturgijsku reformu Latinske Crkve.

¹²⁵ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 35.; Usp. također: Michael KUNZLER, *Liturgija Crkve* (Zagreb: KS, 2020.), 571.; Usp. također: Gerhard RÖMER, *Die Liturgie des Karfreitags*, 46.

¹²⁶ Dragutin KNEIWALD, *Liturgika*, 165.

5. UVOĐENJE NOVOG OBREDA VELIKOGA TJEDNA PREMA DEKRETU *MAXIMA REDEMPTIONIS NOSTRAE MYSTERIA* – 1955. GODINA

Nakon višestoljetne stagnacije i slavljenja obreda prema MR 1570, papa Pio XII. je 1951. godine uveo novosti u slavljenju Velikoga tjedna. Početkom druge polovice 20. st., papa je *ad experimentum* proglasio novi obred Vazmenog bdijenja. Kongregacija za obrede (Sveti Zbor za obrede) je 16. studenog 1955. donijela konačnu obnovu slavlja cijelog Velikoga tjedna pod nazivom *Ordo Hebdomadae Sanctae instauratus (OHSI)*, koja je stupila na snagu u Velikom tjednu 1956. godine. Jedna od glavnih izmjena u novom obredu bila je vrijeme slavlja obreda Velikog četvrtka i Velikoga petka.¹²⁷

5.1. Dekret *Maxima redemptionis nostrae mysteria* i prateće odredbe o obnovi obreda

Središnji dokument liturgijske reforme u drugoj polovici 20. stoljeća je dekret *Maxima redemptionis nostrae mysteria* iz 1955. godine. U tom se dokumentu slavlje Velikoga tjedna s pravom naziva središtem našega otkupljenja, posebno kada je riječ o Kristovoj muc i smrti. Međutim, kako bi se u potpunosti shvatilo dubinu te obnove, nije dovoljno čitati samo sam dekret; nužno je uzeti u obzir i popratni *Naputak*, kao i naknadne dopunjene odredbe iz 1957. godine. Upravo su ti dokumenti unijeli reforme u konkretnu župnu praksu i omogućili da se obredi Velikoga tjedna vrate u svoje izvorno, popodnevno ozračje, što je bila ključna promjena za vjernike toga vremena.

U svom uvodu, Dekret spominje kako su se u povijesti obredi nastojali slaviti na mjestu i u vrijeme kada su se zbili originalni događaji. Međutim srednji vijek je učinio intervenciju koju se sada želi izmijeniti, a to je premještanje slavlja obreda prijedpodne. Dekret pojašnjava kako zbog malog broja vjernika koji u jutarnjim satima, zbog posla, mogu sudjelovati u obredima, određuje slavljenje obreda Velikoga tjedna u popodnevnim satima o čemu donosi i posebne odredbe.

Dekret propisuje također da je *OHSI* obvezan za sve koji se služe *rimskim* obredom, te da stupa na snagu 25. ožujka 1956. na Cvjetnicu. Osim odredbi za moljenje

¹²⁷ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 45.; Usp. također: *Ordo Hebdomadae Sanctae instauratus*. Torino: Marietti, 1956.

Časoslova, on donosi i odredbe o vremenu slavlja obreda Velikoga tjedna kako slijedi: Cvjetnica – izjutra u uobičajeni sat, Veliki četvrtak: Misa posvete ulja – nakon Trećeg časa; Misa Gospodinove večere – navečer (ne prije pet niti poslije osam sati), Veliki petak – poslije podne (oko tri sata), može i kasnije ali ne i poslije šest sati, Vazmeno bdijenje – oko pola noći između subote i Uskrsa, ili ranije ali ne prije sumraka ili prije zalaska sunca.¹²⁸

Osim Dekreta, ista je Kongregacija izdala i *Naputak za pravilnu primjenu Obnovljenog obreda Velikoga tjedna* kako bi vjernici i oni koji obavljaju obrede što lakše prihvatili nove odredbe. Naputak u vezi Velikoga petka govori da se vjernici trebaju pripremiti da razumiju posebni obred ovoga dana, te da ne zaborave zakon o postu i nemrsu. U br. 4 Naputka, nalaže se da ondje gdje ima dovoljan broj posvećenih službenika da se svi obredi obave sa svim svojim sjajem, u suprotnom da se mogu održati i jednostavni obredi. U glavi III. vezanoj uz pričest u br. 19 govori kako se pričest smije dijeliti jedino pod obredima, izuzimajući bolesnike u smrtnoj opasnosti.¹²⁹

Dopunjene odredbe i upute od 1. veljače 1957. kažu kako u mjestima gdje se slavi jednostavni obred gdje nema posvećenih službenika, u službi može sudjelovati dovoljan broj (četiri) poslužitelja bilo klerika bilo dječaka koji moraju biti dobro upućeni u ono što imaju činiti, a ako je prisutan drugi svećenik on može biti obučen u đakonsko ruho i preuzeti dijelove koji spadaju na đakona. U br. 15 Odredba dopušta slavlje već od podneva ako to iziskuju pastoralni razlozi, ali se obredi ne smiju slaviti iza devet sati navečer. Svećenik u dvije različite župe može služiti isti obred Velikoga petka po odobrenju biskupa (br. 16), dok br. 17 navodi kako predvoditelj, ukoliko je previše naroda što može utjecati na dostojanstvo obreda, može umjesto uobičajenog čašćenja križa, nakon poklona klera i poslužitelja, križ držeći na najvišoj stepenici oltara pokaže prisutnima nekoliko puta uz poziv na čašćenje križa. Pričest se puku može dijeliti samo u poslijepodnevnoj liturgiji, osim bolesnicima (br. 18).¹³⁰

¹²⁸ Usp.: *Obnovljeni obred Svete Sedmice* (Vatikan: Polyglotta, 1967.), VII-X. (OOSS); O nedostacima u ovom izdanju vezanima uz prijevod, pravopis, nedosljednosti, vidi u: Matija KIRGIN, „Obnovljeni obred Svete Sedmice“ u: *Služba Božja* 7, 3(1967.), 176-182.

¹²⁹ Usp.: OOSS, XI-XV.

¹³⁰ Usp.: OOSS, XVI-XIX.

5.2. Struktura Obnovljenog obreda iz 1955. godine

Reforma obreda iz 1955. nije mijenjala tradicionalno trodijelno obredno slavlje Velikoga petka. Na primjeru naredne tablice, prikazan je cjelovit obred Velikoga petka nakon odredbi iz 1955. godine:¹³¹

Tablica 8 Struktura obreda Velikoga petka nakon reforme iz 1955. godine prema OHSI (OOSS)

Dijelovi obreda	Unutarnji elementi obreda
Uvodni dio	• Priprema za slavlje obreda • Ulaz u crkvu – procesija • Ispred oltara prostracija • Uvodna molitva
Služba Riječi	• Čitanje¹³²: Hoš 6,1-6 • Responsorium: Hab 3 (<i>Domine, audivi auditum tuum</i>) • Molitva: <i>Deus, a quo et Iudas</i> • Čitanje: Izl 12,1-11 • Responsorium: Ps 139 (140), 2-10.14. (<i>Eripe me, Domine</i>) • Muka Gospodina našega Isusa Krista po Ivanu: Iv 18, 1-40 – 19,1-42
Sveopća molitva (<i>Orationes sollemnes</i>)	• Priprema za molitvu • Sveopća molitva – Moli se na devet nakana
Čašćenje križa	• Priprema celebranta i križa • Otkrivanje križa • Čašćenje križa • Pjevanje tijekom čašćenja Križa • Završetak adoracije
Pričest	• Pripreme darova • Oče naš • Molitve prije pričesti • Pjesme uz pričest • Završetak pričesti

¹³¹ Usp.: OOSS, 93-115.; Usp. također: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 45-59.; Usp. također: Rufin ŠILIĆ, *Uskrsno bdijenje*, 81-88.; Usp. također: *Ordo Hebdomadae Sanctae instauratus* (Torino: Marietti, 1956.), 57-74.; Usp. također: Petar VLAŠIĆ (ur.), *Obnovljeni obred Svete sedmice* (Dubrovnik: Franjevačka teologija, 1957.), 89-122.

¹³² U obnovljenom obredu čitanja se nazivaju *Lectio prima* i *Lectio altera* dok se *tractus* naziva *responsorium*. Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 48.

Dijelovi obreda	Unutarnji elementi obreda
Završetak obreda i otpust	• Završna molitva • Završetak obreda

Obred Velikog petka ni nakon reforme iz 1955. godine nije izgubio svoja tri glavna dijela: Službu Riječi, klanjanje križu i pričest. Sva tri dijela ostala su na svom mjestu, ali su se uvela dva jako važna pomaka u odnosu na stariji obred iz 1570. godine. Sama služba premještena je u poslijepodnevne sate, čime je vraćena bliže vremenu u kojem se dogodila Kristova smrt. Također, vjernicima je ponovno omogućeno da se pričeste tokom samog obreda. Zbog tih promjena, ova reforma pape Pija XII. bila je važan korak između starog reda i kasnijih liturgijskih promjena. Obred je postao jednostavniji za praćenje, a vjernici su u njemu mogli aktivnije sudjelovati.

5.3. Tijek obreda Velikoga petka prema odredbama iz 1955. godine

Rubrike novog obreda donose upute za cjelovito slavlje Velikoga petka. Na samom početku upozoravaju da je oltar je u potpunosti prazan, bez oltarnika, križa i svijeća. U sakristiji se pripravi misno ruho za predslavitelja, đakona, subđakona i poslužitelje. Misno ruho je crne boje kao što nalaže i MR 1570. Osim misnog ruha napominje se kako valja pripremiti raspelo za čašćenje koje treba biti prekriveno platnom ljubičaste boje.

Nakon što se izvrši pripremanje za sam obred, počinje procesija u tišini kroz crkvu do oltara (*per Ecclesiam ad altare*). Po dolasku pred oltar, svi se poklone oltaru, a potom se celebrant, đakon i subđakon prostru licem prema zemlji (*in faciem procumbunt*). Ostali ostanu klečati i u šutnji mole neko vrijeme. Potom se svi usprave i ostanu klečati dok celebrant stojeći pred stepenicama oltara moli molitvu *Deus, qui peccati veteris hereditariam mortem*¹³³. Nakon završetka molitve, svi idu k sjedalima, postavlja se nepokriven stalak (*legile*) za čitanje u sredini svetišta te počinje Služba Riječi

¹³³ „Bože, koji si po mucu Krista, Sina svoga, Gospodina našega, dokinuo smrt, naslijede staroga grijeha, u koje su ušli svi kasniji naraštaji: daj da mi, postavši slični njemu, kao što smo silom naravi nosili sliku zemaljskog čovjeka, Adama, tako nosimo po posvećenju milosti sliku nebeskoga, Isusa Krista. Po istom Kristu Gospodinu našem. Amen.“ (Prijevod prema: OOS, 93.); O preinakama u samoj molitvi vidi: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoshužje Velikoga petka*, 46-47.

Čitač čita prvo čitanje (Hoš 6,1-6). Ne izgovara se naslov i na kraju *Bogu hvala*. Nakon čitanja slijedi odgovor *Domine, audivi auditum tuum* (Hab 3), koji zbor može pjevati ili kler recitirati. Nakon završetka Responsitoriuma, predslavitelj poziva na molitvu. Slijedi đakonov poziv *Flectamus genua* i *Levate*. Potom celebrant moli molitvu *Deus, a quo et Iudas*. Drugo čitanje (Izl 12,1-11) čita subđakon bez naslova i odgovora *Bogu hvala* na kraju čitanja. Slijedi odgovor *Eripe me, Domine* (Ps 139 (140), 2-10.14.), koji može pjevati zbor ili recitirati kler.

Kada završi drugo čitanje, postavljaju se još dva stalka za čitanje. Trojica đakona u pratnji dva akolita u procesiji dolaze do oltara i poklone mu se. Potom odlaze do celebranta koji im daje blagoslov *Dominus sit in cordibus vestris et in labiis vestris. Amen* („Gospodin vam bio u srcu i na usnama. Amen“). Na početku pjevanja ili čitanja muke naglašava se naslov Muka Gospodina našega Isusa Krista po Ivanu (*Passio Domini nostri Iesu Christi secundum Ioannem*). Jedina pauza u čitanju/pjevanju Muke je na riječi „i preda duh“, kada se zastane, klekne i ostane u tišini i molitvi.

Po završetku Muke, slijedi Sveopća molitva. Celebrant oblači plašt crne boje, dok đakon i subđakon oblače tunicelu ili dalmatiku crne boje. Dvojica poslužitelja prekriju oltar oltarnikom i na sredinu stave knjigu, a predslavitelj stane uz oltar dok mu sa strane stoje đakon i subđakon i tako započne Sveopću molitvu. Moli se kao i ranije: svećenik govori uvod u molitvu i *Oremus*, đakon poziva *Flectamus genua* i *Levate*¹³⁴, svi u kratkoj šutnji mole, a svećenik potom zaključuje molitvu. Moli se na devet nakana¹³⁵: *Pro sancta Ecclesia, Pro summo Pontifice, Pro omnibus ordinis gradibusque fidelium, Pro res publicas moderantibus, Pro cathecumenis, Pro fidelium necessitatibus, Pro unitate Ecclesia, Pro conversione Iudaeorum*¹³⁶ i *Pro conversione infidelium*.

¹³⁴ U ranijim izvorima, na više mjesta nalazila se uputa koja kaže da đakon poziva *Flectamus genua* a subđakon *Levate*. Sada je vidljivo da sve spada na đakona, dok subđakon ne vrši neku posebnu službu. Ovo bi značilo polagano odmicanje od službe subđakona u liturgiji kao nižega reda, s obzirom da ga nakon VCII više ne susrećemo u samoj liturgiji kao posebnu službu.

¹³⁵ Rufin Šilić navodi sljedeću izmjenu u Sveopćoj molitvi: četvrta molitva je bila za Rimskog cara, a sada je promijenjena i od tada se moli za *upravitelje država – Oremus et pro omnibus res publicas moderantibus, eorumque ministeriis et potestatibus: ut Deus et Dominus noster mentes et corda eorum secundum voluntatem suam dirigat ad nostram perpetuam pacem* (Prijevod na hrvatski jezik: „Molimo i za sve koji upravljaju državama, i za njihove službe i vlasti: da Bog i Gospodin naš usmjeri njihove misli i srca po svojoj volji k našem trajnom miru.“ – prev. aut.). Usp.: Rufin ŠILIĆ, *Uskrsno bdijenje*, 83-84.

¹³⁶ Šilić navodi i kako je osma molitva za Židove također promijenjena te je izbačen iz uporabe pridjev *perfidis*, sada se moli *Pro conversione Iudaeorum*, te je uvedeno da se i na tu molitvu poziva *Flectamus genua* i *Levate*. Usp.: Rufin ŠILIĆ, *Uskrsno bdijenje*, 84.

Drugi dio obreda jest čašćenje križa koje slijedi po završetku Sveopće molitve. Celebrant i svi službenici vraćaju se do sjedala gdje celebrant odlaže plašt, a đakon i subđakon dalmatiku i tunicelu. Križ se iz sakristije donosi u sredinu svetišta pred oltar. Križ u procesiji donosi đakon zajedno sa svjećonošama. Nakon što procesija stigne pred svetište, u susret joj pođe celebrant sa subđakonom i od đakona preuzme križ koji unosi u svetište na sredinu oltara.

Celebrant ide na stranu poslanice¹³⁷, u podnožju oltara, okrenut prema narodu otkrije vrh križa, započne antifonu *Ecce lignum crucis*, pomažu mu đakon i subđakon, a zbor pjeva odgovor *Venite, adoremus*. Kada završi pjevanje, svi se osim celebranta *bace na koljena (In genua se prosternunt)* te mole u tišini. Svećenik ovo isto učini i do oltara i na sredini oltara, otkrivajući prvo desnu ruku, pa onda čitavo raspelo, uz ponavljanje antifone *Ecce lignum crucis*. Dvojica svjećonoša prate celebranta i križ sve vrijeme.

Pošto se križ otkrije, celebrant ga predaje dvojici akolita ili svjećonoša koji ga postavljaju u podnožju oltara. Dvojica svjećonoša postave svijeće s desna i lijeva križa i kleknu na najgornjoj stepenici podnožja oltara okrenuti prema Križu.

Čašćenje križa odvijala se na sljedeći način: Prvi pristupa sam celebrant, potom đakon i subđakon, svećenstvo i ostali poslužitelji. Ukoliko je zgodno svi oni trebaju izuti obuće, te jedan za drugim pristupaju križu i pokleknuvši tri puta na jedno koljeno ljube noge Raspetoga. Kada svi u prezbiteriju završe sa adoracijom, svjećonoše ili akolite nose križ do pričesne pregrade i na isti način ga izlažu štovanju puka. Puk u procesiji, najprije muškarci pa žene pristupaju križu, poklonivši se jednom, poljube noge Raspetoga. Celebrant sjedi „otkrivene glave“ dok adoracija ne završi.¹³⁸

Dok traje čašćenje križa, zbor pjeva Prijekore (*Popule meus*), *Agios, Sanctus, Crucem tuam adoramus, Crux fidelis, Pange lingua*. Na svršetku pjevanja nikada se ne ispušta doksologija *Sempiterna sit beate Trinitati gloria* (Vječna bila slava blaženom Trojstvu). Kada završi adoracija, svjećonoše koje prate akolite koji su držali križ, nose

¹³⁷ Ovdje je potrebno naglasiti da se pod pojmom *strana poslanice* misli na lijevu stranu oltara, dok je termin *na stranu Evanđelja*, termin koji kazuje desnu stranu oltara.

¹³⁸ Citirajući *Svečani i jednostavni ceremonijal Svete sedmice (1962.)*, J. Filipović napominje kako su dvije geste uz adoraciju veoma važne: izuvanje obuće te skidanje pokrivala s glave. Skidanje obuće kao prikaz tjelesne prisutnosti Boga vjerojatno aludira na Izl 3,5 gdje se spominje izuvanje obuće jer je tlo na kojem se netko nalazi sveto. Time se željela prikazati Božja nazočnost na tom svetom mjestu. Isto tako, u tom vremenu nisu bila neobična pokrivala na glavi klerika i redovnika. *Biret i solideo* skidaju se kako nalaže Ceremonijal jer se time želi naznačiti čovjekovu poniznost i „ogoljenost“ pred samim Bogom. Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 54.

križ na oltar i namjestite ga na sredinu da ga vjernici mogu vidjeti, ali da ne ometa celebranta u narednim obredima što ih ima nastaviti. Svijećnjaci također idu na oltar uz križ.

Slijedi obred pričesti na sljedeći način: nakon što se postavi križ na oltar, svećenik i đakon kod sjedala odlažu misno ruho crne boje te celebrant oblači misnicu (*paramenta/planeta*) ljubičaste boje, također đakon štolu i dalmatiku ljubičaste boje, a subđakon tunicelu. Đakon na oltar postavi korporal, a poslužitelj posudu s vodom i purifikatorij za pranje ruku nakon pričesti. Knjiga se stavi na stranu Evanđelja (desno). Kada se oltar priredi, donese se Presveto iz mjesta gdje je prethodno bilo pohranjeno. Svi ostaju na svojim mjestima, a đakon sa svećonošama i jednim klerikom koji će nositi *umbelu* u procesiji odlazi na to mjesto. Pri dolasku do oltara pokleknu, tada đakon otvara svetohranište i uzme ciborij. Zatim se zaogrće velom čijim krajevima prekrije ciborij i krenu u procesiji prema glavnom oltaru redom kojim su došli. Đakon nosi Presveto iznad kojega je *umbela*, a svećonoše sa strane nose upaljene svijeće. Za to se vrijeme pjeva antifona *Adoramus te, Christe, et benedicimus tibi, quia per Crucem tuam redemisti mundum*¹³⁹, a svi kleče.

Kada dođu do oltara, đakon odloži ciborij na korporal, a svećonoše svijeće na oltar. Celebrant i subđakon pristupaju te se poklone na oba koljena pred oltarom, zatim uđu do oltara i zajedno s đakonom se poklone presvetom. Celebrant tada moli jasnim glasom ali bez pjevanja uvod u molitvu Gospodnju *Oremus. Praeceptis salutaribus moniti*. Potom svi mole Oče naš (*Pater noster*). Nastavlja se embolizam *Libera nos*. Predslavitelj zatim moli *Perceptio Corpus tui*¹⁴⁰ kao i na običnoj misi. Zatim otkrije ciborij i uzme svetu česticu desnom rukom te se duboko naklonjen udara u prsa i tri puta ponovi molitvu *Domine, non sum dignus*¹⁴¹ kao i obično. Praveći znamen križa s Presvetim moli *Corpus Domini nostri*¹⁴² te pobožno primi sveta otajstva i ostane u tišini dok đakon moli Opću ispovijed, a celebrant poklekne okrene se prema puku i izgovara

¹³⁹ Prijevod na hrvatski jezik: „Klanjamo ti se Kriste i blagoslivljamo te, jer si svojim Križem otkupio svijet.“ (prev. aut.).

¹⁴⁰ „Gospodine Isuse Kriste, neka mi blagovanje tvoga tijela, koje se ja nedostojan usuđujem primiti, ne bude na sud i osudu, nego po tvojoj dobroti neka mi bude zaštita i lijek duši i tijelu. Koji živiš i kraljuješ s Bogom Ocem u jedinstvu Duha Svetoga Bog po sve vjeke vijekova. Amen.“ (Prijevod prema OOSS, 114.)

¹⁴¹ „Gospodine nisam dostojan, da uniđeš pod krov moj, nego samo reci riječ i ozdravit će duša moja.“ (Prijevod prema OOSS, 114.)

¹⁴² „Tijelo Gospodina našega Isusa Krista čuvalo dušu moju za život vječni. Amen.“ (Prijevod prema OOSS, 114.)

*Miseratur vestri omnipotens Deus*¹⁴³ i *Indulgentiam, absolutionem*¹⁴⁴. Potom okrenut oltaru poklekne, uzme Presveto i okrene se narodu te tri puta izgovara *Ecce Agnus Dei*. Zatim započne dijeliti svetu pričest. Za vrijeme pričesti pjeva se psalam *Deus meus, Deus meus* (Bože moj, Bože moj) ili neki drugi psalam iz jutarnje Velikoga petka.

Nakon pričesti, celebrant pere ruke i posuđe te ih briše purifikatorijem ništa ne govoreći, a ostatak Presvetog ostavi u svetohranište. Potom na oltaru izgovara tri molitve sklopljenih ruku, pjevajući u *ferijalnom* tonu: *Super populum tuum*¹⁴⁵. *Omnipotens et misericors Deus*¹⁴⁶, *Reminiscere miserationum tuarum*¹⁴⁷.

Nakon molitve, celebrant, đakon i subđakon siđu s oltara, pokleknu i sa ostalim poslužiteljima se vrate u sakristiju. Moli se u koru Povečerje ali uz ugašene svijeće i bez pjevanja. U zgodno vrijeme (*in tempore opportuno*), privatno (*formo privata*) se prenese Presveto na mjesto pohrane, upali se svjetlo te se otkrije oltar.

Iz svega prethodno iznesenoga razvidno je da je reforma obreda Velikoga petka iz 1955. godine donijela značajne liturgijske promjene. Ove promjene bile su usmjerene prema većoj razumljivosti i djelatnom sudjelovanju vjernika, osobito kroz premještanje slavlja u poslijepodnevnne sate, preciznije obredne odredbe, prilagodbe u sveopćim molitvama i obnovu pričesti puka. Time je obred, zadržavajući svoju temeljnu strukturu, postao pristupačniji zajednici vjernika te bliži izvornome značenju komemoracije Kristove muke. Dekret *Maxima redemptoris nostrae mysteria* učinio je veliki preokret s obzirom da u liturgijskom životu vjernik nije više bio puki promatrač, nego postaje sudionik samog slavlja. Ove reforme iz 1955. godine postavile su određene temelje za sveobuhvatniju liturgijsku reformu koja će uslijediti sa VCII.

¹⁴³ „Smilovao vam se svemogući Bog, otpustio vam grijehe vaše i priveo vas u život vječni. Amen.“ (Prijevod prema OOSS, 114.)

¹⁴⁴ „Oproštenje, odrješenje † i otpuštenje grijeha vaših podao vam svemogući i milosrdni Gospodin. Amen.“ (Prijevod prema OOSS, 114.)

¹⁴⁵ „Pomolimo se. Neka siđe, molimo Gospodine, na puk tvoj, koji je pobožno razmišljao muku i smrt Sina tvoga, obilan blagoslov, neka mu se udijeli oproštenje, podari utjeha, umnoži sveta vjera, osigura vječno otkupljenje. Po istom Kristu Gospodinu našem. Amen.“ (Prijevod prema OOSS, 114.)

¹⁴⁶ „Pomolimo se. Svemogući i milosrdni Bože, koji si nas obnovio po blaženoj muc i smrti Krista tvoga: sačuvaj u nama djelo svoga milosrđa, da po učešću u ovom otajstvu uvijek pobožno živimo. Po istom Kristu Gospodinu našem. Amen.“ (Prijevod prema OOSS, 114.)

¹⁴⁷ „Pomolimo se. Spomeni se, Gospodine, smilovanja svojih i vječnom zaštitom posvećuj sluge svoje, za koje je Krist, sin tvoj, po svojoj krvi ustanovio uskršno otajstvo. Po istom Kristu Gospodinu našem. Amen.“ (Prijevod prema OOSS, 115.)

6. POSTKONCILSKI (DANAŠNJI) OBRED VELIKOGA PETKA

Razvoj obreda Velikoga petka svoj vrhunac ima u suvremenoj liturgijskoj obnovi nakon VCII. Konstitucija *Sacrosanctum concilium* (SC) postavila je temeljna načela za liturgijsku reformu, primijenjena u izdanjima *Rimskoga Misala* (1970., 1975., 2002.). Pontifikat pape Ivana XXIII. (1958.-1963.) donio je veliki obrat u povijesti Crkve. Dana 25. prosinca 1961. bulom *Humanae salutis*, službeno je sazvan Drugi vatikanski koncil. VCII je u svojim dokumentima donio vrlo važan program kršćanske obnove. Ovaj koncil nije donio niti jednu novu dogmatsku definiciju ali svi njegovi dokumenti imaju povlašteni dio učiteljstva Crkve koji iziskuje pristajanje uz njegov nauk.¹⁴⁸ Među svim izglasanim dokumentima, nalazi se i konstitucija SC koja nam može pomoći u razumijevanju obnove obreda Velikoga tjedna. Iako spomenuti dokument ne govori direktno o obredima Velikoga tjedna, uvelike je utjecao na kasniju liturgijsku reformu, te reformu samih obreda Velikoga petka.

Sabor je u svojoj konstituciji donio odredbu da se obredi trebaju obnoviti kako bi što jasnije izražavali otajstva spasenja, te da puk u njima može što svjesnije, aktivnije i plodonosnije sudjelovati (SC 21). Svi obredi trebaju se pojednostaviti, odnosno, iz njih se treba ukloniti sve ono što se ponavlja ili nepotrebno dodaje. Obredi također trebaju biti što razumljiviji narodu (SC 34). Što se tiče samog Velikoga petka, dokument određuje strogi post na Veliki petak koji bi se trebao produžiti i na Veliku subotu (SC 110).¹⁴⁹ Ove, ali i druge odredbe doprinijele su reformi liturgije Rimokatoličke Crkve, što će se očitovati i u novom obredu Velikoga tjedna u *Missale Romanum* iz 1970. i 1975. godine.

6.1. Struktura obnovljenog obreda Velikoga tjedna prema hrvatskom izdanju Misala iz 2020. godine i Obredniku iz 2009. godine

Današnja je liturgija Velikoga petka lišena mnogih elemenata koje je posjedovala tijekom povijesti, a u njeno središte stavljeno je otajstvo križa. Ono što je posebno u tom danu jest tišina kao poseban element tog dana. Cijeli obred je uvezan u jednu veliku cjelinu koja se nadopunjuje: na početku celebrant s poslužiteljima ulazi u crkvu u tišini, te se prostire pred oltar, slijedi Služba Riječi kojoj je središte Muka po Ivanu, čin

¹⁴⁸ Usp.: Jose ORLANDIS, *Povijest kršćanstva* (Split: Verbum, 2014.), 181-183.

¹⁴⁹ Usp.: DRUGI VATIKANSKI KONCIL, „Konstitucija o svetoj liturgiji *Sacrosanctum concilium*“, u: *Dokumenti* (Zagreb: KS, 2008.), 3-60.

otkrivanja križa ispunjava Isusove riječi s križa: „*Dovršeno je*“. Sve ovo se tumači samim obredom čašćenja križa po kojem smo oslobođeni, a sama pričest ne oduzima tom danu središte otajstva križa nego ga nadopunjuje kroz sjedinjenje s Kristom.¹⁵⁰

Nakon VCII, do sada su tiskana tri izdanja Rimskog Misala¹⁵¹, (1970., 1975. i 2002.¹⁵²) u ovom radu koristit će se hrvatsko izdanje iz 2020. godine¹⁵³, te posebno izdanje *Veliki tjedan*¹⁵⁴ iz 2009. godine.

Tablica 9 Struktura obreda Velikoga petka nakon Drugog vatikanskog koncila

Dijelovi obreda	Unutarnji elementi obreda
Uvodni obredi	- Dolazak do oltara u tišini - prostracija ili klečanje - uvodna molitva
Služba Riječi	1. čitanje (<i>Iz 52</i>) - Psalam 31 2. čitanje (<i>Heb 4</i>) - Muka po Ivanu
Sveopća molitva (<i>Orationes sollemnes</i>)	- Priprema za molitvu - Sveopća molitva – Moli se na deset nakana
Čašćenje križa	- Otkrivanje križa (u tri stupnja) - štovanje križa (svećenik, kler, narod) - pjevanje antifona (Prijekori)
Sveta pričest	- Prijenos Presvetoga iz mjesta pohrane <i>Oče naš</i> - Pričest

¹⁵⁰ Usp.: Ante CRNČEVIĆ – Ivan ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije*, 359-360.

¹⁵¹ Izdana su tri tipska misala i to 1970., 1975. i 2002. godine. S obzirom da na hrvatski, ali ni na mnoge druge jezike, misal iz 2002. još uvijek nije preveden, ovaj rad se služi trećim hrvatskim izdanjem tiskanim 2020. prema drugom tipskom izdanju iz 1975. godine. Osim toga, Kršćanska sadašnjost je 1990. godine izdala poseban izvadak *Veliki tjedan*, no, u nemogućnosti pristupa tom izvoru, koristit ćemo njegovo drugo, doručeno pastoralno izdanje iz 2009. godine. Na hrvatskom jeziku tiskana su još neka izdanja misala poput onoga iz 1980., 1990., 1996., 2000., 2020. itd. Razlike među misalima većinom su jezične naravi što ne mijenja strukturu obreda.

¹⁵² Treće tipsko izdanje Rimskog misala iz 2002, za razliku od izdanja iz 1970. i 1975., donosi mnoge novitete. Iako ovo izdanje misala još uvijek nije prevedeno na sve jezike (u Italiji je tiskano 2020. godine), njegove odredbe važe iako kod nas još uvijek nisu poznate. Stoga je potrebno u ovom radu navesti i neke razlike u odnosu na misale. Usp.: Zvonko PAŽIN, „Bogoslužje Velikoga tjedna“, *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije* 152, 3(2024.), 48.

¹⁵³ *Rimski Misal: obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI* (Zagreb: KS, 2020.), 186-200.

¹⁵⁴ *Rimski misal: Veliki tjedan* (Zagreb: KS, 2009.).

Dijelovi obreda	Unutarnji elementi obreda
	• popričesna molitva
Završetak obreda	• Molitva nad narodom • otpust u tišini • ogoljivanje oltara

Današnji obred Velikoga petka iz priloženog prikaza pokazuje nam kako je osnovna podjela slavlja ostala sačuvana kroz gotovo cijeli njegov povijesni razvoj. Tri obredna dijela: Služba Riječi, čašćenje križa i pričest ostaju jezgra slavlja. Postkoncilska obnova sam je obred učinila jednostavnijim i razumljivijim vjernicima. Ono što je potrebno naglasiti jesu nova čitanja, Muka po Ivanu, desetodijelna Sveopća molitva, te jasnije sudjelovanje vjernika u samom obredu. Stoga se zaključuje kako postkoncilski obred ne prekida tradiciju slavlja Velikoga petka, nego ga prilagođava pastoralnim potrebama Crkve i vjernicima.

6.2. Tijek obreda Velikoga petka nakon Drugog vatikanskog koncila

Ceremonijalne rubrike napominju kako na Veliki petak Crkva uopće ne slavi sveta euharistiju, te da se pričest dijeli pod obredima ili bolesnicima u bilo koje doba dana. Obredi se slave otprilike u tri sata popodne ili kasnije ako to pastoralni razlozi zahtijevaju. Kada se okupi narod, svećenik i sveti poslužnici, odjeveni u crveno misno ruho, pristupaju k oltaru, iskažu mu počast te se prostru ničice pred oltarom ili kleknu i neko vrijeme mole u tišini. Svećenik s poslužiteljima nakon toga odlazi do sjedala gdje okrenut narodu predvodi uvodnu molitvu sklopljenih ruku¹⁵⁵. Važeći misal donosi mogućnost dvije uvodne molitve: „Spomeni se Gospodine“ (*Reminiscere*) i „Bože, smrt je baština grijeha Adamova“ (*Deus, qui peccati veteris*).¹⁵⁶

¹⁵⁵ U misalu iz 2002. godine stoji kako celebrant molitvu govori *raširenih ruku*. Usp.: Zvonko PAŽIN, *Bogoslužje Velikoga tjedna*, 49.; Isto ovo govori i Biskupski ceremonijal u broju 317.: „Iza toga biskup s đakonima ode katedri gdje, okrenut prema narodu, raširenim rukama, govori molitvu: Spomeni se, Gospodine ili: Bože smrt je baština. Zatim sjedne i uzme mitru.“. *Biskupski ceremonijal* (Zagreb: KS, 1987.), 93.

¹⁵⁶ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 61.; Nakon obnove 1970., na hrvatskom jeziku tiskano je izdanje *Sveti tjedan: Pastoralno izdanje*. U njemu se u potpunosti razlikuju molitve ponuđene za početak obreda, unatoč tome što su početne riječi molitve identične spomenutima. Po ovome vidimo kako su molitve doživjele preinake u narednom misalu iz 1975. godine. Usp. *Sveti tjedan: Pastoralno izdanje* (Zagreb: KS, 1971.), 109-110.

Za razliku od prijašnjih obreda iz ranog i srednjeg vijeka, te onoga iz 1955. godine, u novom obredu izmijenjena su svetopisamska čitanja na Veliki petak. Kako uputa govori, dok svi sjede, slijede čitanja: Prvo čitanje: Iz 52,13 – 53,12 (četvrta pjesma o Sluzi Gospodnjem), potom slijedi psalam: Ps 31(30), 2 i 6. 12-13. 16-16. 17 i 25 s antifonom „Oče, u ruke tvoje predajem duh svoj!“, te drugo čitanje: Heb 4, 14-16; 5, 7-9, te pjesma prije Evanđelja: Fil 2,8-9 „Krist postade poslušan“. Nakon čitanja i pjesme prije Evanđelja, čita se ili pjeva Muka po Ivanu: Iv 18,1 – 19,42.¹⁵⁷

Nakon izvještaja Muke po Ivanu, iako to stari obrednici u svojim rubrikama ne donose, novi misal daje mogućnost da svećenik održi kratku homiliju, koja je za biskupa obavezna. Može također pozvati vjernike na kratku molitvu u tišini.¹⁵⁸ Služba Riječi zaključuje se Sveopćom molitvom vjernika¹⁵⁹. Sveopću molitvu predmoli svećenik stojeći kod sjedala, kod ambona ili kod oltara, izgovarajući sklopljenih ruku nakanu i poziv na molitvu, a potom i samu molitvu raširenih ruku. Vjernici za vrijeme cijele molitve mogu klečati ili stajati. U obredniku iz 2009. ali i Misalu iz 2020. nakon izgovaranja nakane ne nalazi se poziv *Flectamus genua* i *Levate*¹⁶⁰ što je još jedna od novosti ovoga obreda.¹⁶¹

Prema novom Misalu iz 2002. godine (MR 2002) , dana je mogućnost da đakon ili služitelj laik, ako ovoga nema, kod ambona pjeva poziv na molitvu, dok celebrant sa

¹⁵⁷ U ceremonijalnoj uputi stoji da se Muka čita kao i na Cvjetnicu. Ovo bi značilo da je čitanje/pjevanje bez svijeća, kadionice, pozdrava puku i znaka križa. Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 70.

¹⁵⁸ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 73.; Biskupski ceremonijal donosi sljedeću uputu u broju 319.: „Kad povijest Muke bude dovršena, biskup održi kratku homiliju. A nakon toga može biskup ili đakon pozvati vjernike da bi se kratko vrijeme zadržali u molitvi.“. *Biskupski ceremonijal*, 93.; U pastoralnom izdanju iz 1971. godine, ne stoji uputa da se nakon homilije može održati kratka molitva u tišini, nego odmah slijedi Sveopća molitva. Usp.: *Sveti tjedan: Pastoralno izdanje*, 118.

¹⁵⁹ Moli se na deset nakana: „Za svetu Crkvu, za papu, za sve redove vjernika, za katekumene, za jedinstvo kršćana, za Židove, za one koji ne vjeruju u Krista, za one koji ne vjeruju u Boga, za upravitelje država, za ljude u potrebi.“. Usp.: MR 2020,188-192.; Godine 1965. Kongregacija za bogoštovlje objavila je nove tekstove za pojedine molitve (za Crkvu, za jedinstvo kršćana, za Židove te za one koji u Krista ne vjeruju) koji su ublažili ranije tekstove. Usp. *Variationes in ordinem Hebdomadae sancte inducendae* (Vatikan: Polyglottis, 1965.), 19-22.; Reforma obreda iz 1970. godine donijela je izmjene u neke od molitava Sveopće molitve vjernika. Tako se molitva za heretike i šizmatike preoblikovala u molitvu za jedinstvo kršćana, molitva za „perfidne“ Židove je izmijenjena u molitvu za Židove kojima je Gospodin Bog naš prvima govorio. Molitva za pogane je preoblikovana u molitvu za one koji ne vjeruju u Krista. Molitva za cara je preinačena u molitvu za državne poglavare. Novost je uvođenje desete molitve za ljude u potrebi, tj. da svi u potrebama iskuse pomoć Božje dobrote. Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 73-74.

¹⁶⁰ MR 2020. ipak na početku donosi da biskupske konferencije mogu uvesti poklik naroda prije molitve celebranta, ili mogu odrediti da se zadrži uobičajeni poziv *Prignimo koljena – Ustanite*. Usp.: MR 2020, 187.

¹⁶¹ Ukoliko molitvu predvodi biskup, moli je kod oltara raširenih ruku dok poziv na molitvu, odnosno nakane mogu izgovarati i đakoni stojeći kod ambona kako je doneseno u br. 320. Usp.: *Biskupski ceremonijal*, 94.

svog mjesta ili oltara izgovara samu molitvu. Osim ove, MR 2002 ipak donosi mogućnost za pozive *Flectamus genua* i *Levate* („Prignimo koljena“ i „Ustanite“) nakon molitvene nakane a prije same molitve, dok se u molitvi za sve redove vjernika može uz ime biskupa dodati i ime biskupa koadjutora ili pomoćnog biskupa.¹⁶² Misal također dopušta da mjesni ordinarij uvrsti i posebne nakane¹⁶³, te daje mogućnost celebrantu da izabere nakane ne remeteći red kako su postavljene i kako je odredila OURM.¹⁶⁴

Drugi dio liturgije Velikoga petka obilježen je otkrivanjem križa te klanjanjem križu. Križ se kao i ranije otkriva u tri stupnja (prvo glava, pa desna ruka, te potom cijeli križ) uz antifone „Evo drvo križa“ i „Dođite poklonimo se“¹⁶⁵. Napjev se pjeva svaki put u različitoj intonaciji, a nakon svakog zaziva vjernici kleknu i mole u šutnji. Nakon otkrivanja križa, križ se postavi ispred prezbiterija i slijedi čašćenje križa. Prvi počast poklecanjem ili poljupcem izražava svećenik, a zatim kler i narod, tim redom. Liturgijskom obnovom osim klasičnog otkrivanja križa predložen je i drugi oblik u kojem celebrant ili đakon s poslužiteljima unosi nezastrt križ u crkvu od vrata, te na tri mjesta

¹⁶² Usp.: Zvonko PAŽIN, *Bogoslužje Velikoga tjedna*, 49.

¹⁶³ Kako je bio slučaj za vrijeme pandemije COVID-19 virusa: „9 b. Za one koji pate u vrijeme pandemije: „Molimo za sve, koji trpe od posljedica sadašnje pandemije, da Bog Otac udijeli zdravlje bolesnima, snagu medicinskom osoblju, utjehu obiteljima i spasenje svim žrtvama koje su umrle. *Molitva u šutnji. Zatim celebrant*: Svemogući i vječni Bože, sigurno utočište patnika, samilosno pogledaj nevolje svojih sinova i kćeri, koji trpe zbog ove pandemije; bol olakšaj bolesnicima, snagu daj onima koji se za njih brinu, u svojoj mir prihvati one koji su umrli i, kroz cijelo vrijeme ovog iskušenja, učini da svatko nađe utjehu u tvom milosrđu. Po Kristu Gospodinu našem. O. Amen.“ Usp.: *Dodatni zaziv u sveopćoj molitvi na veliki petak*, <https://www.ktabkbih.net/hr/vijesti/dodatni-zaziv-u-sveopcoj-molitvi-na-veliki-petak/94562> (Pristupljeno: 30.08.2025.); Za vrijeme ratova „9a. Za sve koji trpe zbog rata: Molimo za narode razdirane okrutnošću ratova. Nek njihove suze i krv žrtava ne budu uzalud prolivene, nego ubrzaju dolazak vremena mira koji izvire iz slavnih rana Isusa Krista. *Molitva u šutnji. Zatim celebrant*: Milosrdni i snažni Bože, ti dokidaš ratove i obaraš ohole. Pohitaj nam u pomoć i udalji od čovječanstva grozote i suze, kako bismo se svi mogli zvati tvojom istinskom djecom. Po Kristu Gospodinu našem. O. Amen.“ Usp.: *Dodatni zaziv za mir u Sveopćoj molitvi vjernika na Veliki petak 2022.*, <https://hkm.hr/vjera/dodatni-zaziv-za-mir-u-sveopcoj-molitvi-vjernika-na-veliki-petak-2022/> (Pristupljeno: 30.08.2025.); Za žrtve rata, nasilja i mir: „9b. Za žrtve rata i nasilja, i mir: Molimo i za žrtve rata i nasilja, i za mir. *Molitva u šutnji. Zatim celebrant*: Svemogući Bože, preporučujemo ti svu svoju braću i sestre, tvoje sinove i kćeri, žrtve rata i nasilja u sukobima koji se vode diljem svijeta i u različitim društvenim zajednicama, od one obiteljske do međunarodne, vapijući ti iz dubine svojih srca molitvu za istinskim pomirenjem ljudi i naroda: da se zaustave svi ratni sukobi i svađe, a ratne strategije i planiranja koja se sve više pretvaraju u trku za naoružanjem zamijene iskrenim dijalogom i pomirenjem sukobljenih naroda i ljudi, kako bi svi narodi svijeta mogli živjeti u miru i slozi, a sve obitelji i druge društvene zajednice mogle ponovo biti radost ljubavi za sve svoje članove i sve ljude, tvoje sinove i kćeri, našu braću i sestre. Po Kristu Gospodinu našem. O. Amen.“ Usp.: *Dodatni zazivi u Sveopćoj molitvi vjernika na Veliki petak*, <https://www.ri-nadbiskupija.hr/2022/dodatni-zazivi-u-sveopcoj-molitvi-vjernika-na-veliki-petak/> (Pristupljeno: 30.08.2025.).

¹⁶⁴ U OURM br. 70 stoji sljedeći redoslijed molitve vjernika: za potrebe Crkve, za državnike i za spasenje svega svijeta, za pritisnute bilo kojom teškoćom te za mjesnu zajednicu, ali se kod posebnog slavlja red nakana može se pobliže odnositi na određenu zgodu. Usp.: *Opća uredba Rimskog Misala* (Zagreb: KS, 2004.), 20.

¹⁶⁵ *Ecce lignum crucis* i *Venite, adoremus*. U MR 2002. kaže se da đakon pomaže celebrantu pjevati ove antifone. Usp.: Zvonko PAŽIN, *Bogoslužje Velikoga tjedna*, 49.

zastane, podigne križ i zapjeva antifonu „Evo drvo križa“. Svaki put nakon antifone svi kleknu i mole u šutnji. Kod prezbitarija se križ također postavi za štovanje kao i u prvom obliku. Križ se na štovanje postavlja uz dvije svijeće.¹⁶⁶ Ono što je važno napomenuti, a što stoji i u obredniku Velikoga tjedna jest da se na štovanje izlaže samo jedan križ. Ako zbog velikog broja vjernika ne mogu svi pristupiti križu, nakon dijela vjernika svećenik uzima križ i stojeći pred oltarom pozove vjernike na klanjanje nakon čega drži uzdignut križ kome se vjernici u tišini klanjaju.¹⁶⁷

Iako se u MR 2002 izostavlja rubrika koja određuje izuvanje obuće i skidanje pokrivala za glavu, MR 2002 navodi da prezbiter koji se prvi klanja križu, ako je zgodno, skine misnicu i izuje se. Nakon njega počast križu izražavaju kler, poslužitelji pa narod.¹⁶⁸

Za vrijeme čašćenja križa pjevaju se Prijekori, Tvome križu klanjamo se, Križu sveti stablo svako, Usta moja opjevajte, što se ne razlikuje od starijeg obreda, ali i onih ranije spomenutih povijesnih pjesama.¹⁶⁹ MR 2002 dopušta da se iz pastoralnih razloga može pjevati i posljednica Stala plačuć (*Stabat mater*).¹⁷⁰

Treći dio obreda Velikoga petka jest obred pričesti. Nakon čašćenja križa, na oltar se postavi oltarnik i korporal. Đakon ili svećenik donose Presveto iz mjesta gdje je prethodno bilo pohranjeno. Svi stoje u tišini, a dva poslužnika nose svijeće koje kasnije ostave pored oltara ili na oltar.¹⁷¹ Kada đakon (ako ga ima) ili svećenik odloži Presveto na oltar, svećenik sklopljenih ruku započinje molitvu „Spasonosnim zapovijedima potaknuti“, te se moli „Oče naš“ nakon kojeg slijedi embolizam. Ne govori se Jaganjče, niti se pruža mir. Svećenik moli molitvu prije pričesti kao i obično, nakon čega uzme posvećenu česticu, uzdigne je i izgovara: „Evo Jaganjca Božjega“, a narod kao u Misi odgovara: „Gospodine, nisam dostojan“. Svećenik se zatim pričesti samo pod prilikom

¹⁶⁶ Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 80-81.

¹⁶⁷ Usp.: *Rimski misal: Veliki tjedan*, 135.; Sličnu uputu donosi i biskupski ceremonijal u br. 323. Vidi: *Biskupski ceremonijal*, 95.; Prije reforme obreda iz 1955. godine, odredba je nakon Tridentske obnove bila drugačija o čemu nam svjedoči Stjepan Gjanić u svom djelu *Priručnik za vršenje službe Božje po propisima rimskoga obreda* kako je moguće, ukoliko je mnogo naroda za adoraciju, da drugi svećenici koji sudjeluju u obredima, odjeveni u roketu i crnu štolu, mogu kod manjih oltara postaviti druge križeve za adoraciju, koje nakon adoracije opet podignu. Usp.: Stjepan GJANIĆ, *Priručnik za vršenje službe Božje po propisima rimskoga obreda* (Zagreb: Nadbiskupska tiskara, 1919.), 164. (bilj. 2)

¹⁶⁸ Usp.: Zvonko PAŽIN, *Bogoslužje Velikoga tjedna*, 49.; Biskupski ceremonijal iz 1987. nalaže u broju 322, da biskup prije iskazivanja časti križu, odloži mitru, skine misnicu i izuje se. Usp.: *Biskupski ceremonijal*, 94.

¹⁶⁹ Radi se o antifonama: *Popule meus*, *Agios*, *Sanctus*, *Crucem tuam adoramus*, *Crux fidelis*, *Pange lingua*, i drugi.

¹⁷⁰ Usp.: Zvonko PAŽIN, *Bogoslužje Velikoga tjedna*, 49.

¹⁷¹ MR 2002 uvodi stari običaj da đakon ili celebrant prilikom donošenja Svetootajstva na oltar, budu ogrnuti velom (*velum*). Usp.: Zvonko PAŽIN, *Bogoslužje Velikoga tjedna*, 50.

Kruha, te nakon toga pričešćuje vjernike.¹⁷² Za vrijeme pričesti može se pjevati prigodna pjesma, a MR 2002 kaže kako se može pjevati i Ps 22 (Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?)¹⁷³.

Kada pričest završi, svećenik ili prikladan službenik nosi Presveto na mjesto pohrane izvan crkve, ili ako prilike zahtijevaju u svetohranište, a svećenik drži svetu šutnju nakon koje slijedi popričesna molitva.¹⁷⁴ Posljednja reforma obreda ukida prijašnje tri zahvalne molitve¹⁷⁵, te uvodi popričesnu i tzv. Molitvu nad narodom. Nakon popričesne molitve i šutnje, svećenik za otpust stojeći prema narodu, ispruži ruke nad njim te moli molitvu „Tvoj narod, Gospodine“¹⁷⁶. Nakon molitve svi se razidu u tišini, oltar se u zgodno vrijeme ogoli, a rubrika napominje da oni koji su sudjelovali u obredima, ne mole Večernju Časoslova.¹⁷⁷ Crkva zatim uranja u tišinu iščekivanja Uskrsnuća.¹⁷⁸

Ovim prikazom dobivamo uvid u višestoljetni razvoj obreda Velikoga petka. Vidljivo je da su se pojedini dijelovi mijenjali, dok su drugi ostali netaknuti, što svjedoči o živom razvoju ove liturgije kroz povijest. Upravo s reformom nakon Drugoga vatikanskog koncila taj je proces kompletiran, što ujedno zaokružuje i ovaj povijesni pregled obreda.

¹⁷² Usp.: *Rimski misal: Veliki tjedan*, 139-140.

¹⁷³ Usp.: Zvonko PAŽIN, *Bogoslužje Velikoga tjedna*, 49.

¹⁷⁴ „Svemogući vječni Bože! Ti si nas obnovio velikim djelom svoga milosrđa, blaženom smrću i uskrsnućem Isusa Krista: čuvaj u nama njegove plodove, i primanjem tog otajstva daj nam snage da ti vjerno služimo. Po Kristu. Amen.“. *Rimski Misal: Velik tjedan*, 140.

¹⁷⁵ Popričesna molitva slična je drugoj molitvi iz starih obrednika, dok je *Molitva nad narodom* slična prvoj molitvi iz starih obrednika. Treća je dakle izostavljena u potpunosti. Ono što je također različito je i da su u starim obrednicima sve tri molitve pjevane *in tono feriale*, dok se sada izričito recitiraju. Usp.: Josip FILIPOVIĆ, *Bogoslužje Velikoga petka*, 90.

¹⁷⁶ „Tvoj narod, gospodine, slavio je smrt tvoga Sina u nadi uskrsnuća s njime. Molimo te, blagoslovi ga i daj mu oprostjenje i utjehu, učvrsti vjeru vječno otkupljenje. Po Kristu Gospodinu našem. Amen.“. *Rimski misal: Veliki tjedan*, 141.; Novi obred iz 2002. daje mogućnost da prije *Molitve nad narodom*, đakon može pozvati vjernike: „Naklonite se na blagoslov“, a na samom kraju svi trebaju pokleknuti pred križem nakon čega se razilaze u tišini. Usp.: Zvonko PAŽIN, *Bogoslužje Velikoga tjedna*, 50.

¹⁷⁷ Usp.: *Rimski misal: Veliki tjedan*, 141.

¹⁷⁸ Ivan ŠAŠKO, *Liturgijski simbolički govor* (Zagreb: Glas Koncila, 2005.), 369.

ZAKLJUČAK

Tema ovoga rada je istraživanje povijesnoga razvoja obreda Velikoga petka u zapadnoj liturgijskoj tradiciji, s posebnim naglaskom na rimsku liturgiju. Analiza liturgijskih izvora i relevantne literature pokazala je da razvoj obreda Velikoga petka nije tekao jednostavno i linearno, nego je plod složenog povijesnog procesa u kojem se isprepliću kontinuitet liturgijske predaje, promjene pojedinih obrednih elemenata, povijesne okolnosti i pastoralne potrebe Crkve.

Najstariji oblici slavlja Velikoga petka bili su usko vezani uz Jeruzalem i mjesta na kojima se, prema predaji, odvijala Kristova muka. Jeruzalemska obredna praksa obilježena je načelom *aptum diei et loco*, gdje se liturgijsko slavlje povezuje s topografijom Kristove muke. Takav je način slavlja vjernicima omogućavao da otajstvo Kristove muke dožive ne samo teološki nego i iskustveno. Rimska je tradicija, za razliku od jeruzalemske, razvila drukčiji oblik slavlja, koji nije bio vezan uz konkretnu topografiju, nego je bio jasnije obredno strukturiran.

Promatranje najstarijih sačuvanih svjedočanstava rimske liturgijske tradicije pokazuje da se od najranijih vremena mogla vidjeti temeljna trodijelna struktura obreda Velikoga petka: Služba Riječi, čašćenje križa i obred pričesti. Iako su se pojedini dijelovi tijekom vremena mijenjali, nadopunjavali ili dobivali drukčiji oblik, ova je osnovna struktura u različitim oblicima sačuvana kroz srednji vijek, razdoblje nakon Tridentskoga koncila pa sve do suvremenoga obreda. Ordines Romani i sakramentari svjedoče o ranom oblikovanju rimskoga obreda, dok kasniji pontifikali i misali omogućuju praćenje promjena pojedinih obrednih elemenata.

Reforma obreda Velikoga petka 1955. godine, te liturgijska obnova nakon Drugoga vatikanskog koncila, uvode značajne promjene u strukturi i načinu samog slavlja. Pojedini elementi obreda koji su promijenjeni ili uklonjeni tijekom povijesti, ponovno su dobili svoje mjesto ili su oblikovani na način koji je više odgovarao razumijevanju liturgije i pastoralnim potrebama vremena. Stoga, današnji obred nije nastao odjednom, nego predstavlja rezultat dugoga povijesnog razvoja u kojemu su se pojedini elementi mijenjali, dok je temeljno usmjerenje prema Kristovoj muci i smrti ostalo nepromijenjeno.

Cilj ovoga rada bio je, kroz analizu i usporedbu liturgijskih izvora, približiti obred Velikoga petka i pokazati proces njegova oblikovanja. U radu su korišteni najvažniji dostupni izvori za proučavanje povijesti obreda Velikoga petka, od najranijih svjedočanstava jeruzalemske liturgijske prakse do suvremenih liturgijskih knjiga. Egerijin *Putopis* i *Armenski lekcionar* omogućili su pregled jeruzalemske liturgijske prakse 4. stoljeća, dok *Ordines Romani* i sakramentari svjedoče o razvoju rimske liturgijske tradicije. Srednjovjekovni pontifikali i misali omogućili su praćenje kasnijih promjena, a misali nakon Tridentskoga koncila te liturgijske knjige nastale nakon reforme 1955. godine i Drugoga vatikanskog koncila omogućili su usporedbu različitih oblika obreda sve do današnjeg izgleda. U dijelu rada koji se odnosi na srednjovjekovne izvore provedena je i analiza latinskih tekstova te njihov autorski prijevod, čime se željelo što jasnije prikazati pojedine rubričke i obredne promjene.

Jedan od izazova pri izradi rada bio je ograničen broj dostupne literature na hrvatskom jeziku te je bilo potrebno koristiti stranu literaturu i kritička izdanja liturgijskih izvora na latinskom i drugim jezicima. Usporedba različitih liturgijskih izvora omogućila je praćenje razvoja obreda kroz više stoljeća i uočavanje promjena pojedinih elemenata. Istodobno se moglo uočiti i kako se temeljna struktura obreda održavala kroz različita razdoblja.

Promjene u obredu Velikoga petka nastajale su u različitim povijesnim razdobljima i iz različitih razloga, ali pritom nisu dovele do gubitka njegovog osnovnog smisla. Iako se način slavlja kroz stoljeća mijenjao, središte Velikoga petka ostalo je isto: slavlje otajstva Kristove muke i smrti.

BIBLIOGRAFIJA

I. Izvori

ANDRIEU, Michel (ur.). *Le pontifical Romain du XIIe siècle* (Le Pontifical Romain au moyen-âge, Tome I). Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1938.

ANDRIEU, Michel (ur.). *Le Pontifical de Guillaume Durand* (Le pontifical Romain au moyen-âge III). Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1940.

ANDRIEU, Michel (ur.). *Le pontifical de la Curie Romaine au XIIIe siècle* (Le Pontifical Romain au moyen-âge, Tome II). Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1938.

ANDRIEU, Michel (ur.). *Les Ordines Romani du haut moyen âge III*. Louvain: Spicilegium Sacrum Lovaniense, 1961.

TESKE, Roland (ur. i prev.). „AUGUSTIN: Letters 1–99 (Epistulae)“. U: *The Works of Saint Augustine: A Translation for the 21st Century*, dio II, sv. 1. Hyde Park (NY): New City Press, 2001. 216-236.

Biskupski ceremonijal. Zagreb: KS, 1987.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL. „Konstitucija o svetoj liturgiji Sacrosanctum concilium“. U: *Dokumenti*. Zagreb: KS, 2008.

EGERIJA. *Putopis*. Marijan MANDAC (ur. i prev.). Makarska: Služba Božja, 1999.

IVAN PAVAO II. *Zakonik kanonskoga prava proglašen vlašću pape Ivana Pavla II., s izvorima*. Zagreb: GK, 1996.

JAMES, Montague Rhode (ur. i prev.). „Epistola Apostolorum“. U: *The Apocryphal New Testament*. Oxford: Clarendon Press, 1924. 485-503.

LIETZMANN, D. Hans (ur.). *Das Sacramentarium Gregorianum*. Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1921.

LIPPE, Robert (ur.). *Missale Romanum Mediolani 1474*. (Ordo Missalis secundum consuetudinem Romanae curie). London: Harisson and Sons, 1899.

Misal po zakonu rimskog dvora 1483. Zagreb: Mladost, 1971.

Missale Romanum ex decreto Concilii Tridentini restitutum, S. Pii V Pontificis Maximi jussu editum, aliorumque Pontificum cura recognitum a S. Pio X reformatum et Benedicti XV auctoritate vulgatum. Reimpressio editionis XXVIII juxta typicam Vaticanam. Bonnae ad Rhenum: Aedibus Palmarum, 2004.

Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini Restitutum, S. Pii V Pontificis Maximi iussu editum aliorum pontificum cura recognitum a s. Pio X reformatum et Benedicti XV auctoritate vulgatum. Fototipsko izdanje. Roma: apud Ioannem Variscum, & haeredes Bartholomaei Faletti, & socios, 1570.

Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum Ioannis Pauli PP. cura recognitum. Editio tertia. Vatican: Typis Polyglotis Vaticanis, 2002.

Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Editio typica. Vaticano: Typis Polyglotis Vaticanis, 1970.

MOHLBERG, Leo Cunibert (ur.). *Liber sacramentorum Romanae Ecclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum).* Roma: Casa editrice Herder, 1960.

Nedjeljni i blagdanski misal za narod: Godina ABC. Zagreb: KS, 2017.

Obnovljeni Obred svete sedmice. Vaticano: Polyglotta, 1967.

Ordo Hebdomadae Sanctae instauratus. Torino: Marietti, 1956.

REBIĆ, Adalbert – FUČAK, Jerko – DUDA, Bonaventura, (ur.). *Jeruzalemska Biblija: Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2014.

RENOUX, Athanase (ur. i prev.). „Le codex arménien Jérusalem 121“, *Patrologia Orientalis*, t. XXXV., sv. 2, br. 163. Turnhout: Brepols, 1971. 141-388.

Rimski misal prerađen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI, preuređen brigom pape Ivana Pavla II: „Opća uredba iz trećeg tipskog izdanja“. Zagreb: KS, 2004.

Rimski Misal. Obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Zagreb: KS, 2020.

Rimski misal. Sveti tjedan: Pastoralno izdanje. Zagreb: KS, 1971.

Rimski Misal. Veliki tjedan. Zagreb: KS, 2009.

Variationes in ordinem Hebdomadae sancte inducendae. Editio Typica. Vaticano: Polyglottis, 1965.

VLAŠIĆ, Petar (ur.). *Obnovljeni obred Svete sedmice.* Dubrovnik: Franjevačka teologija, 1957.

VLAŠIĆ, Petar (ur.). *Obredi Velike sedmice po novom Misalu i brevijaru.* Dubrovnik: Jadran, 1921.

VOGEL, Cyrille – ELZE, Reinhard (ur.). *Le pontifical Romano-germanique du dixième siècle. Le Texte 2*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1963.

ZBOR ZA BOGOŠTOVLJE. „Okružnica o pripravi i slavljenju vazmenih blagdana“. U: *Tri liturgijska dokumenta*. Zagreb: KS, 1989.

ZLATOUSTI, Ivan. *Ad neophytos*. kat. 3. br. 14–19. U: Antoine WEGNER (ur.), *Sources Chrétiennes* 50. Paris: Éditions du Cerf, 1957.

II. Knjige i članci

ADAM, Adolf. *Slaviti crkvenu godinu*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 2003.

ADAM, Adolf. *Uvod u katoličku liturgiju*. Zadar: HILP, 1993.

BALDVIN, John F. *The urban character of Christian worship: The Origins, Development, and Meaning of Stational Liturgy*. Roma: Pont. Institutum studiorum orientalium, 1987.

BEŠKER, Inoslav. *Puna kuća blagdana*. Split: Slobodna Dalmacija, 2004.

BIERITZ, Karl-Heinrich. *Crkvena godina: Svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas*. Zagreb: KS, 2010.

CRNČEVIĆ, Ante – ŠAŠKO, Ivan. *Na vrelu liturgije*. Zagreb: HILP, 2009.

FILIPOVIĆ, Josip. „Bogoslužje Velikoga petka Muke Gospodnje“. Doktorska disertacija. Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2021.

GJANIĆ, Stjepan. *Priručnik za vršenje službe Božje po propisima rimskoga obreda*. Zagreb: Nadbiskupska tiskara, 1919.

HEIDER, Anton Grabner. *Praktični biblijski leksikon*. Zagreb: KS, 1997.

KIRGIN, Matija. „Obnovljeni obred Svete Sedmice“. *Služba Božja* 7, 3(1967.). 176-182.

KNIEWALD, Dragutin. *Liturgika*. Zagreb: Tipografija d.d., 1937.

KUHAR, Kristijan. „Slavenski liturgijski izvori od IX. do XIII. st.“. *Diakovensia* 22, 3(2014.). 363-379.

KUNZLER, Michael. *Liturgija Crkve*. Zagreb: KS, 2020.

MARKOV, Matija. *Katolička liturgika za srednje škole*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1944.

ORLANDIS, Jose. *Povijest kršćanstva*. Split: Verbum, 2014.

- PARSCH, Pius. *L'anno liturgico*. Milano: Opera della Regalità di N.S. Gesù Cristo, 1964.
- PAŽIN, Zvonko – VIŠATICKI, Karlo. „Sveopća molitva bogoslužja Velikoga petka“. *Crkva u svijetu* 47, 2(2012.), 210-234.
- PAŽIN, Zvonko. „Bogoslužje Velikoga tjedna“. *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije* 152, 3(2024.). 48-50.
- RAKO, Ivan. „Die Karfreitagsfeier in Jerusalem (4. Jh)“. *Vrhbosnensia* 25, br. 1(2021.). 5-27.
- RAKO, Ivan. „Nastanak i povijesni razvoj liturgije Velikoga petka do formiranja Misala iz 1570.“. *Vrhbosnensia* 26, br. 1(2022.). 69-93.
- RATZINGER, Joseph (BENEDIKT XVI.). *Duh liturgije*. Split: Verbum, 2015.
- RATZINGER, Joseph (BENEDIKT XVI.). *Isus iz Nazareta: Od ulaska u Jeruzalem do uskrsnuća*. Split: Verbum, 2011.
- REBIĆ, Albert (ur.). *Opći religijski leksikon: A-Ž*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.
- RÖMER, Gerhard. „Die Liturgie des Karfreitags“. *Zeitschrift für katholische Theologie* 77, 1(1955.). 39-93.
- ŠAŠKO, Ivan. *Liturgijski simbolički govor*. Zagreb: GK, 2005.
- ŠILIĆ, Rufin (ur.). *Uskrsno bdjenje i ostali obredi Velikoga tjedna*. Sarajevo: Profesorski zbor Franjevačke teologije Sarajevo, 1956.
- ŠKUNCA, Bernardin. „Liturgijski vodič kroz Veliki tjedan: Veliki petak“. *Makarska: Služba Božja* 27, 1(1987.). 41-44.
- VOLGGER, Ewald. „Ad memoriam reducimus suam passionem ad nostram imitationem. Die Feier des Karfreitags bei Amalar von Metz (775/780–850)“. Doktorska disertacija. Wien: Katholisch-Theologische Fakultät, 1993.

III. Internet poveznice

BIRD, Chad. *Standing at the Foot of the Cross with Church Fathers*, 04.07.2017., <https://www.1517.org/articles/standing-at-the-foot-of-the-cross-with-church-fathers>,
Pristupljeno: 01.01.2024.

CEREMONIALE ROMANUM. *Ordines Romani*,
<https://caeremonialeromanum.com/en/ordines-romani-andrieu/>,
Pristupljeno: 30.07.2025.

EARLY CHURCH FATHERS. *Good Friday*,
<https://earlychurchfathers.wordpress.com/tag/good-friday/>, Pristupljeno: 01.01.2024.

HKM HR. *Dodatni zaziv za mir u Sveopćoj molitvi vjernika na Veliki petak 2022.*, 12.04.2022., <https://hkm.hr/vjera/dodatni-zaziv-za-mir-u-sveopcoj-molitvi-vjernika-na-veliki-petak-2022/>, Pristupljeno: 30.08.2025.

HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA (1941.-1945.). *Antifonarij*,
<https://hemu.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=2201>, Pristupljeno: 30.07.2025.

KTA BIH. *Dodatni zaziv u Sveopćoj molitvi na Veliki petak*, 10.04.2020.,
<https://www.ktabkbih.net/hr/vijesti/dodatni-zaziv-u-sveopoj-molitvi-na-veliki-petak/94562>, Pristupljeno: 30.08.2025.

PAŽIN, Zvonko. *Liturgijske boje*, Vjera i djela, 05.09.2019.,
<https://www.vjeraidjela.com/liturgijske-boje/>, Pristupljeno: 17.08.2025.

RIJEČKA NADBISKUPIJA. *Dodatni zazivi u Sveopćoj molitvi vjernika na Veliki petak*, 12.04.2022., <https://www.ri-nadbiskupija.hr/2022/dodatni-zazivi-u-sveopcoj-molitvi-vjernika-na-veliki-petak/>, 12.04.2022, Pristupljeno: 30.08.2025.

Sadržaj

SAŽETAK	2
SUMMARY	3
KRATICE I SIGLE	4
UVOD	7
1. UVOD U POVIJEST PROSLAVE VELIKOGA PETKA	9
1.1. Pojam Velikoga petka	9
1.2. Nazivi Velikoga petka kroz povijest	10
1.3. Povijesni pregled slavlja Velikoga petka	11
1.4. Novozavjetno uporište spomena Kristove muke.....	12
1.5. Veliki petak u najranijoj crkvenoj predaji.....	13
1.6. Slavlje Vazmenoga otajstva od 1. do 3. st.	14
1.7. Razvoj trodnevlja – Triduum sacrum.....	15
1.8. Razvoj liturgijskog slavlja Velikoga petka	16
2. JERUZALEMSKA PROSLAVA VELIKOGA PETKA	18
2.1. <i>Putopis</i> – Izvještaj hodočasnice Egerije i povijesno-kronološki prikaz proslave Velikoga petka u Jeruzalemu	18
2.2. Uvod u slavlje Velikoga tjedna prema Egerijinim zapisima.....	19
2.3. Slavlje Velikoga petka u Jeruzalemu	20
2.4. Armenski lekcionar	24
3. RAZVOJ OBREDA VELIKOGA PETKA U ZAPADNOJ RIMSKOJ LITURGIJI DO MISALA PAPE PIJA V.....	27
3.1. Rimska liturgija Velikoga petka – najstariji izvori	27
3.1.1. <i>Služba Riječi</i>	28
3.1.2. <i>Čašćenje križa</i>	30
3.1.3. <i>Obred pričesti</i>	31
3.2. Struktura liturgije Velikoga petka u rimskim izvorima	32
3.3. Dodatni elementi liturgije Velikoga petka u Rimu	33
3.3.1. <i>Prostratio – prostracija</i>	33
3.3.2. <i>Pjevanje u liturgiji Velikoga petka</i>	34
3.4. Izabrani izvori i struktura liturgijskog slavlja do Misala iz 1570. godine	34
3.4.1. <i>Važniji srednjovjekovni izvori</i>	36
3.4.2. <i>Struktura i tijek obreda prema spomenutim srednjovjekovnim izvorima</i>	37

4. RAZVOJ OBREDA VELIKOGA PETKA OD TRIDENTSKOG MISALA DO PAPE PIJA XII. (1570. – 1955.)	47
4.1. Struktura obreda Velikoga petka prema MR 1570	47
4.2. Tijek obreda Velikoga petka prema MR 1570	50
4.3. Sinteza razvoja obreda Velikoga petka prema MR 1570	53
5. UVOĐENJE NOVOG OBREDA VELIKOGA TJEDNA PREMA DEKRETU <i>MAXIMA REDEMPTIONIS NOSTRAE MYSTERIA</i> – 1955. GODINA	55
5.1. Dekret <i>Maxima redemptionis nostrae mysteria</i> i prateće odredbe o obnovi obreda	55
5.2. Struktura Obnovljenog obreda iz 1955. godine	57
5.3. Tijek obreda Velikoga petka prema odredbama iz 1955. godine.....	58
6. POSTKONCILSKI (DANAŠNJI) OBRED VELIKOGA PETKA	63
6.1. Struktura obnovljenog obreda Velikoga tjedna prema hrvatskom izdanju Misala iz 2020. godine i Obredniku iz 2009. godine	63
6.2. Tijek obreda Velikoga petka nakon Drugog vatikanskog koncila	65
ZAKLJUČAK.....	70
BIBLIOGRAFIJA.....	72
I. Izvori.....	72
II. Knjige i članci	74
III. Internet poveznice	75

Izjava o autentičnosti završnog rada

Ja **STEFAN KUKRIĆ**, broj indeksa (matični broj) **04/2017**, upisan na Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu izjavljujem da sam autor cjelovitog konačnog teksta završnog rada pod naslovom:

Povijesni razvoj obreda Velikoga petka u zapadnoj liturgijskoj tradiciji

te da taj tekst nije korišten i prijavljen kao završni rad na nekom drugom Sveučilištu.

Izjavljujem da u izradi završnog rada nisam prekršio Etički kodeks Univerziteta u Sarajevu, kao ni *Etički kodeks Katoličkog bogoslovnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu* (čl. 7, točka 6a), koje se tiču plagiranja, a koje su mi poznate.

Nadalje, svjestan kaznenih mjera predviđenih važećim zakonima, vlastitom odgovornošću, izjavljujem da dokument teksta koji se nalazi na CD-u, dostavljen zajedno s uvezanim završnim radom, u cijelosti odgovara samome tekstu završnog rada.

Izjavljujem da sam upoznat s predviđenim mjerama u slučaju plagiranja i lažne izjave.

potpis studenta